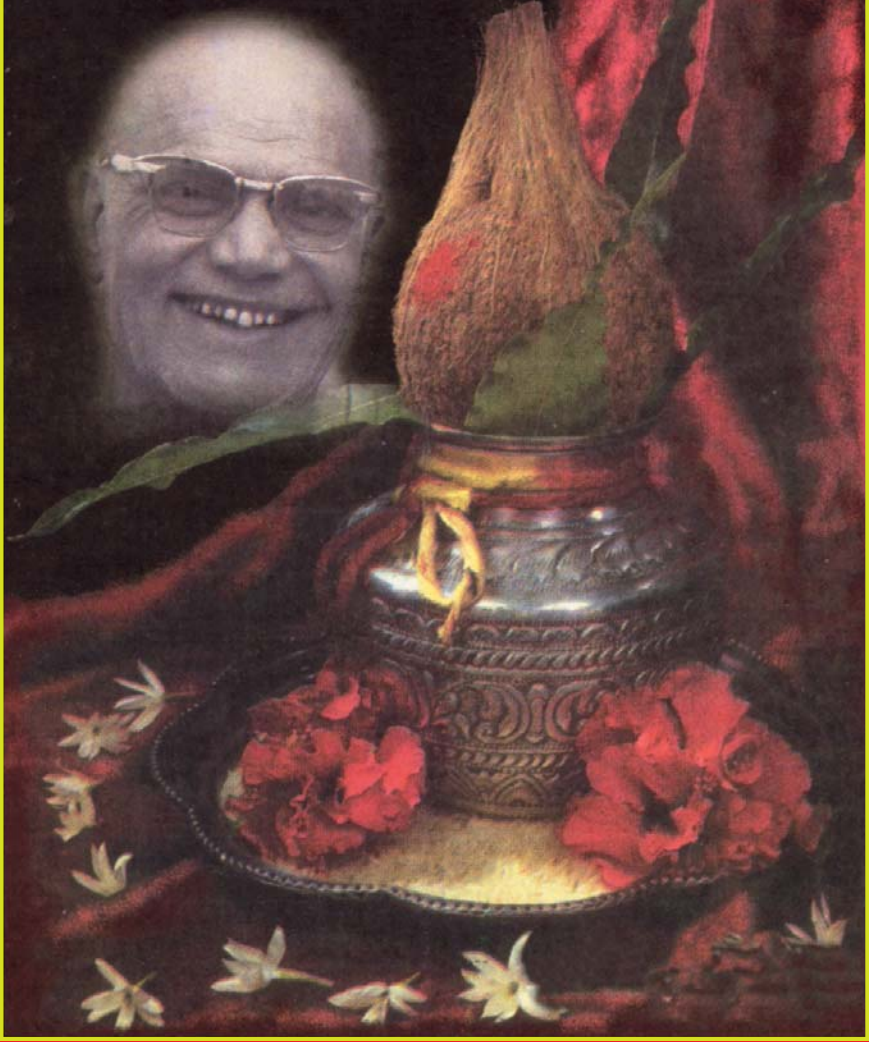

॥ हरिःॐ ॥

दांपत्यभावना

- पूज्य श्रीमोटा

॥ हरिःॐ ॥

दांपत्यभावना

पूज्य श्रीमोटा

: संपादक :

रमेश ભટ્ટ

હરિઃॐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

- ❑ પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, (સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬)
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪, મો. : ૯૭૨૭૭ ૩૩૪૦૦
Email : hariommota1@gmail.com
Website : www.hariommota.org
- ❑ © હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત - નડિયાદ
- ❑ પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૮૦ થી છઠ્ઠી આવૃત્તિ ૨૦૧૦ સુધીની કુલ
પ્રત ૧૨,૭૫૦
આવૃત્તિ વર્ષ પ્રત
૭મી ૨૦૧૪ ૫૦૦૦
- ❑ પૃષ્ઠ : ૧૯૬
- ❑ કિંમત : રૂ. ૨૦/-
- ❑ પ્રાપ્તિસ્થાન :
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫
હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
- ❑ મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ❑ ડિઝાઇનર : મયૂર જાની, મો. ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩
- ❑ ટાઇપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,
ઈન્ડમટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯
- ❑ મુદ્રક :
સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉંડ, કાંકરિયા રોડ,
અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૨૨, ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણાંજલિ

(સાતમી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સદેહે દર્શન પામનાર અને
દાંપત્ય જીવનમાં પત્નીની બીમારીના નાજુક તબક્કે
પૂજ્યશ્રીનું માર્ગદર્શન અને કૃપાપાત્ર બનનાર દંપતી,
પૂજ્યશ્રી પ્રત્યેની ભક્તિ અને શ્રદ્ધાના બળે જીવન
વિતાવનાર, હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતની જાળવણીમાં
સંપૂર્ણ સમય આપી તનતોડ મહેનત કરનાર,
નિ:સ્વાર્થ સેવાકાર્ય થકી સૌની સંભાળ રાખનાર,
શ્રી ભીખાભાઈ લાલજીભાઈ રાદડિયા
તથા તેમનાં ધર્મપત્ની
શ્રીમતી દિવાળીબહેન ભીખાભાઈ રાદડિયાને
'દાંપત્યભાવના' પુસ્તકની આ સાતમી આવૃત્તિનું પ્રકાશન
આનંદપૂર્વક સમર્પણ કરીએ છીએ.

તા. ૮-૪-૨૦૧૪

રામનવમી, સં. ૨૦૭૦

ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

॥ હરિ:ૐ ॥

સંપાદકીય (પ્રથમ આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ જુદાં જુદાં નિમિત્તે પ્રેમ, લગ્નજીવન, પતિ- પત્ની વચ્ચેના વહેવારો તથા ગર્ભાધાન અને બાળઉછેર વિશે જે કંઈ સમજૂતી આપેલી, એને પ્રશ્નોત્તરરૂપે સંપાદિત કરવાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું. આમાં પ્રેમનો જે આદર્શ રજૂ થયો છે, એ કેવળ કલ્પનાના કે ભાવનાના પ્રદેશમાંથી આવેલો નથી, પરંતુ પૂજ્ય શ્રીમોટાના હૃદયપ્રદેશમાં જે પરમ પ્રેમભાવ સાક્ષાત્ થયેલો છે, એનું આ શબ્દરૂપ છે. આથી, એવી પરમ પ્રેમભાવની આ વાણી વાંચનારના હૃદયને સ્પર્શીને એને ઉન્મુખ કરે એવી છે.

આ સાથે સ્ત્રીપુરુષની પ્રકૃતિના પ્રશ્નો તથા એમાંથી ઊભી થતી અથડામણો અને સંઘર્ષવેળાએ કેવી જાગૃતિ રાખવાથી અને કેવું વલણ દાખવવાથી જીવન આનંદમાર્ગી બની રહે, એનો મૂલગામી ઉકેલ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ દર્શાવ્યો છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક એક અનોખા પ્રકારનું છે. કોઈ મુક્તાત્મા-સંતાત્મા સંસારવહેવારમાં અવતરીને જીવમાત્રને એમાંથી ઊગરવાનો આ રીતે માર્ગ દર્શાવે, એ ઘટના ઘણી જ મહત્વની છે. નવજીવનમાં પ્રવેશ કરતાં સ્ત્રીપુરુષ પૂરતું જ નહિ, પરંતુ સર્વ કોઈ સ્ત્રીપુરુષના જીવનને ઉજાળનારું આ લખાણ છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટા, હરિ:ૐ આશ્રમ નડિયાદ-સુરતમાં લગ્નવિધિ પણ કરાવતા. એ વિધિ ગુજરાતી ભાષામાં તેઓશ્રીએ રચેલી છે. લગ્નવિધિમાં કંકુ ત્યાગનું અને ચોખા પુરુષાર્થનું પ્રતીક છે. પ્રત્યેક પ્રકારના પુરુષાર્થમાં ત્યાગ મોખરે રાખવાનો હોય છે. વળી, વરકન્યા ચોરીના ચાર ફેરા ફેરે એ દ્વારા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો સૂચવાય છે. એમાં પહેલા ત્રણ પુરુષાર્થમાં સ્ત્રીરૂપે પ્રકૃતિ મોખરે રહે જ્યારે ચોથો પુરુષાર્થ મોક્ષ માટે પતિરૂપે રહેલો પુરુષ મોખરે રહે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા આ વિધિ પાછળની ભાવના આ રીતે સ્પષ્ટ કરતા. લગ્નપ્રસંગે હાજર રહેનાર સૌએ આ પ્રાર્થનાવિધિમાં સહભાગી બનવાનું રહેતું. આવી લગ્નવિધિમાં જે લોકો હાજર રહ્યા છે, એમણે લગ્નપ્રસંગનું ગૌરવ અને ગાંભીર્ય માણ્યાં છે. આ પ્રાર્થનાવિધિમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પ્રેરેલી લગ્નભાવના સ્પષ્ટ છે. આ બધી વિધિપ્રાર્થનાઓ આ પુસ્તકના અંતે પરિશિષ્ટરૂપે મૂકી છે. આ પુસ્તક ગુજરાતી પ્રજાને પ્રેરક નીવડશે એવી શ્રદ્ધા છે.

ઓગસ્ટ, ૧૯૮૦

રમેશ ભટ્ટ

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(સાતમી આવૃત્તિ)

સુરતના કવિશ્રી નર્મદે સમાજને જાગૃત કરવા ‘દાંડિયો’ નામનું દૈનિક શરૂ કર્યું ત્યારે કહ્યું હતું :-

‘જાગજો જાગજો સૌ નગરજનો
કહું છું ઢોલ પીટીને, નગારાં વગાડીને.’

પૂજ્ય શ્રીમોટા રચિત આ ‘દાંપત્યભાવના’નું પુસ્તક સમાજના સૌ કોઈને વારંવાર જગાડવાનું કામ કરી રહ્યું છે. જીવદશાનાં વમળમાં વારંવાર ભેરવાઈ પડતાં, આપણા સૌ માટે આ પુસ્તક અતિમહત્વનું છે. લગ્નજીવનના દરેક પગથિયે, દરેક ઉંમરે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ જે સમજણો આપી છે, તે અનન્ય છે. લગ્નજીવન અંગેના પ્રશ્નોની આવી સાતત્યપૂર્ણ સમજ, લગ્ન કરાવનાર પણ ક્યારેય આપી ન શકે, તે તો વિરલ સંતવિભૂતિ શ્રીમોટા જ સમજાવી શકે. આ પુસ્તકની પ્રતો અપ્રાપ્ય હોઈને તેની સાતમી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરતાં અમો આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ખંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

આ નવી આવૃત્તિને પણ સ્વજનો આવકારશે એવી આશા છે.

તા. ૮-૪-૨૦૧૪

રામનવમી, સં. ૨૦૭૦

ટ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

अनुक्रमणिका

क्रम	विषय	पृष्ठ
१.	लग्न	८
२.	प्रेम	२०
३.	दांपत्य	४४
४.	द्वंद्व अ - पुरुष	५६
५.	द्वंद्व आ - स्त्री	८४
६.	गर्भाधान	१२५
७.	सगर्भावस्था-उत्तमावस्था	१३०
८.	मातृपद	१३७
९.	बाण्डेणवशी	१४८
१०.	किशोरावस्था-यौवनप्रवेश-सावधान !	१६२
११.	परिशिष्ट-१	१७२

દાંપત્યભાવના
□
પૂજ્ય શ્રીમોટા

‘હું સર્વત્ર વિઘ્નમાન છું.’
‘જીવનદર્શન’, ૧૧મી આ., પૃ. ૪૩૧
- શ્રીમોટા

સ્વજન : મોટા, મનુષ્યના જીવનમાં અનેક ઘટનાઓ બન્યા જ કરે છે. એમાં લગ્ન એ જીવનના પ્રવાહની વચ્ચે બનતી એક મહાન ઘટના છે. આપણા હિંદુધર્મે એનું ભારે ગૌરવ કર્યું છે. લગ્નના હાર્દ વિશે ભિન્ન ભિન્ન વિચારકોએ લખ્યું પણ છે, પણ ઉચ્ચ અને સુખી જીવન જીવવામાં લગ્ન પાછળની કંઈ ભાવના સૌથી વધુ ઉપકારક છે ?

શ્રીમોટા : હિંદુધર્મમાં રહેલી યુગ્મભાવનાનો શુદ્ધ અર્થ, એનો હેતુ, એનું મહત્ત્વ, એના યથાર્થ દૃષ્ટિબિંદુથી આપણો હિંદુસમાજ ભાગ્યે જ સમજી શક્યો હશે. બે જુદા જુદા જણાતા જીવોના યુગ્મની ભાવના - અવિચ્છિન્ન જીવોનું જોડાણ - અહેતુક થાય એ કદી પણ શક્ય નથી. એ બે જીવોનો સંબંધ અનેક જન્મજન્માંતરોમાં કોઈ ને કોઈ રીતે ચાલુ રહ્યા કરેલો જ હોય છે. તેથી, આવા સંબંધોમાં હૃદયની નિકટતા જેટલી શુદ્ધ ભાવનાથી કેળવાતી જાય તેટલા પ્રમાણમાં બંનેનો સંબંધ પણ વિશુદ્ધ થતો જવાનો. આ કંઈ બધું નીપજતું દેખાયા કરે છે, તે સંબંધને લીધે જ છે. સંબંધ વિના કંઈ પણ થાય એ શક્ય નથી. એટલે એક વખત લગ્નથી જોડાયેલા બે જીવોનો સંબંધ કદી પણ છૂટી શકતો હોતો નથી. તે સંબંધ કોઈ ને કોઈ રૂપે એકબીજા સાથે રહ્યા જ કરે છે અને તે લગ્નસંબંધ પણ તે તે જીવ સાથેની તેટલા પ્રમાણની કોઈ ને કોઈ - આમ કે તેમ - અથડામણનું જ પરિણામ હોય છે.

સ્વજન : આપ તો આટલા ઉત્તરમાં ઘણી જ ગહન વાત સૂચવો છો. ‘લગ્ન’ પોતે જ જીવન માટેની એક આવશ્યક અને અનિવાર્ય ઘટના બને છે. લગ્ન એ જો કોઈ અકળ અથડામણનું પરિણામ હોય તો એવું જીવન પણ અથડામણભર્યું બનેને ?

શ્રીમોટા : આ સ્થળે જ વધારે સાવધાની રાખીને યુગ્મની ભાવનાને સમજવાની છે, કેમ કે તે સૌથી વધુ મહત્ત્વનું જીવન છે. જગતમાં મુશ્કેલી વિના કશું પામી શકાતું હોય છે ? વ્યાપારમાં કહો, રાજ્યક્ષેત્રમાં કહો કે પછી જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં મુશ્કેલી વિના કશું પણ પમાયું હોય એવું જણાતું જ નથી. તો પછી જીવનનું તત્ત્વ પામવાને માટે મુશ્કેલી વેઠવાનું માનવીને આકરું કેમ લાગતું હશે ? જીવનો જીવસ્વભાવ તો નીચાણમાં જવાનું સમજ્યા કરવાનો છે. જીવસ્વભાવને જેટલી દોરીની ઢીલ આપ્યા કરીશું તેટલી દોરી એ ખેંચે જ જવાનો. પવનના જોશમાં જેમ પતંગ દોરી ખાધા કરે છે તેમ જીવસ્વભાવનું જાણવું જોઈએ, તેમ છતાં માનવીને જીવદશા પ્રાપ્ત થઈ છે તેથી અનેક અથડામણોમાંથી પસાર થઈને આખરે તો જીવનને ઉચ્ચ જ બનાવવાનું ધ્યેય રહેલું છે. આવા જીવનઆદર્શની સિદ્ધિ માટે યુગ્મની ભાવના એ જરૂરી ભાવના છે.

સ્વજન : મોટા, આપે તો જીવનની વાસ્તવિક અથડામણોનો પણ ઉચ્ચ હેતુ દર્શાવ્યો. જીવનની જે સ્વાભાવિક ગતિ છે, એને આવા આદર્શમાં ફેરવવા જીવનની

અથડામણોનેય તપશ્ચર્યારૂપે સ્વીકારવી પડે અને એ તપશ્ચર્યા, આપે દર્શાવી એ યુગ્મભાવનાને ટકાવી રાખવા કરવી પડે એમ જને ?

શ્રીમોટા : હા, કેમ કે એ ભાવનામાં વ્યક્તિનો તથા સમાજનો બંનેનો વિકાસ થવાનું સર્જાયું છે. ખરી વાત જ આ છે કે લગ્નભાવના એકલા ભોગવિલાસ માટે નથી, એ તો તપશ્ચર્યા માટે જ છે. સમાજનું, દેશનું, પિતૃઓનું, ઋષિઓનું અને દેવનું ઋણ અદા કરવા માટેનું એ ભવ્ય અને દિવ્ય સાધન છે. સમાજની ઉત્તમમાં ઉત્તમ સેવા માનવી, યુગ્મ દ્વારા જ સાધી શકે છે. હૃદયથી શુદ્ધ સાત્ત્વિક ભાવના કેળવીને, આત્માના સ્વરૂપમાં એકબીજાને ઓળખીને જે યુગ્મ, જગતને ચરણે એકાદ બુદ્ધ ભગવાન, એકાદ ઈશુ ભગવાન, એકાદ શંકરાચાર્ય પ્રભુ, એકાદ રમણ મહર્ષિ, એકાદ પૂર્ણયોગી શ્રીઅરવિંદ, એકાદ સ્વામી રામદાસ કે એકાદ ભવ્ય અને દિવ્ય આત્મા કે એકાદ મહાત્મા ગાંધીની ભેટ ધરશે, તે જગતની ભારેમાં ભારે સેવા કરી શકવાનું છે. આવી પ્રજોત્પત્તિ માટે લગ્ન છે.

સ્વજન : લગ્નનો આ ભવ્ય આદર્શ સમજી તો શકાય પણ.....

શ્રીમોટા : તમારું કહેવાનું હું સમજી શકું છું, પણ આપણાથી જીવનમાં આવું ન બની શકે, તે માટે આપણે જીવ-સ્વભાવમાં તણાયા કરવું એ તો આપણી પોતાની નબળાઈ છે. આથી, એ નબળાઈને નબળાઈ તરીકે જાણીને, એમાંથી આપણાથી શક્ય હોય એટલી મથામણ ઊંચે જવા

માટે કરવી એ આપણો ધર્મ છે. તમે જ હમણાં કહ્યું કે ‘આ આદર્શ તો સમજાય છે.’ માટે જ કહું છું કે ભગવાને આપણને સમજ અને શક્તિ આપી હોવા છતાં, વળી, એ બંને આપણી પાસે છે એવું આપણને સમજાતું હોય છે. છતાં, આપણે એમ કહીએ કે ‘ના ભાઈ, આપણાથી આવું બધું થવું શક્ય નથી’, એ આપણને શોભતું નથી. માનવીએ તો પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં મથતાં જ રહ્યા કરવું જોઈએ. પછી ભલેને દરેક જીવ પોતાની શક્તિ અનુસાર મંથન કરે. આવા પ્રકારનું મંથન કરવાની વૃત્તિમાં સૌ કોઈને પ્રોત્સાહન, પ્રેરણા, બળ, હિંમત, સહાનુભૂતિ, સાથ અને હૂંફ આપ્યાં કરવાં, એ સમજી અને જ્ઞાનવાન માણસનો ધર્મ પણ છે.

કોઈ પણ સમજી માણસ કોઈ પણ વ્યક્તિને જીવસ્વભાવમાં દોરવીને લઈ જાય તો તે વિવેક ચૂકે છે એમ જ માનવું જોઈએ, કેમ કે એમ કરવામાં આપણે માત્ર તાત્કાલિક લાભની જ ગણતરી કરતા હોઈએ છીએ.

સ્વજન : તો મોટા, આવું આદર્શ લગ્નજીવન જીવવા માટે ચીલેચલુ જીવનરીતિનો ભોગ આપવો પડે ?

શ્રીમોટા : હાસ્તો. લગ્નસંબંધથી આપણે સમાજના જીવન સાથે ભાગ લેતા હોઈએ છીએ. માનવીનાં સંબંધો અને ભાવના એ લગ્નજીવનમાંથી કેળવાતી જતી સ્થિતિ ઉપરથી બંધાતાં જતાં હોય છે.

જુઓ ભાઈ, આપણે આ જગતમાં જે તે કંઈ મેળવીએ છીએ, એ જીવન આપીને જ મેળવીએ છીએ. ધન-દોલત,

માન, મોભો, કીર્તિ, માલમિલકત ગમે તે હોય પણ તે મેળવવા માટે જીવન આપવું પડતું જ હોય છે, પણ આપણા જીવસ્વભાવને ગમતું હોવાથી આપણે કશો પણ ભોગ આપી રહ્યા છીએ એનું જાગૃતભાન આપણને રહેતું નથી, પણ સાચું અને ઉન્નત જીવન મેળવવા માટે આપણને ભોગ આપવાની સભાનતા જાગે છે, કારણ કે તેમાં આપણે જીવસ્વભાવથી ઊલટી ગંગાએ વહેવાનું હોય છે, પરંતુ સાચો પુરુષાર્થ તો તેમાં જ રહેલો છે.

સ્વજન : પણ મોટા, નિર્બળતાનો પૂરેપૂરો સ્વીકાર કરીને એમ કહેવાય કે આવો પુરુષાર્થ ન થઈ શકે તો ?

શ્રીમોટા : જો આપણાથી જીવસ્વભાવથી ઊંચી દિશામાં ગતિ કરવાનો પુરુષાર્થ ન થઈ શકે તો જે કોઈ એવો પુરુષાર્થ કરતો હોય તો એને સહાનુભૂતિ દેવી, હૂંફ આપવી, પ્રેરણા આપવી, તે જીવ પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમભાવના રાખ્યા કરવી. આટલું પણ જો રાખી શકાય તો સદ્ભાવના કેળવાતી જવાની. આમ કરવાથી આપણને દિનપ્રતિદિન આપણી પોતાની નબળાઈનું ભાન વધારે ને વધારે થતું જવાનું અને એ તીવ્રતમ ભાનમાંથી આપણામાં રહેલી શક્તિ એક દિવસ પ્રગટવાની છે, પણ જે જીવ આટલું પણ કરી શકતો નથી અને પોતાના જીવસ્વભાવમાં રાખ્યા કરે છે અને જીવસ્વભાવની પ્રવૃત્તિમાં મશગૂલ રહ્યા કરે છે, એવો જીવ કદી પણ પોતાના મનથી નિરાંતવાળી શાંતિ અનુભવી શકવાનો નથી જ. એવાના કર્મે તો અશાંતિ જ લખાયેલી છે. એથી અશાંતિ જ રહેવાની.

જગતમાંનાં બધાં જ સુખસાધનો પાસે હોવા છતાં એ સાધનો એને માટે સુખનાં સાધનો થઈ શકવાનાં નથી. પરિણામે સુખ અને શાંતિ મેળવવા એવો માનવી જીવનમાં આમથી તેમ અથડાયા જ કરવાનો છે.

સ્વજન : મોટા, આપે તો એક નક્કર હકીકતવાળી વાત કરી. જીવનનાં સુખશાંતિ ખાતર પણ લગ્નની ભાવનાને ચરિતાર્થ કરવા મથવું જ રહ્યું. આપની દૃષ્ટિએ યુગ્મભાવનાનો ઉચ્ચતમ આદર્શ કયો છે ?

શ્રીમોટા : પ્રકૃતિની પાછળ સત્તાધીશ કે પ્રકૃતિનાં સર્વ કર્મ પાછળ મહોર મારનાર પરમ પુરુષને જાણવા, સમજવા અને અનુભવવા અને તેનાથી પર પણ જે કંઈ હકીકતરૂપે સત્ય રહેલું છે, એનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે યુગ્મની ભાવના છે.

સ્વજન : એટલે કે આપણા જીવસ્વભાવને સંચાલિત કરનાર પરમ તત્ત્વને સૌથી પહેલાં તો જાણવું જોઈએ. પછી એનું મનનચિંતવન કરીને એની શક્તિ અને સત્તાને સમજવી જોઈએ. પછી એ જાણેલું અને સમજેલું શક્તિતત્ત્વ અનુભવવું જોઈએ અને પછી પણ એ બધાંથીય પર હકીકતરૂપે જે સત્ય એકરૂપે છે એનો સાક્ષાત્કાર થવો જોઈએ. માટે યુગ્મની આ ભાવના રહેલી છે.

શ્રીમોટા : મેં તમને યુગ્મની ભાવનાનું અંતિમ લક્ષ્ય શું છે એ કહ્યું. એ તમને સ્પષ્ટ સમજાયું છે, એ હેતુથી પુનરાવર્તન કર્યું એ ઠીક કર્યું. પુનરાવર્તનથી સમજ દઢ થાય ખરી. હું તમને હજી વધુ આગળ વાત કહું. બે જીવો એક બને - એક

થાય - એવી પ્રક્રિયાને લીધે જ સૃષ્ટિ ઉપરનો આ સમાજ છે. એવા આ સમાજને ઉચ્ચતર ભૂમિકાએ લઈ જવા માટે લગ્નની ભાવના છે. પોતાની સાથે જોડાયેલા જીવની જે કોઈ જીવ અવગણના કરે છે, તે સમાજની પણ અવગણના કરે છે. એવા જીવોનાં લાખ્ખોનાં દાનધર્માદા વૃથા છે. એ બધી એક પ્રકારની આળપંપાળ છે, એમાં કશો દમ નથી. એવાં દાનથી સમાજની ભાવના કદી ખીલી શકવાની નથી. કદાચ સ્થૂળ દૃષ્ટિએ સમાજનું કંઈક ચાલતું રહે ખરું, પણ લગ્નની જે ઉચ્ચ ભાવના છે એમાંથી જ દાનનો ખરો ભાવ કેળવાતો જાય છે. એવી ઉચ્ચ ભાવનાથી જીવન જીવ્યાથી ઊંચી સંસ્કૃતિ કે સંસાર મળ્યા કરવાનો છે.

જમીનમાં વૃક્ષનાં બીજનું લગ્ન (જોડાણ) થાય છે અને કૃપારૂપી જળ એના ઉપર પડતાં તેમાંથી જીવન સાંપડે છે, તેમ લગ્ન થયા પછી ભાવનાત્મક રીતે જીવવાથી - મતલબ કે એકરાગ - એક ભાવમય બની રહેવાથી - ઉચ્ચ જીવનસ્થિતિ - એકમય થયાની સ્થિતિ - ખીલી ઊઠે છે.

સ્વજન : લગ્ન પછીના આદર્શ - સંવાદી જીવન માટે બંનેનાં જીવન સમાન કક્ષાનાં તો હોવાં જ જોઈએને ?

શ્રીમોટા : અહીં જ તમારી ભૂલ થાય છે. કોઈક ગૂઢ કર્મબળથી બે જીવો લગ્નસંબંધથી જોડાય છે. એમણે ઉચ્ચ જીવન માટે લગ્ન ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખી જીવવાનો પુરુષાર્થ કરવાનો છે.

ભલેને એ બે જીવ એકસરખી કક્ષાના ન હોય તો તેથી શું ? શું એણે પોતાની હાર કબૂલ કરવી ? એમ કરવા જતાં

તો તે વધારે નબળાઈ વહોરી લેવાનો છે. નબળાઈનો સામનો નબળાઈ વધારીને થઈ શકવાનો નથી, પણ વધારે સબળા થઈને થઈ શકવાનો છે. માનવીએ જો જીવનનો વિકાસ સાધવો હોય તો તેણે પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ ઉપર જીત મેળવવી જ ઘટે અને એમાંથી જ જીવંત શક્તિ પ્રગટાવવી ઘટે.

શક્તિ પણ એના સંબંધ વિના પ્રગટી જાણી નથી. એવી શક્તિ માનવી એકલે હાથે પણ મેળવી તો શકે છે, તેમ છતાં એણે એવી શક્તિ પેદા કરવા માટે કશાકની સાથે જોડાણ - લગ્ન તો કરવું જ પડે છે. આ એક ઘણી જ મહત્વની ગૂઢ વાત છે. તેથી, લગ્ન વિના કશું જ શક્ય નથી. આ સમગ્ર કથનને ભાવનાત્મક રીતે સમજવાનું છે. માટે જ લગ્નની ઉત્તમ ભાવનાનો વિચ્છેદ થવો કદી પણ શક્ય નથી, કેમ કે એની પાછળ તો કર્મસંબંધ રહેલો છે.

જગતમાં જે કોઈ શક્તિ જ્યાં જ્યાં વ્યક્તરૂપે જણાય છે, તે તે શક્તિ લગ્નથી જન્મેલી હોય છે. એટલે જીવ સાથેનો લગ્નસંબંધવાળો ભાવ કોઈ ને કોઈ રૂપે મળ્યા જ કરવાનો છે. માટે, જીવસ્વભાવથી દોરવાઈ જઈને તેવી ભાવનાને અયોગ્યપણે વહી જવા દેવી એ, જેનામાં બુદ્ધિ છે, સમજ છે, ધર્મની કંઈક ભાવના છે, એવા માનવીનું કામ નથી. એવી રીતે દોરવાઈ જવાથી જીવને મંથન થવાનું નથી એવું તો નથી જ, પણ એ રીતે દોરવાઈ જવાથી દેખીતી રીતે પહેલાં તો સુખરસ મળ્યો છે એમ મનાશે, પણ અંતે તો એ એને વિષ જેવું જ લાગવાનું છે.

સ્વજન : આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે લગ્નજીવનના ચિરંજીવ સુખાનંદના અનુભવ માટે પ્રત્યેક ભાવનાત્મક જીવન જીવવા મથવું જોઈએ, પણ મથનારા બધા જ જીવો શું આ જીવનમાં એવો ઉચ્ચ જીવનનો અખંડ આનંદ પામી શકે ખરાં ?

શ્રીમોટા : પ્રત્યેક જીવમાં શિવ થવાની શક્તિ રહેલી જ છે. પ્રત્યેક જીવ શિવ થઈ શકે છે, એવો આત્મવિશ્વાસ આપણામાં જાગવા દો. એવું શિવપણું જો પ્રત્યેક જીવમાં ન હોય તો આપણો જીવ કોટિમાં અવતાર થઈ શક્યો ન હોત. પ્રકૃતિની આ શક્તિ સાથે આપણે કલ્યાણમય - શિવ થવા જ પૃથ્વી ઉપર જન્મ્યા છીએ, પણ કોઈ જીવ ક્યારે શિવ થઈ શકશે એ માટેની સમયમર્યાદા ન આંકી શકાય. તેથી કરીને તે જીવ પોતાનો જીવસ્વભાવ બદલી શકવાનો જ નથી એમ માની લેવું તે પણ યથાર્થ નથી. એની અવધિની કોને ખબર છે ? કાલે પણ બદલાય. અજામિલ, ગીધ, વ્યાધ, સુરદાસ (બિલ્વમંગળ) વગેરેની દેખીતી પ્રકૃતિની પાછળ કોઈ ગૂઢ અગમ્ય દૈવી સંસ્કારો રહેલા હતા જ. એવા સંસ્કાર કોઈ જીવમાં ક્યારે ઊગી નીકળશે, ઓચિંતા ક્યારે ફૂટી નીકળશે એમ એની મુદત કોઈ બાંધી શકે ? એથી જ કોઈ પણ જીવની જીવપ્રકૃતિને આપણે ખ્યાલમાં આણવી તે નિરર્થક છે. એટલું જ નહિ પણ આપણે માટે ભાવનાના વિકાસમાં બાધકરૂપ પણ છે. પ્રત્યેક જીવનાં સૂક્ષ્મ વલણોને કોણ સમજી શકે ?

આથી, એવા કોઈ જીવના સંબંધમાં આપણે હોઈએ અને આપણો એની સાથે વહેવાર કરવાનો પ્રસંગ પડ્યો તો આપણે

પોતે જીવસ્વભાવથી તણાઈ જવાની દિલમાં વૃત્તિ ન રાખવી અને જીવસ્વભાવથી પ્રેરાઈને આપણે તો ન જ જોવું. આટલી સાવધાની બીજાઓ પ્રત્યેના આપણા વહેવારમાં રહે તોપણ ઘણું કામ થયું ગણાશે.

સ્વજન : મનુષ્યજીવનમાં સ્ત્રીપુરુષનું યુગ્મ છે. એમાંથી એકબીજાને કોણ દોરતું - પ્રેરતું હોય છે ?

શ્રીમોટા : જાણેઅજાણે સ્ત્રી, પુરુષને દોરે છે, પણ એનું જીવતુંજાગતું ભાન પુરુષને નથી. પુરુષ તો એમ માને છે કે પોતે જ બધું ચલાવી રહ્યો છે, પણ એ યથાર્થ નથી. પુરુષ, મા, બહેન, પત્ની કે ઉપપત્ની કે એવી અન્ય સ્ત્રીની દોરવણીથી ચાલતો હોય છે. પુરુષના જીવનમાં સ્ત્રી મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આમાં પુરુષ અને સ્ત્રી એવા બંને જીવોના સંબંધથી જ સમગ્ર જીવન ઘડાતું હોય છે. તેવી જ રીતે પ્રત્યેક સ્ત્રીના જીવનમાં કોઈક ને કોઈક પુરુષની પ્રતિભા કે છાયા કામ કરી રહેલી હોય છે જ. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે આપણને જીવનમાં થતો પ્રત્યેક જીવનો સંબંધ હેતુ વિનાનો હોતો નથી. માત્ર, આપણને તેનો હકીકતપણે જીવતો ખ્યાલ હોતો નથી.

જો આ વિચારસરણીમાં આપણે ઊંડા ઊતરીએ તો એમ પણ કહેવાય કે પ્રત્યેક જીવનો સંબંધ જો કર્મના હેતુરૂપ હોય અને જો એ કર્મને આપણે બંધનરૂપે નવાં થવાં દેવાં ન હોય તો તે તે સર્વ સંબંધમાં આપણે ભગવાનની ભાવનાનો અથવા તો આપણા જીવનવિકાસની ભાવનાનો જીવંત ખ્યાલ અને હેતુ રાખીશું તો તે જીવોના સંબંધ આપણને કર્મબંધનરૂપે થવાના

નથી. એવાં લગ્નથી (અહીં માત્ર પરણેતરના અર્થમાં નહિ, પણ આત્મસંબંધના અર્થમાં) આપણો વિકાસ જ થતો રહેવાનો છે.

સ્વજન : મોટા, આ બધું સમજવું અને આચરવું આકરું તો લાગે એવું છે હોં કે ?

શ્રીમોટા : આ બધું જીવસ્વભાવને આકરું લાગે છે, પણ નદી, પહાડોને કોતરી કોતરીને બહાર મેદાનમાં આવે છે ત્યારે જ એનું વહેવું સરળ બને છે. એક વખત સ્વભાવને જીતી લેવાની સીમા સુધી આવી ગયા પછીથી આ બધું કશું જ અઘરું નથી. આપણાથી માત્ર જીવસ્વભાવથી ન વર્તાય, પણ જીવનઆદર્શની ભાવનાના હેતુમાપથી દરેક પ્રસંગે વર્તાય એટલું જ આપણે ખ્યાલમાં રાખવાનું છે.

માનવીનું ખરું સત્ત્વ અથડામણમાંથી જ પ્રગટે છે ત્યારે જ ઝનૂન કે ધૂન પ્રગટે છે. આંતરદષ્ટિની જ્યોત તે વેળા જલતી રાખી શકાય તો એવી અથડામણમાંથી જ સાચું જ્ઞાન મળતું જાય છે. આમ તો લગ્નની ભાવનામાંથી જ પ્રવૃત્તિ જન્મે છે, પણ જીવ મૂળ ભાવનાને ભૂલી જઈને માત્ર એમાંથી જન્મેલી પ્રવૃત્તિમાં રમ્યા કરે છે. એમ કરતાં કરતાં એ લગ્નના હેતુનું ભાન જ ભૂલી જાય છે. માટે, ફરીથી કહું છું કે લગ્ન - એટલે કે સંબંધ - એક પવિત્ર ભાવના છે. એ ભાવના એટલે પુરુષ પ્રકૃતિનો હૃદયથી સુમેળ સાધીને પરમ ચેતનને જાણવું, સમજવું અને અનુભવવું.

સ્વજન : મોટા, પ્રેમ વિશે નાનપણથી સાંભળ્યા કરીએ છીએ. એનો મહિમા દર્શાવનારાં સૂત્રોથી મન તો ભરાયેલું છે, પણ એની ગહનતા એકદમ સમજાતી નથી. શું સર્વત્ર પ્રેમભાવ જ પ્રસરેલો હોઈ શકે ખરો ?

શ્રીમોટા : ‘સર્વં ખલુ ઇદમ્ બ્રહ્મ’ એવું શ્રુતિવચન જેટલું સાચું છે તેટલું જ સર્વં ખલુ ઇદમ્ પ્રેમ એ કથન પણ સાચું છે. અંગ્રેજીમાં તો ‘God is Love’ એવી એક ઉક્તિ છે. સ્થૂળમાં સ્થૂળથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પ્રેમ પ્રવર્તી રહેલો છે. એને લીધે જ સૃષ્ટિનું ધારણ થાય છે, પોષણ થાય છે. એને લીધે જ માનવી અને પશુ તથા પ્રાણીમાત્રમાં જિજીવિષાની અદમ્ય પ્રેરણા રહેલી છે, કેમ કે જીવનમાં રસ રહેલો હોય ત્યારે જ જિજીવિષા હોય.

એકલા સચેતન નહિ પણ અલ્પચેતન અથવા આપણે જેને જડ કહીએ છીએ તેવા પદાર્થો પણ પ્રેમબદ્ધ છે. આ કંઈ કોઈ તરંગી કવિનો કલ્પનાવિહાર નથી, પણ શુદ્ધ સત્ય હકીકત છે. પૃથ્વી અને બીજા ગ્રહો પરસ્પરના અને સૂર્યના આકર્ષણથી અને તારાઓ એકબીજાના આકર્ષણથી સ્વસ્થાન અને સ્વમાર્ગથી ચ્યુત થતા નથી અને તેથી સૃષ્ટિનો ક્રમ ચાલ્યા કરે છે. પૃથ્વી ઉપર પણ દરેક જડ પદાર્થને પૃથ્વીનું આકર્ષણ છે. તેથી જ તે પૃથ્વી ઉપર રહી શકે છે. આખું વિશ્વ કોઈ નિગૂઢ, અદૃષ્ટ સાંકળથી એકબીજા સાથે જોડાઈ રહ્યું છે. પછી

તેને સાપેક્ષવાદનો નિયમ (Law of Relativity) કહો કે બીજું કોઈ નામ આપો. એ નિયમ, નિયમ હોવાથી સૂક્ષ્મ છે, પણ તેથી જ તે એટલો શક્તિશાળી છે કે સમસ્ત વિશ્વમાં તે વ્યાપ્ત છે. આ નિયમ પણ પ્રેમનું જ સ્વરૂપ છે, કેમ કે પ્રેમ એટલે એકબીજાને જોડનાર સૂક્ષ્મ સાંકળ નહિ તો બીજું શું છે ? આ પ્રેમ જ્યારે દેખીતી રીતે એવા પ્રાથમિક સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે કે તેમાં પ્રાણ ન હોય એમ આપણને લાગે ત્યારે આપણે એને જડ પદાર્થનું નામ આપીએ. એને વૈજ્ઞાનિકો ભલે સજીવ ન કહેતા હોય, પણ એ શક્તિનું રૂપ છે, એમ તો એ કહેતા જ હોય છે.

કોઈ પણ જડ પદાર્થનું પૃથક્કરણ કરતાં કરતાં વૈજ્ઞાનિકો જ્યાં સુધી પરમાણુ - Atom સુધી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી તો ઠીક હતું, પણ સૂર્યમાળામાં શ્રીકૃષ્ણરૂપી સૂર્ય અને આસપાસ ગ્રહો રૂપી ગોપગોપીઓની જે સનાતન રાસકીડા થયા કરે છે તેવી જ સનાતન રાસકીડા પેલા અણોરપિ અણીયાન્ જેવા પરમાણુમાં પણ થાય છે, એવી જ્યારે શોધ થઈ ત્યારે તો જડ પદાર્થનું જડપણું ન રહ્યું અથવા રહ્યું ગણીએ તોપણ ત્યાં પણ કંઈક એવું આકર્ષણનું તત્ત્વ માલૂમ પડ્યું કે જેને 'પ્રેમશક્તિ' એવું નામ તાત્ત્વિક રીતે તો આપી શકાય, પછી ભલે એ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર અનુસાર નામ ન અપાયું હોય.

સૃષ્ટિનું ધારણ અને પોષણ જેમ પ્રેમથી થાય છે તેમ તેની ઉત્પત્તિ પણ પ્રેમથી જ થઈ છે. રસરાજ ભગવાનને લીલા કરવાની, રસ ભોગવવાની ઈચ્છા થઈ અને ઈકોડહં બહુ સ્યામ્ની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ અને

સૃષ્ટિના ધારણ પોષણ દરમિયાન પણ સતત ઉત્પત્તિની જે ક્રિયા થયા કરે છે એનું કારણ પણ પ્રેમ કે રસ જ છે, એ હકીકતનો ઈન્કાર કોણ કરી શકશે ?

આમ, પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી છે. ‘જડ’ પદાર્થોમાં તે આકર્ષણના નિયમ તરીકે ઓળખાય છે અને જીવંત પ્રાણીઓમાં તે વિષયવાસનાના અને તેના ઉચ્ચતર સ્વરૂપમાં પ્રેમ તરીકે ઓળખાય છે.

સ્વજન : ખૂબ અદ્ભુત ! મોટા, આપે પ્રેમભાવની ગહનતાનું મૂળ અને એના અનુભવગમ્ય રૂપનું આશ્ચર્યકારક સ્પષ્ટીકરણ કર્યું. આપે આપના એક પુસ્તક ‘જીવનદર્શન’*માં આપને થયેલા સાક્ષાત્કારનું જે વર્ણન આપ્યું છે, એનાં મર્મ અને તાત્પર્યનો આ સ્પષ્ટીકરણથી સહેજ સ્ફોટ થાય છે ખરો. હવે, પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે પ્રાણીમાત્રમાં વિષયવાસના તરીકે ઓળખાતું પ્રેમરૂપ ‘દિવ્યતર’ બન્યું ક્યારે કહેવાય ?

શ્રીમોટા : માનવીમાં પશુત્વનાં અવશેષ અને પ્રભુત્વનાં બીજ છે એ તો સર્વસ્વીકૃત સત્ય છે. માનવીમાત્ર - માનવી શું પ્રાણીમાત્ર - ચેતનમાત્ર - અંતે તો પ્રભુમય થવાનો છે. તેથી, જો એણે પોતાના સહજ વિકાસની ગતિ ત્વરિત કરવી હોય અને તે દ્વારા કેટલાંય નિવાર્ય દુઃખો કે ચિંતા કે કર્મવિપાકમાંથી બચવું હોય કે તેને હળવાં કરી નાખવા હોય તો તેણે આ વિરાટ તત્ત્વ-પ્રભુ તત્ત્વ-પ્રેમને દિવ્ય અને દિવ્યતર બનાવવો પડશે. હું તો ત્યાં સુધી કહું છું કે આજકાલ માનવસેવાનો જ

* ‘જીવદર્શન’ પૃ. ૩૭૭-૭૮

સૂર પ્રધાનપણે ગાજી રહ્યો છે - એવી માનવસેવા તેના સાચા અર્થમાં કરવી હોય તોપણ તેણે આ વિરાટ તત્ત્વને દિવ્યતર બનાવવું જ પડશે.

હવે, એ પ્રેમ 'દિવ્યતર' બન્યો ક્યારે કહેવાય ? જ્યારે પ્રેમનાં બંને લક્ષણો દ્વૈત અને અદ્વૈત - તેના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય ત્યારે એ પ્રેમ દિવ્યતર બન્યો કહેવાય. કંઈ પણ 'બે' ના અસ્તિત્વ વિના નથી આ સૃષ્ટિનું અસ્તિત્વ કે નથી પ્રેમનું અસ્તિત્વ. અધમમાં અધમ સ્વાર્થી માનવી પણ પોતાના શરીરને કે મનને એટલું ચાહે છે કે તેને સુખસગવડો મળે તે હેતુથી અનેક નીચ કૃત્યો કરે છે. આમ, શરીર, મન, સ્વભાવ વગેરે પ્રકૃતિનો આવિર્ભાવ અને 'હું' એ બેને તે જાણેઅજાણે જુદાં ગણે જ છે. સોઝહં કે સર્વેં ઇદમ્ બ્રહ્મ એ સત્ય સમજવા માટે કંઈ નહિ તો બુદ્ધિથી 'અહં' અને 'સઃ' નો કે 'સર્વેં ઇદમ્' અને 'બ્રહ્મ' નો ભેદ પાડ્યો એટલે પડ્યો. સોઝહંનો અનુભવ તેને જ થાય છે કે જેને સઃ ઉપર પ્રેમ ઊપજે છે. પ્રેમ ત્યાં જ હોઈ શકે કે જ્યાં પ્રેમી હોય અને પ્રેમપાત્ર હોય - એટલે કંઈક 'બીજું' હોય, પણ પ્રેમ એ પ્રભુનું તત્ત્વ હોવાથી તેમાં ઊર્ધ્વગતિ સાહજિક છે. તેથી જ એ દ્વૈતમાં પણ અદ્વૈતનો આદર્શ, તે પ્રતિ વેગવાળું કે ધીમું - ભાનપૂર્વક કે સ્વભાવવશ થઈને થતું પ્રયાણ અને અદ્વૈતમાં લય કે સંમિલન - આ બધું પ્રેમમાં નિગૂઢ રીતે કે આવિર્ભૂત સ્વરૂપમાં રહેલું છે. આમ, પ્રેમ એ જોડનાર - બાંધનાર સાંકળ પણ છે અને મુક્તિ અપાવનાર સાધન પણ છે. ખરી રીતે સાચો પ્રેમ એવી સાંકળ છે કે જે મુક્તિનું જ

સ્વરૂપ છે. માનવી કોની સાથે ખૂબ ‘છૂટ’થી વર્તી શકે છે ? જેની સાથે તે પ્રેમની સર્વ શક્તિમાન સાંકળથી બંધાયો હોય તેની સાથે એ ‘છૂટ’થી વર્તી શકે છે. પરમ ચૈતન્ય સાથે બંધાયેલો દેહધારી એટલે જીવન્મુક્ત. એટલે જ જે પ્રેમ દ્વૈત વગર અશક્ય છે, તે જ દ્વૈત તેના જીવન્મુક્ત શુદ્ધતમ રૂપમાં અદ્વૈત જ છે.

પ્રેમની આ સાહજિક ઊર્ધ્વગતિને માનવી જેટલે અંશે ભાનપૂર્વક સ્વપ્રયત્નથી વેગ આપશે એટલે અંશે તેને લાભ થશે, કેમ કે સાચો પ્રેમ મેળવવામાં અને તેના પ્રયાસમાં મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, હૃદય વગેરેની થતી ક્રિયા-પ્રક્રિયામાં જ માનવી આપોઆપ વધારે ને વધારે શક્તિ કેળવતો અને મેળવતો જાય છે. પ્રેમ, પ્રભુનું તત્ત્વ હોવાથી તે આપણને આપણી પ્રકૃતિના જન્મોથી પડેલા સંસ્કારો ઉપર, આપણાં કર્મો અને પ્રારબ્ધ ઉપર, આપણી સરસાઈ અને આપણું નિયંત્રણ કરવા પ્રેર્યાં કરતો હોય છે. પ્રેમ આપણને શુદ્ધ કરે છે, કેમ કે પ્રિયજનને ખાતર આપણી સર્વ મનીષાઓ અને માન્યતાઓ ત્યાગ માગી લે છે. પ્રેમ હોય ત્યાં ‘હું’ અને ‘મારું’ રહેતું નથી. જેટલે અંશે ‘હું’ અને ‘મારું’ હોય તેટલે અંશે પ્રિયજન ઉપર પ્રીતિ ઓછી જ હોય છે, કારણ કે પ્રેમ એટલે જ ‘મારાપણું’ નહિ પણ પ્રિયજનપણું. ‘પ્રિયજનને ગમે તે મને ગમે’ એવી જ્યાં ભાવના અને તદનુસાર વર્તન નથી હોતાં અથવા ઓછાં હોય છે ત્યાં એ પ્રેમ કહેવાય જ કેવી રીતે ? ત્યાં તો કેવળ સ્વાર્થ જ ગણાય. પ્રિયજનને ગમતું જ કરવાની

હોંશ જ્યારે હોય ત્યારે જ પ્રિયજન માટે સર્વસ્વનું સમર્પણ આનંદપૂર્વક થઈ શકે અને ત્યારે જ માનવી જેવા માટીના દેહવાળાથી પણ પરાક્રમ, દુઃખસહન વગેરે પ્રભુમય અને અતિમાનવ લક્ષણો પ્રાપ્ત કરી શકાય.

બાળકની અનેક જાતની ત્રાસ કે ઘૃણા ઉપજાવનારી કરણીને માતા આનંદથી ભોગવી લે છે તેનું કારણ પ્રેમ. સાચો પ્રેમ, પ્રિયજન પાસેથી કશાની અપેક્ષા રાખતો નથી. પ્રિયજન પાસેથી પ્રેમની પણ અપેક્ષા રખાય તો એટલે અંશે એ પ્રેમ કાચો છે. અલબત્ત, આવા કેવળ નિરપેક્ષ પ્રેમનું પરિણામ મોડુંવહેલું સામા પક્ષ તરફથી પ્રેમમાં પરિણામ પામ્યા વિના રહેતું જ નથી, તેમ છતાં સાચો પ્રેમ તો એવા કોઈ પણ જાતના પરિણામની ઈચ્છા કે આશા રાખતો નથી.

સ્વજન : પ્રેમની ઉચ્ચતા અનુભવવા માટે આપણે કયા કયા પ્રકારનાં લક્ષણો આપણા સ્વભાવમાં અનુભવીએ છીએ ?

શ્રીમોટા : ઉદાર માનસ એ તો પ્રેમનું પહેલું પગથિયું માત્ર છે. પરિસ્થિતિ અનુસાર સંબંધમાં આવતી અનેક પ્રકારના સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓને સહન કરી લેવી એ તો પ્રેમનો પ્રારંભ કહેવાય. અનેક ગેરસમજૂત, મર્મવેધી વાક્યોના ઘા, અન્યાયી વર્તન, તુમાખીભર્યો કે કેવળ નીરસ કે ઉદાસીન અને વિરોધી વૃત્તિવાળો ભાવ, અનેક જાતના ખોટા આક્ષેપો, દુઃખ દેવા ફેંકાયેલા લોહબાણથી પણ કઠણ ગણાતાં વાગ્બાણ - એ બધું જ મૂળે મોઢે સહન કરી લેવું એટલે માનસિક

ઉદારતા, પણ માનસિક ઉદારતામાંય થોડુંઘણું દુઃખ અંતર્ગત રહેલું હોય છે. સાચા પ્રેમને તો એવુંય દુઃખ નથી. પ્રેમ અનેક શારીરિક કે માનસિક અડચણો, એક રૂંવાડું પણ ફરકવા દીધા વિના શાંતિથી સ્વકારી લે છે. એ કદી પોતે કરેલી કરણીને ગાઈ વગાડી જાણતો નથી.

વળી, પોતાના સર્વપણાની અને સ્વાર્પણની બાબતમાં પ્રેમ જેટલો મૌન રહે છે તેટલો જ નિરભિમાની રહે છે. અહંકાર-મદ અને પ્રેમ - એ બે વચ્ચે કદી મેળ ખાઈ શકે નહિ. વળી, પ્રેમને અને મોહને પણ તેજ-તિમિર જેવો સંબંધ છે. જેટલે અંશે મોહ તેટલે અંશે પ્રેમનો અભાવ. મોહ આંધળો છે, પ્રેમ વિરાટ સ્વરૂપ ભગવાનનું લક્ષણ હોઈ અસંખ્ય આંખોવાળો છે. પોતાના પ્રિયજન પ્રત્યે તેના કલ્યાણના હેતુનો સતત ખ્યાલ રાખીને તે દેખીતી રીતે અત્યંત કઠણ થઈ શકે છે, કેમ કે પ્રેમ કંઈ વેવલાપણું કે કેવળ કુમળી કુમળી, પોચી પોચી લાગણી નથી. પ્રેમ, પ્રિયજન પ્રત્યેના વર્તનની બાબત હંમેશ એક ખ્યાલ રાખે છે - પ્રિયજનનું કેવી રીતે શ્રેય થાય. એને પ્રિય લાગે એવું જ કરવું એ કંઈ પ્રેમ નથી. એ કાં તો કાયરતા છે કાં તો ખુશામત છે. આવા એકમાત્ર કલ્યાણ પ્રતિ દષ્ટિ રાખીને કરેલા વર્તનથી ઘણી વાર પેલું પ્રિયજન ઊંધું સમજે, ગુસ્સે થાય, દ્વેષ પણ રાખે, અહિત કરવા તત્પર થાય અને સાચેસાચ અહિત કરે પણ ખરું, તેમ છતાં પ્રેમ તો એની પ્રત્યે દેખીતી રીતે ભલે કઠોર વર્તન કરે તોપણ અંદરથી તો પોતાનું હૈયું સદાય ભીંજાયેલું રાખશે. પ્રિયજનના આઘાતોનો

પ્રત્યાઘાત હૃદયના ઊંડા પ્રેમભાવથી જ આપણે અને બધી વિટંબણા પ્રભુની પ્રસાદી તરીકે સ્વીકારી અને વધાવી લેશે. અને પોતાનું કલ્યાણ કરાવવા જ તેને આઘાતો મળે છે એમ જ સમજશે. આવી રીતે સહિષ્ણુતામાંથી વિકસતાં વિકસતાં દ્વેષનો બદલો પ્રેમમાં પરિણામ પામે છે અને પછી એવું પ્રેમમય વર્તન એકાદ બે વ્યક્તિ કે અમુક પ્રતિ નહિ, પણ પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ થતો પ્રેમ સ્વયં ભગવાન બની જાય છે.

સ્વજન : મોટા, આવા પ્રકારનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવો એ તો વિરલ ઘટના ગણાય. પ્રેમ વિશેની આટલી વાત ઉપરથી એમ લાગે છે કે પ્રેમમય જીવનની તૈયારી કરતાં પણ આપણે સૂક્ષ્મ વિવેક શીખી લેવો જોઈએ. નહિતર તો પ્રેમને લીધે સહેલું પણ બળતરાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય અને નિર્બળ બની જઈએ. પ્રેમના અનુભવમાં આસક્તિ આવ્યા વિના કેવી રીતે રહી શકે ?

શ્રીમોટા : આવો પ્રેમ - ઉચ્ચ પ્રેમ - પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્સુકતા ધરાવનારને જગતના સર્વ પ્રસંગો, પોતાના કર્મવશાત્ સંબંધમાં આવેલાં સર્વ કોઈ પ્રાણીઓ, પ્રેમનો પાઠ શિખવાડનાર થઈ પડે છે, પણ તે પોતાનું પ્રત્યેક વર્તન ભાનપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક, પોતાના આત્મશ્રેયનો હેતુ સતત લક્ષમાં રાખીને કરતો હોય તો કેવળ પ્રકૃતિને વશ થઈને પ્રેમાળ વર્તન થતું હોય તો વિકાસ ઓછો થાય છે, કેટલીક વાર પછડાવાનું પણ બને.

આનું પણ કારણ છે. સાચો પ્રેમ પૂરેપૂરો અનાસક્ત છે.

આસક્તિ અને પ્રેમ વચ્ચેનું અતિસૂક્ષ્મ અંતરપટ તો કેવળ સંતો જ પારખી શકે એવું કશું હોતું નથી. સાધારણ રીતે પ્રેમ તરીકે જે ઓળખાય છે તે ઘણી વાર આસક્તિ હોય છે, કેમ કે પ્રેમ એ એકાએક ઉજાળો મારતો અને પછી શમી જતો આવેગ નથી, પણ એ તો શાંત, ગંભીર, ઊંડા જલનિધિ માફક સતત નિશ્ચલપણે વહેતો ભાવ છે. એમાં વિસ્તાર પણ છે અને ઊંડાણ પણ છે. એને તો વ્યોમની ઉપમા આપવી વધારે યોગ્ય છે, કેમ કે વ્યોમ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં વ્યાપક છે છતાં અલિપ્ત છે અને સૃષ્ટિની પાર પણ જો કોઈ તત્ત્વ રહેલું હોય તો તે આકાશતત્ત્વ છે. આસક્તિ માણસને પછાડે છે. પ્રેમ એને ઉઠાડે છે. એવો અનાસક્ત પ્રેમ કેળવવો અને મેળવવો એ જ સાધના. એને સાધનાનું એક મહત્ત્વનું અંગ ગણીએ તો તે પણ અલ્પોક્તિ છે. જેમ એ સાધના છે તેમ એ સિદ્ધિ પણ છે. અનાસક્તિથી પ્રાપ્ત થતી કેવળ નિર્લેપ દૃષ્ટિ વગર કુશળ વર્તન અશક્ય છે. પ્રેમ, પ્રેમપાત્રનું કલ્યાણ વાંછતો હોવાથી, કુશળ વર્તન તેને માટે અનિવાર્ય છે. યોગ્ય સમયે યોગ્ય હાર્દિક વલણ પણ એણે રાખવું જ જોઈએ.

સ્વજન : પ્રેમનું આવું લક્ષણ સમજવું જ્યારે મુશ્કેલ બાબત છે ત્યારે પ્રેમભાવથી યોગ્ય વર્તન થાય છે કે નહિ એનીય સૂઝ કેવી રીતે પડે ?

શ્રીમોટા : આવાં યોગ્ય વલણ અને વર્તનની ગમ કે સૂઝ એ કંઈ પુસ્તક વાંચવાથી કે સંતોના એક રૂઢિ-નિયમ તરીકે પાસાં સેવ્યાંથી કદી પ્રાપ્ત થતી નથી. સંસારમાં કાર્યદક્ષ ગણાતી બુદ્ધિથી

પણ એવી સૂઝ મળતી નથી. જો એ સંસારી કાર્યદક્ષતાની પ્રાપ્તિ કે ઉપયોગ પાછળ સાધનાની દૃષ્ટિ રાખ્યા કરી ન હોય તો એવી બુદ્ધિ પણ અંતરાયરૂપ થઈ પડે છે.

એ સૂઝ તો સતત એકધારું કેવળ શુદ્ધ પ્રેમપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય રાખીને તદનુસાર વર્તન કરવાથી ધીમે ધીમે વધારે ને વધારે પડતી જાય છે. વળી, સૂઝ પડવી એ એક વાત છે અને તે જીવનમાં ઉતારવી અને તેને સાકારરૂપ આપવું એ બીજી વાત છે. આપણે એવા ઘણા પંડિતોને જાણીએ છીએ કે જેઓ વેદવેદાંતમાં ખરેખર નિષ્ણાત હોય, વાત કરતાં પૃથ્વી ઉપર પગ જ ન રહે, પણ એમનું જીવનવર્તન તો કંઈક બીજું જ બતાવતું હોય. મળેલી સૂઝને વર્તનમાં ઉતારવાનો ખંતપૂર્વક, સાચી નિષ્ઠાથી પ્રયાસ થાય તો જ નવી નવી સમજણ ઊગતી જાય અને પેલી નવી સૂઝ પ્રમાણેનું જીવન ઘડાતું જાય. આ દૃષ્ટિએ જોતાં પ્રેમપ્રાપ્તિનો આદર્શ કદી પણ પૂરેપૂરો તો વર્તનમાં ઉતારી શકાય નહિ અથવા એમ કહો કે તે આદર્શની ફળસિદ્ધિ ત્યારે જ થાય કે જ્યારે માનવી પ્રભુનું કેવળ સર્વ ભાવે યંત્ર બની જાય. આવો માણસ જ સાચો પ્રેમ સમજી શકે છે અને તેવો ભાવ ધારણ કરી શકે છે.

સ્વજન : મોટા, આપે પ્રેમાનુભવની આ એક અતિઉચ્ચ અવસ્થાની વાત કરી. એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે અમે જેને પ્રેમભાવ માનીએ છીએ એમાં તો ઘણી જ સેળભેળ થતી હશે નહિને ?

શ્રીમોટા : સામાન્ય રીતે આપણે જેને પ્રેમ કહીએ છીએ

અને જે ઉત્કટ પણ દેખાય તેમાં અનેક સેળભેળ તત્ત્વો ભળી ગયેલાં હોય છે. સ્થૂળ વાસનાથી માંડીને પ્રિયજન ઉપર સૂક્ષ્મ જોરદાર કાબૂ રહે એવી ઊંડી ઈચ્છા જેવી કંઈ કંઈ વૃત્તિથી ભળેલો પ્રેમ એ સાચો પ્રેમ નથી. મનુષ્યનું આંતરમાનસ એવી ગૂઢ રીતે વર્તે છે કે તે મનુષ્યને તેની કલ્પના પણ હોતી નથી. જેણે સંપૂર્ણ તટસ્થ ભાવે આત્મનિરીક્ષણ કરવાની જીવતી ટેવ પાડી હોય તેને જ તે દેખાતું જાય છે. પોતાની સર્વ સુખસગવડોનો ત્યાગ કરતી માતાના ઉત્કટ પ્રેમમાં પણ ‘પોતાનું જ લોહી છે. પોતાનું સર્જન છે’ એવો ઊંડો ભાવ સદાય ધૂપી રીતે વર્ત્યા કરતો હોય છે, તેટલે અંશે એ સ્નેહ શુદ્ધ નથી સંકુચિત છે. આથી જ ઘણીખરી માતાઓ વાત્સલ્ય પ્રેમમાંથી પોતાનામાં વિશ્વપ્રેમ પ્રગટાવી શકતી નથી. અમુક સામાજિક આદર્શ કે દેશ માટે પ્રાણાર્પણ કરવા તૈયાર થયેલાઓમાં ઉચ્ચ કોટિનો પ્રેમ નથી એમ તો કેમ કહેવાય ? તેમ છતાં તેમાં પણ ઘણી વાર વિસ્તૃત અહંભાવ અને પાર્થિવમાપથી જ અન્ય જનને સમજવાની દૃષ્ટિ અને વૃત્તિ રહેલી હોય છે અને તેથી તેમાં રાગદ્વેષની માત્રા પણ ઘણી હોય છે. શુદ્ધપ્રેમ તો આત્મસ્વરૂપ - પ્રેમસ્વરૂપ છે. એટલે એમાં ક્યાંય આવી પક્ષાપક્ષી ન હોઈ શકે. સંત નરસૈયાએ સાચું જ ગાયું છે કે ‘પક્ષાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર.’

સ્વજન : સંતને સમદૃષ્ટિ માનવામાં આવે છે, એ કયા અર્થમાં સમદૃષ્ટિ ગણાય ?

શ્રીમોટા : સાચો પ્રેમ એટલે શુદ્ધતમ વિવેક. સંત કે પ્રભુ

સમદૃષ્ટિ છે. એનો અર્થ એવો છે કે પેલા સંતના મિત્ર કે શત્રુ ગણાતા હરકોઈ પરત્વે એ સંત કશી પણ અંતર્ગત રાગદ્વેષની લાગણી રાખ્યા વગર તે તેને યોગ્યભાવે રાખે. શત્રુનું શત્રુત્વ સંતને ક્ષોભ પમાડી શકતું નથી, કેમ કે સંતનો ભાવ આવા આઘાત સામે પ્રકૃતિને વશ રહેનારથી થતા પ્રત્યાઘાતવાળો નથી, પણ પોતાના જે રીતના વર્તનથી સામા માણસનું આત્યંતિક શ્રેય થાય એ રીતનો ભાવ સંત એવા આઘાતો પ્રત્યે રાખે છે. યે યથા માં પ્રપદ્યન્તે તાંસ્તથૈવ ભજામ્યહમ્નો અર્થ મારી દૃષ્ટિએ આ છે. તેથી જ સંત, સંસારમાં રચીપચી રહેલા તરફ જે ભાવ રાખે છે તેના કરતાં અનેકગણો વધારે ભાવ સાધક પ્રત્યે રાખે છે. સમદૃષ્ટિ એટલે નિર્લિપ્ત દૃષ્ટિ. આવી વિવેકભરી સમદૃષ્ટિ સાચા પ્રેમને જ સૂઝે છે અને એ જ રાખી શકે છે. સામા માણસના આંતરસત્ત્વ (innerbeing) ને પારખીને, જેમ વૈદ્ય પ્રત્યેક દર્દીને તેની પ્રકૃતિ અનુસાર જુદી જુદી દવા આપે છે તેમ, તેની પ્રત્યે તે કલ્યાણમાર્ગે કંઈક તો પ્રગતિ કરે એવો શુભાશય સદાય રહે અને તે પ્રમાણે વર્તન થાય, એવું તો એ સંતનો સાચો પ્રેમ જ કરી શકે. એ શક્તિ કંઈ ઝટ મળી જાય એવી નથી. એને માટે પોતાના આંતરમાનસની સંપૂર્ણ શુદ્ધિની જરૂર છે. પ્રેમ વિકસતો જાય છે તેમ તેમ આ શુદ્ધિ થતી જાય છે.

સ્વજન : આંતરશુદ્ધિ કરવા માટે આવા પ્રેમની ઉપાસના કરવી જ રહી. આવી ઉપાસના કરવા માટે કશાંક પ્રાથમિક પગથિયાં ખરાં કે ?

શ્રીમોટા : કદાચ આંતરશુદ્ધિ માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધન પ્રેમની ઉપાસના છે, કેમ કે પ્રેમ જેટલી સમજણ આપે છે - એટલે કે પ્રેમથી જેટલી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે તેટલી બીજા કશાથી થતી નથી. માત્ર, એ પ્રેમભાવ ભાનપૂર્વક, હેતુપૂર્વક કેળવવો જોઈએ અને એ ભાવ અને લાગણી કે આવેગ વચ્ચે શો ભેદ છે તેનો ખ્યાલ આંતરનિરીક્ષણ કરી કરીને મેળવતા રહેવું જોઈએ. બાળકને મા કે પતિને પત્ની જેટલાં સમજી શકે છે તેટલું અન્ય કોઈ જન સમજી શકતું નથી, એનું કારણ પ્રેમ જ છે. કોઈ પણ વિષય - ભૌતિક કે આધ્યાત્મિક-હસ્તગત કરવો હોય તો પ્રથમ જરૂરિયાત તો એ વિષયમાં રસ હોવો જોઈએ. આ 'રસ' એટલે પ્રેમ નહિ તો બીજું શું ?

આથી, પ્રેમ એટલે જ્ઞાન. પ્રભુનું જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ એ અનિવાર્ય સાધન છે અને પ્રેમપૂર્ણ અને પૂર્ણજ્ઞાન એ તો પર્યાયવાચક શબ્દો થઈ રહે છે. સૂક્ષ્મ દેહમાં પછી સ્થૂળ દેહમાં શિરાએ શિરામાં શુદ્ધ પ્રેમનું તત્ત્વ વસે નહિ ત્યાં સુધી શુદ્ધ જ્ઞાન પણ ન થાય. આવા તેમના સંપૂર્ણ આવિર્ભાવ માટે તો જીવન પ્રેમમય થાય એવા પ્રયાસો કરવા ઘટે. એટલે કે પ્રત્યેક કર્મ - મન, વાણી અને દેહનું - એ પ્રેમને ખાતર થવું જોઈએ. આમ, કર્મયોગ પણ જ્ઞાનયોગની માફક પ્રેમયોગ કે ભક્તિયોગનો પર્યાયવાચક શબ્દ બની રહે છે. તેવી રીતે કોઈ પણ વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન થાય તો તેમાં આપણું ચિત્ત આપોઆપ એકાગ્ર થાય છે. તેથી, પ્રેમયોગ ધ્યાનયોગ પણ છે. આમ, શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા ચારેય માર્ગો આ દૃષ્ટિએ જોતાં એક જ છે.

જ્યારે આવો પ્રેમ પ્રગટે છે ત્યારે આપોઆપ સમર્પણ થયા જ કરે છે, પણ તે આનંદથી. પોતે કંઈ ત્યાગ કે બલિદાન કરે છે એ વૃત્તિ પણ પ્રેમની ક્યાશ બતાવે છે. આનંદપૂર્વકનું સમર્પણ એ તો પ્રેમનો સ્વભાવ છે, પણ સાચો પ્રેમી તો એના એવા સ્વભાવનો ઉપયોગ પણ જ્ઞાનપૂર્વક - ભાનપૂર્વક કરે છે - તો જ તે પ્રિયજનનું અને પોતાનું કલ્યાણ કરી શકશે. પછી તો પ્રિયજન અને ‘પોતે’ એમ જુદાં પણ રહેતાં નથી.

સ્વજન : મોટા, ઘણા લોકો એવું માને છે કે સાચો પ્રેમ તો પોતાના આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિ પણ ન રાખે, કેવળ પોતાના પ્રેમપાત્રના ભલાની જ વૃત્તિ રાખે ?

શ્રીમોટા : આ માન્યતા દેખીતી રીતે ઘણી જ ઉચ્ચ ભાવનાવાળી લાગે છે, પણ જરા ઊંડો અનુભવ કરતાં માલૂમ પડશે કે જેનામાં આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિ હોતી નથી, તેને અન્યનું કલ્યાણ કરવાની દૃષ્ટિ નથી. તે અન્યનું કલ્યાણ કરવાની વૃત્તિ જ સદાય રાખે છે એમ પોતે ભલે માને, પણ ખરી રીતે તો કોઈ ખૂબ ઊંડો સ્વાર્થ, ખૂબ ઊંડો - એટલે કે ઝટ ન દેખાય એવો - પણ જરા વિસ્તૃત અહંભાવથી જ તે પ્રેરાતો હોય છે. ક્યા વર્તનથી કે ભાવથી સાચી સેવા થશે એ સૂઝવું એ કંઈ બાળકના ખેલ નથી. એમાં તો સર્વતોમુખી અને નિર્લિપ્ત દૃષ્ટિની જરૂર છે, નહિ તો જેને આપણે અન્યનું કલ્યાણ માનતા હોઈએ તેનું અકલ્યાણ પણ હોય. આવી દૃષ્ટિ કેળવવા અને મેળવવા માનવીએ આંતરનિરીક્ષણ વગેરે સાધનોથી પોતાની આંતરશુદ્ધિ માટે પ્રયાસ કરવો જ પડશે. એટલે કે ચિત્તશુદ્ધિ

કે આત્મકલ્યાણના હેતુથી જ પ્રેરાઈને સર્વ કર્મો કરે તો જ આવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય.

આવી જ રીતે ઘણા એમ માને છે કે ‘બીજાની સેવા’ એ જ માનવી જીવનનો ઉત્તમોત્તમ આદર્શ છે અને આત્મ-કલ્યાણ તરફ વૃત્તિ રાખવી એ ઊતરતા પ્રકારનો આદર્શ છે. આમાં પણ પોતે જેને સેવા માને છે તે જ જાતની ‘સેવા તે સેવા’-બીજી નહિ - એવી જાણીઅજાણી અપૂર્ણ સત્યવાળી પણ દૃઢપણે ટેવાયેલી માન્યતા જ કારણભૂત છે. સાચા સ્વાનુભવમાં જેમ સર્વાનુભવ આવી જાય છે તેમ સ્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં સર્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ આપોઆપ થયા કરે છે. આમ, સ્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ કરનારમાં વિશ્વપ્રેમ નથી એટલે સાચો પ્રેમ નથી એવી માન્યતા ભૂલભરેલી છે. સ્વાર્થ અને સ્વકલ્યાણની ઈચ્છા એ બેને કદી મેળ ખાઈ શકે જ નહિ. સ્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ એ એક જાતની સ્વાર્થ પ્રવૃત્તિ છે એમ જે કોઈ કહે છે, તેમને આવી જાતના નિઃસ્વાર્થ પ્રેમના તત્ત્વજ્ઞાનની કે તેના અનુભવની કશી જ ગતાગમ હોતી નથી.

આમ, પ્રેમ એ તો પ્રભુનો પયગંબર પણ છે અને પ્રભુ જાતે જ છે. સાધના છે અને સિદ્ધિ છે. દ્વૈત અને અદ્વૈત છે અને તેથી પર પણ છે. સંપૂર્ણ બંધન અને સંપૂર્ણ મુક્તિ એટલે પ્રેમ. આખું વિશ્વ એમાં સમાયેલું છે. તેની ઉત્પત્તિ પ્રેમથી થઈ છે. તે પોષણ પણ પ્રેમથી પામે અને લય પણ પ્રેમથી પ્રેમમાં જ થાય છે. એવું કશું જ તત્ત્વ સૃષ્ટિમાં નથી કે જેમાં પ્રેમનો અંશ પણ ન હોય અને જેને પ્રેમ પોતાનામાં

સ્વીકારી લેતો ન હોય. જડરૂપમાં ભલે હોય, વિકૃત સ્વરૂપમાં ભલે હોય, છેક જ પ્રાથમિક કક્ષાનો ભલે હોય, પણ જ્યાં ત્યાં બસ પ્રેમ જ છે.

સ્વજન : તો પછી આપણામાં ધિક્કારવૃત્તિ છે એ શું હશે ? એય પ્રેમ કહેવાય ?

શ્રીમોટા : જ્યારે કોઈ પ્રિયજન કે પોતાની સંસ્થા પોતાને અણગમતી રીતે વર્તે ત્યારે જ માનવીમાં ધિક્કારવૃત્તિ પણ જન્મે છે. એ ધિક્કારવૃત્તિ એ પ્રેમની વિકૃત દશા છે.

સ્વજન : મોટા, આપણે જેના પ્રત્યે પ્રેમ રાખીએ એના તરફથી આપણને કશી અપેક્ષા રહ્યા કરે છે તો એમાં હૃદયનો વિકાસ ન થયો ગણાય ?

શ્રીમોટા : આપણે તો અપેક્ષાહીન જ રહ્યા કરીને પ્રેમ રાખ્યા કરીએ. પ્રેમની યોગ્યતાનો વિચાર બુદ્ધિ ન કરી શકે, એ પ્રદેશ હૃદયના ક્ષેત્રનો છે. પ્રેમના રહસ્યનું, જીવનના સ્વરૂપનું, હૃદયના વિકાસ પામતા તત્ત્વનું કોઈ એક પરમ અકલ્પ્ય રહસ્ય છે. જે દૃષ્ટિથી આપણે પ્રેમનો મેળ જોવા માગીએ તે દૃષ્ટિનું તત્ત્વ કોઈ સત્તા વડે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. આપણાં જીવન, મન, ચિત્ત, પ્રાણ, હૃદયને જેનો રંગ હોય એને સાનુકૂળ જો જીવનનો સાથી થઈ શકે તો તો જરૂર લાભ છે. અનેકગણો લાભ છે, પરંતુ ન થઈ શકે તો હૃદયના પ્રેમની માત્રામાં તો ફરક ન જ પડવો ઘટે. ભલે એને એથી સંતોષ ન પ્રગટે, એ વળી જુદી હકીકત છે. જો સામેથી હૃદયપૂર્વકનો તેવો પ્રામાણિક પ્રયત્ન થયા કરતો હોય તો તો પરસ્પર અને અરસપરસ હૃદયનું સંધાન થયા કરવાનું.

સ્વજન : મોટા, તમે તો પ્રશ્નના મર્મને જ પકડીને જવાબ આપ્યો. આપણે આપણા કોઈ સ્વજનને એ પ્રતિકૂળ થાય છતાંય, એના ગુણો સંભારીને-દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને ચાહવાનો યત્ન કરીએ, તેમ છતાં જો તે આપણો જીવનવિકાસ રૂંધતું હોય તો શું કરવું ?

શ્રીમોટા : અંતરમાંથી ચાહવા માટે આપણે અમુક અમુક ગુણોની યાદી બનાવીએ, તે સામે ઘણો વાંધો છે. એ તો પ્રત્યક્ષ તેવા પ્રકારના, સદ્ભાવપૂર્વકના વર્તનમાંથી પ્રગટે છે, વધે છે અને પોષાય છે. તમને જે પ્રશ્ન થયો એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ સ્વજન આપણો જીવનવિકાસ રૂંધતું હોય એવું સ્પષ્ટ લાગે ત્યાં એમ ને એમ બેસી રહ્યે અથવા એવી પરિસ્થિતિમાં સંતોષ માની લીધે કે ગમે તેવું ચલાવી લેવાની વૃત્તિ રાખ્યે પાલવે તેવું નથી. તેવાની સાથે ભયંકર અનૈક્ય હોય તે કારણે કઠિન કષ્ટ પામવાનું થાય તોપણ આપણે એને ઉત્કટપણે ચાહવું ઘટે, પરંતુ જીવનધ્યેયની સદ્ભાવનામાં મોળાશ પ્રગટે તેવી રીતે તો નહિ જ અથવા તો તેમાં ભંગાણ પડે તેવી રીતે પણ નહિ. તેની એકધારા તૂટે એવી રીતે પણ નહિ. જીવનવિકાસની ભાવનાને સર્વ રીતે મહત્ત્વ આપી આપીને પછી બીજું જે કંઈ કરવાનું હોય તે કરી શકાય.

સ્વજન : તો પછી, મોટા, એવું સ્વજન માથે ચડી ન વાગે ?

શ્રીમોટા : સામાના સહકારની આશાઅપેક્ષા આપણને ન હોય. આથી, તે માથે ચડી વાગશે એવી ભ્રમણાને પોષાય નહિ.

અને કદાચ ચડી વાગશે તોપણ આપણે એને ક્યાં વશ થઈ જવાના છીએ ? આપણે જે પ્રેમ કરીએ છીએ તે તો પ્રેમના તત્વના ગુણના સ્વભાવને લીધે. જીવનમાં સહાનુભૂતિ, મદદ, પ્રેરણા, ઉત્સાહ આપ્યાં કરે એવો સાથી હોય તો ઓર આનંદ. તેમ ન હોય એને લીધે આપણું મન અસ્વસ્થ, અસંતુષ્ટ રહ્યા કરતું હોય તો આપણે એને ચાહતા નથી, એવું આપોઆપ પુરવાર થઈ જવાનું. પ્રેમી પાસેથી સહાનુભૂતિ મળે તો આપણને ઉલ્લાસ, આનંદ, પ્રેરણા મળે એ વાત સાચી, પરંતુ એ તો સામાના હાથની વાત છે. પ્રેમની ભાવનાની હકીકતમાં કોઈ પણ પક્ષમાં આશાઅપેક્ષાને, આકાંક્ષાને સ્થાન નથી. આવી ભાવના તે ઉત્તમ ભાવના છે. એને કોઈ યોગ્ય રીતે સમજે કે ન સમજે તે સાથે નિસ્ખત નથી. કોઈ આપણને સાચી રીતે પ્રેમ ન કરતું હોય તોપણ આપણા પ્રેમમાં કશો અભાવ ન પ્રગટવો ઘટે. અમુક ન હોય તો પ્રેમ ન હોઈ શકે, એવી સમજણ પોસાય તેવી નથી. પ્રિયજન પાસેથી હૃદયની કમનીય, ઈચ્છનીય, પ્રાર્થનીય ભાવના મળ્યા કરે તો તેથી આનંદ પ્રગટે. તેમ ન હોય તો પ્રેમ ન ટકી શકે એ વાત ખોટી છે. પરસ્પના હૃદયનો સુમેળ પ્રગટે, સુસંવાદ પ્રગટે તો તેથી જે ઉચ્ચતર, ઉચ્ચતમ પ્રકારનો પ્રેમ છે, તે પ્રેમની શક્તિ, જીવનવિકાસનું કામ કરવાને પ્રવેશી શકે છે. એ હકીકત જોતાં જો સુમેળ અને સુસંવાદ હોય તો જીવનવિકાસ થવાને સાનુકૂળતા પ્રગટે છે એ સમજવાની જરૂર છે. જ્યાં સુમેળ હોય ત્યાં પ્રેમ ટકીને પોતાનું કાર્ય સાધી શકે છે.

સ્વજન : પ્રેમની આવી શક્તિ સમજી-પામી શકાય ?

શ્રીમોટા : પ્રેમની શક્તિનું માપ આપણે હજી કાઢી શકવાને સમર્થ નથી થયા. એ દિવ્ય ભાવનાને વિકસાવવાનું જીવંત બનાવવાનું, એને મૂર્તિમંત સ્વરૂપ આપવાનું એ બધું તો ત્યારે બની શકશે કે પરસ્પરની એવી સાનુકૂળ ભૂમિકા પ્રગટેલી હોય તો. પરસ્પરની એવી સાનુકૂળ ભૂમિકા પરસ્પર પરત્વે સ્વીકારાત્મક બને છે. એકબીજાને વધારે નિકટમાં પ્રવેશ કરાવે છે. પરસ્પરનું હાર્દ તે પકડી શકે છે. પ્રેમને વધારે ને વધારે જીવનમાં કામ કરતો અનુભવવાને માટે આપણે તેને સત્કારવો પડશે. તેવા પ્રકારના આપણે થવું પડશે. પ્રેમની હૂંફ, ઓથ, સહાનુભૂતિ અને પ્રેમનો રસ, આ બધું જો આપણે ચાખવું હોય, એવી સાચેસાચી આપણી હૃદયની ઈચ્છા હોય તો આપણે સામે જઈને પ્રેમને ભેટવું પડશે.

સ્વજન : પ્રેમ કેવો છે ?

શ્રીમોટા : પ્રેમ કેવો છે તે તો જ્યાં સુધી આપણે પૂરેપૂરા એમાં મળી ગયેલા નથી ત્યાં સુધી સમજી શકાવાનું નથી. તે એવો છે અને તેવો છે એ વિચાર્યા કરતાં પહેલાં તો હળી, ભળી અને મળી જવાનું પૂરેપૂરું કરો. અને તેમ પૂરેપૂરું થતાં આપણે તેને અનુભવી શકીશું. ત્યારે તે કેવો છે તે આપણને સમજાશે અને તેની ઓળખાણ પડશે. માટે, અત્યારથી બીજી બધી લમણાઝીક મૂકીને એનામાં પૂરેપૂરું હૃદયના ઉમળકાથી હળવાનું, ભળવાનું અને મળવાનું કરો. એને જ મહત્ત્વનું

કર્તવ્ય સમજો. બાકી તો આ બધા વિનાનો પ્રેમ, તે પ્રેમ નથી, પરંતુ માત્ર મોહ, મમત અને રાગ છે એમ જાણજો.

સ્વજન : સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેનાં આકર્ષણ અને સંબંધ પાછળ કયો હેતુ હશે ? એ પ્રેમ ગણાય કે નહિ ?

શ્રીમોટા : સારાય વિશ્વમાં જે દ્વૈત છે એનું રહસ્ય પણ પ્રેમમાં રહેલું છે. દ્વૈત હોવાને કારણે જ આકર્ષણ રહ્યા કરે છે, તેમાં એક બાજુ આરોહણ છે અને બીજી બાજુ અવતરણ છે. સ્ત્રીપુરુષનું દ્વૈત પણ ચેતનના અનુભવ કાજે છે. પુરુષ, સ્ત્રીના સંયોગે, પુરુષ સર્જનકાર્યમાં ગૌણ ભાવે રહીને સ્ત્રીની સર્જનશક્તિને સક્રિય બનાવે છે. સર્જનને માટે દ્વૈત જરૂરનું છે, અનિવાર્ય છે. સર્જનનાં પરિણામમાં જે મહત્ત્વ પુરુષનું છે, તે સ્થાન માનવસર્જનમાં સ્ત્રીશક્તિનું છે. પુરુષ, સ્ત્રી પાસેથી માત્ર સેવાનો આનંદ નથી માગતો, પરંતુ તે તો સ્ત્રીના હૃદયની પ્રેરણાથી સંતોષાવા માગે છે. ગૃહવ્યવસ્થામાં જ્યાં સૌંદર્ય પ્રગટેલું છે, શાંતિ, સમતાવાળું અને પ્રસન્નતાવાળું વાતાવરણ છે, જ્યાં યોગ્ય પ્રકારની સુવ્યવસ્થા પ્રગટેલી છે, જ્યાં જે તે બધું યોગ્ય સ્થાને છે, જે જોતાં દિલ અને આંખ ઠરે છે, એવી કળા જે સ્ત્રીજીવનમાં પ્રગટેલી છે, ત્યાં પુરુષનું દિલ પણ ઠરી શકે છે. પુરુષનું પણ દરેક બાબતમાં યદ્વાતદ્વાપણું સ્ત્રીના દિલને ઠારી શકતું કે સંતોષ પમાડી શકતું નથી. સ્ત્રીહૃદય પણ માગે છે દિલ અને પ્રેમની-સમર્પણની સંપૂર્ણ ભાવના. બંને એકત્વને કાજે છે. સર્વ કંઈમાં ચેતનની શક્તિ તો ભરી પડેલી છે જ, પણ એનો જે ઉપયોગ કરતું અનુભવાય

છે ત્યાં જરૂર દિલ વારી જતું હોય છે. આ બધું કોઈ સ્ત્રી જીવથી ઊપજ્યા કરતું હોય અને તે પુરુષના દિલના આકર્ષણને માટે ગમે તેટલું જરૂરી હોય તોપણ જીવનની પરમ સાધના માટે અને તેના આકર્ષણ માટે તે તે બધું પૂરતું નથી. આપણા સમગ્ર જીવનને પ્રેરણાન્વિત ઉન્નત, ઉદ્યત બનાવી મૂકે એવા હૃદયની જરૂર છે. તે રૂપ કે ગુણમાંથી પ્રગટતું નથી.

રૂપ તથા ગુણ સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેમાં હોય છે. રૂપ અને ગુણ ઉપરાંત ત્રીજી શક્તિ એ એની વ્યવસ્થિતિનો સ્વભાવ છે. રૂપ, ગુણ અને વ્યવસ્થિતિ એ ત્રણે પરસ્પરને પ્રેરે છે. જીવનમાં તે બધું સૂક્ષ્મપણે બન્યા કરતું રહે છે. એટલે પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષના આકર્ષણને જીવતું રાખી શકવું હોય તો ગુણ, રૂપ અને વ્યવસ્થિતિની આવશ્યકતા છે. અહીં રૂપ એટલે માત્ર શરીર એકલાનું જ રૂપ ગણવાનું નથી. શરીરનું રૂપ હોય તો ખોટું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી, પરંતુ રૂપની સમગ્રતા લેખવાની છે. મનાદિકરણમાં જે ઉચ્ચ પ્રકારની સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિ પ્રગટેલી છે, તેને પણ રૂપ ગણી શકાય છે. જીવન સંસ્કારની ખીલી ઊઠેલી ભાવનાને પણ રૂપ ગણાય છે. એવું રૂપ જીવનને વિકસાવવાને કાજે અગત્યનું છે. એવું રૂપ તે લાલસાનું ઘોતક નથી. એવું રૂપ તો જીવનવિકાસની ભાવનાને પોષક છે. સંસારી માનવીને સાચા રૂપની કલ્પના પણ નથી. એને સ્વરૂપ પણ કહી શકાય. જીવનની આમૂલાગ્ર સંસ્કૃતિ જેનાથી કરીને પ્રગટે છે, જેનાથી કરીને જીવનનું સંશોધન કરવાને પ્રેરાયા જવાય છે, જેનાથી કરીને સત્ત્વની

શક્તિ તત્ત્વમાં પરિણામ પામે છે, જેનાથી કરીને તત્ત્વમાંથી ચેતનશક્તિનો અનુભવ પમાય છે, તે છે રૂપ. તે રૂપ નિર્વિકારી છે. તે રૂપ સ્થૂળ નથી. એવા રૂપમાં ગુણ અને શક્તિ બંને સહજમેળે પ્રગટેલાં રહેલાં છે. તો રૂપમાત્ર ભાવના નથી, તે રૂપ તો નિર્ગુણ,નિરાકાર તત્ત્વનું લક્ષણ છે. તે રૂપથી તો સમગ્ર વિશ્વ આકર્ષાય છે, સમગ્ર બ્રહ્માંડ નાચે છે. એ રૂપ તે જ ચેતનનું વ્યક્ત સ્વરૂપ છે. એવા મહાન ચેતન સ્વરૂપ રૂપને માનવીએ પોતાની 'જીવ' પ્રકારની લાલસા વડે કરીને ઉતારી મૂકેલું છે. રૂપ તો પરમ મંગળમયી શક્તિ છે. એની શક્તિ-મહત્તા પ્રબળ હોય છે.

સ્વજન : પણ મોટા, સ્ત્રીપુરુષના દ્વૈત સંબંધમાંથી આવા પ્રકારના રૂપની સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આપે રૂપ વિશે સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિચારને વ્યક્ત કર્યો, પણ જીવનમાં સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પર કેવી ભાવનાથી વિકસી શકે ?

શ્રીમોટા : સ્ત્રીપુરુષના આવા દ્વૈત દ્વારા જીવનમાં એક શક્તિ પેદા થાય છે. જીવનના ક્ષેત્રમાં બંને જો સમભાવી, સમઅંગી અને સમરસિક નથી થઈ શકતાં તો તેઓ અધમૂઆં જેવાં જ રહેવાનાં છે. કશું યોગ્ય સર્જન કરી શકવાનાં નથી. સ્ત્રીની પ્રકૃતિ ઉન્નતગામી, દિવ્ય બની શકેલી નથી અને દિવ્યચેતનાને પોષક બનેલી નથી. માટે જ આપણે પામર રહ્યા છીએ. માટે જ આ બધા ભવ્ય આદર્શોનાં વલખાં માર્યાં કરીએ છીએ. સ્ત્રી ફક્ત દેહની ભૂખ શમાવવા માટે છે એવું સમજનાર 'પુરુષ' તે પુરુષ નથી, પણ સંપૂર્ણપણે અજ્ઞાની અને મૂર્ખ છે,

એમ સમજવું. એ તો જીવની ભૂખ શમાવવાને માટે છે. પુરુષપ્રકૃતિના વિકાસને અનુકૂળ નારીશક્તિ એટલે જગજીવનની આઘશક્તિ. એનાં દર્શન આપણને એમાંથી મળે. એ આપણને સદા ઉદમશીલ અને ખંતવાળા રાખનારી અને સાહસ અને હિંમત કરનારી અને રણક્ષેત્રમાં કેસરિયાં કરનારી હોય છે. પુરુષ, હીન પ્રયોજન દ્વારા સ્ત્રીને પણ હીન બનાવે છે. એવો પુરુષ તે કાપુરુષ છે. જ્યાં અપેક્ષા નથી, બદલાની ભાવના નથી, કશાની કુતૂહલતા નથી, પ્રયોજનની બિલકુલ લાગણી નથી, જ્યાં આવું બધું છે ત્યાં પુરુષનું પુરુષપણું સ્ત્રીની અખંડ મર્યાદા રાખે છે.

સ્વજન : આપ કહો છો એવી આદર્શ સ્ત્રીશક્તિ હોઈ શકે? ગૃહિણીરૂપમાં સ્ત્રી આવા પ્રકારની સવિશેષતા કેમ દાખવી ન શકે ?

શ્રીમોટા : સ્ત્રીની મર્યાદા જ્યાં ગૃહિણીરૂપે છે ત્યાં મર્યાદા પણ છે, પરંતુ તેટલામાં જે યથાર્થતા અનુભવે, ત્યાં જ પરિપૂર્ણતા માને, એમાં જ પોતાનું સામંજસ્ય સમજે, તેનો વિકાસ કુંઠિત બને છે. જે સ્ત્રીમાં અંતરના ઉલ્લાસ, ઉત્સાહ, ધીરજ, સહનશક્તિ, સહિષ્ણુતા, ઉદારતા, પ્રેરકતત્ત્વ અને રસજ્ઞતાની શક્તિ ખીલી છે, એવી સ્ત્રીની વિશેષ પ્રબળતાની તો વાત જ શી ? એવી પ્રતિભાનાં દર્શન પ્રભુકૃપાથી થયાં છે. એવી સ્ત્રી, જગજીવનનીનો હું જ્ઞાનપૂર્વક ભક્ત છું. પુરુષના ચિત્તમાં શક્તિનો પ્રેરણા સંચાર કરવો એ પરમ કર્તવ્ય બંનેનું છે. બંને પોતાનો સ્વયંધર્મ ભૂલ્યાં છે. ચેતનાવંત તથા આત્મામાં અને આત્માની શક્તિમાં જે સ્થિર નિષ્ઠાને પામ્યાં છે એવાં ‘મા’

અને એનાં દર્શન એ તો જીવનને પાવન કરનારાં છે, તે નક્કી જાણજો. આ બધી હકીકત કલ્પનાના ઉડ્ડયનની નથી. તેમાં હૃદયની ભાવનાની વાસ્તવિકતા પ્રગટેલી છે, તે સમજજો. એવી સ્ત્રીશક્તિનો મહિમા અનુભવવાનું જેના જીવનમાં સદ્ભાગ્ય અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે જરૂર ધન્ય હોઈ શકે છે. એવી પરમ સ્ત્રીશક્તિ આગળ આપણે માત્ર વેંતિયા, પામર છીએ તે સમજશો.

સ્વજન : મોટા, લગ્નભાવના જીવનમાં આંતરિક ઐક્ય અનુભવવા માટે છે. એના આદર્શનું ચિત્ર તો જોવા મળ્યું. લગ્નજીવનમાં દંપતી વચ્ચે કામવૃત્તિનું પ્રાધાન્ય હોય છે. આપની પાસેથી એ અંગેની સમજૂતી મેળવવા ચાહું છું.

શ્રીમોટા : લગ્નજીવન એ કંઈ એકલું માત્ર કામતૃપ્તિ માટે નથી, પણ લગ્નજીવનનો હેતુ આપણા જીવનમાં વૃત્તિનો સંયમ કેળવવાને અને એ સંયમની કેળવણીમાંથી ઉચ્ચ-ઉર્ધ્વજીવનની સમજણ અને ભાવના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક કેળવવા માટે છે.

સ્વજન : મોટા, એ વાત ખરી, પણ આવી સંયમભાવના કેવી રીતે કેળવી શકાય ?

શ્રીમોટા : માનવીના શરીરમાં જે અનેક પ્રકારની વાસનાઓનો ઉદય થાય છે, તેવી વાસનાઓના ઉદયનું પરિણામ શું આવશે એ પરત્વે જો માનવીનું મન જોવાનું રાખે અને તે પરિણામો સાથે જીવનના આદર્શને યોગ્ય સુમેળ ક્યાં ક્યાં નથી બનતો, એ અંગે તટસ્થતાથી અને વિવેકપૂર્વક વિચારે તો માનવી, વાસનાને તેવી તેવી રીતે ભોગવવામાં જરૂર ખચકાય. એટલે કે જીવનના આદર્શને સતત નજર સમક્ષ રાખવો જોઈએ. જીવનનું રહસ્ય અને મહત્ત્વ સમજાયા વિના અને જીવનનો આદર્શ પણ નિશ્ચિતપણે હૃદયમાં આકાર પામ્યા વિના કોઈ પણ જીવ કામવાસનાને સંયમની ભાવનાથી કેળવી શકવાનો નથી.

જો લગ્નજીવનમાં કામતૃપ્તિ અનિવાર્ય છે અને પ્રજાની ઉત્પત્તિ પણ થવાની એ વાત પણ જો નક્કી જ છે તો માનવીએ જેમ દરેકને મર્યાદા હોય છે તેમ તેની પણ મર્યાદા બાંધી લેવી ઘટે. પ્રત્યેક વસ્તુનો સદુપયોગ કરવાનો હક્ક છે, પણ એ બગાડવાનો કોઈને હક્ક નથી. જેમ વસ્તુનો વધારે પડતો યદ્વા-તદ્વા - ગમે તેવો ઉપયોગ થવાથી તે ઘસાઈ જઈ નકામી બની જતી હોય છે તેમ કામવાસનાનું પણ છે.

સ્વજન : તો પછી આ કામવાસનાનો કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ પણ હશે જને ?

શ્રીમોટા : કામની વૃત્તિ માનવીના હૃદયનો એકરાગ પ્રગટાવવા, કરાવવા અને એકભાવે સંકળાવવા કાજે છે. આ હેતુઓનું એ એક સાધન છે.

પ્રજાની ઉત્પત્તિ જો થવાની જ હોય - મતલબ કે પ્રજોત્પત્તિ એ પણ કામવૃત્તિનો હેતુ હોય તો તે ઉત્તમ થાય એવું વિચારવાનું કામ પણ માતાપિતાનું છે. ગમે તેવાં છોકરાં ઉત્પન્ન કરવાં એ તો અણઘડનું કામ કહેવાય. જેનામાં સહેજે અક્કલ છે, એ તો છોકરાં જેટલાં વધુ સારાં થાય તેટલું વધારે સારું એમ ઈચ્છે. છોકરાં સારાં થવાં તેનો સકળ આધાર માબાપનાં માનસિક દૃષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ ઉપર છે. એટલે માબાપ જેટલાં વધારે હૃદયની ભાવનાથી ચિંતનશાળી રહેતાં હોય તે ઉપર બાળકના સંસ્કાર ઘડાવાનો પૂરો આધાર રહે છે.

સ્વજન : કેટલાક તો કામવૃત્તિને અયોગ્ય ગણે છે !

શ્રીમોટા : પ્રત્યેક એકથી અનેક થવાને જ સરજાયેલું જ છે. જીવમાં પણ તેવી સહજવૃત્તિ છે જ. જો કામની વૃત્તિ પાછળનો

જ્ઞાનપૂર્વકનો હેતુ માનવી સમજી શકે તો કુદરતની એ તો મોટામાં મોટી અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ બક્ષિસ માનવીને મળેલી છે એનું જ્ઞાન થાય. તેથી, કામની વૃત્તિ જ અયોગ્ય છે એમ કહેવું તે ઠીક નથી. આપણામાં જે કંઈ વૃત્તિ છે, એ અયોગ્ય નથી, પણ એનાથી થતો દુરુપયોગ અયોગ્ય છે. આથી, કામવૃત્તિનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ થવો જોઈએ.

જો બાળકને ઉત્પન્ન કરવાનું હોય તો તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ પાકે એવું માનસ વિચાર, ભાવયુક્ત જ્ઞાનપૂર્વકનું વર્તન કરી કરીને પછી કામની વૃત્તિનો ઉપયોગ કરવો એ યથાર્થ ગણી શકાય. વળી, તે કામવૃત્તિના રસમાં તે વેળાએ આંધળા થઈને ગુલતાન ન થઈ જવાય, પણ બાળકના જીવનની ભાવના તે વેળા માનવ-હૃદયમાં જાગતી રહે તેવી Consciousness ચેતનાભરી જાગૃતિ આપણામાં રહે - તેવા આપણે રહી શકીએ - તો જ તે કામવૃત્તિનો સદુપયોગ થયો ગણાય - નહિતર તે તેનો દુરુપયોગ છે.

સ્વજન : મોટા, કામવૃત્તિના ઉપભોગ વેળાએ આટલી તીવ્ર સભાનતા રહેતી નથી.

શ્રીમોટા : એનું કારણ એ છે કે શક્તિનું યથાર્થ મૂલ્ય આપણે હજી આંકી શક્યા નથી.

સ્વજન : તો પછી પતિપત્ની વચ્ચેનાં આકર્ષણનો ઉપયોગ અન્ય કોઈ રીતે થઈ શકે ખરો ?

શ્રીમોટા : તમે આ વાત બરાબર પૂછી. માનવી જેને પોતાની મહેનતથી રળેલું ધન કે બીજું જે કંઈ હોય તેને પોતાનું માને છે. તેથી, તે તેનો ગમે તેમ ઉપયોગ કરતો નથી. એની

પાસે જેટલું હોય છે તેટલું બધું એ ખરચી નાખતો નથી. આ વાત તો તમને દેખીતી રીતે સમજાય એવી છેને ?

સ્વજન : હા, જી.

શ્રીમોટા : પોતાને મળેલી મિલકતને ગમે તેટલો તે રફેદફે કરે છતાં પણ તેવી રીતે એ મિલકત ખરચાઈ જવાનાં માઠાં ફળનો તેને વિચાર આવ્યા વિના રહેતો નથી. એ બધું ખરચાઈ જશે તો બૂરા હાલ થશે, તેની પણ તેને ખબર પડે છે. લાખોમાં કોઈક જ એવો હશે જે એટલી હદ સુધીની બૂરી આદત કે લતમાં ફસાયેલો હશે કે પોતે ફનાફાતિયા થઈ જાય એવો પોતાને મળેલી મૂડીનો દુરુપયોગ કરે. એવાને નસીબે અંતે તો કમનસીબી જ લખાયેલી છે, એમ પણ આપણે જોયું છે. આમ, માનવી પોતાને મળેલી જગતની શક્તિને સામાન્ય રીતે ગમે તેમ વેડફી પણ દેતો નથી. ઊલટું એ તો સાચવી સાચવીને વાપરે છે. કેટલાક તો વળી કંજૂસાઈથી પણ વાપરે છે અને કેટલાક કરકસરથી પણ વાપરે છે. કેટલાક તો એને દિલથી, ઉદારતાથી દાનમાં પણ વાપરતા જોયા છે, પરંતુ આવી સંખ્યા ખૂબ નજીવી હોય છે.

માત્ર, કુદરત તરફથી માનવીને મળેલી જે મૂડી છે એને તે યદ્વાતદ્વાપણે વાપર્યા કરે છે. તેમાં તે સ્વચ્છંદીપણે પ્રવર્ત્યા કરે છે. તેનો તે બેફામપણે દુરુપયોગ કર્યા કરે છે. પરિણામે તે પોતે જીવનથી ખુવાર થતો જાય છે એનું એને ભાન પણ નથી હોતું, એ ભારે દુઃખની વાત છે. કુદરત તરફથી માનવીને મળેલી કામવૃત્તિ એના પોતાના ઉપભોગ કાજે છે એમ માનવામાં માનવી ભૂલ કરતો હોય છે.

એ શક્તિ માનવીને શા માટે મળી છે ? પરસ્પર હૃદયથી એક થવા, એકબીજાનાં હૃદય પરત્વે આકર્ષણ થવા, એકબીજામાં એકભાવે, એકરાગે, એકરસે, પ્રવર્તવાને, એકબીજાનાં હૃદયમાં એકનિષ્ઠાથી રહેવા કાજે - પ્રેરણાત્મક બળ તરીકે એ શક્તિ મળેલી છે.

સ્વજન : મોટા, કામવૃત્તિનું એક પ્રેરકબળ તરીકેનું કાર્ય છે, એ આપે સચોટ રીતે સમજાવ્યું, પણ આપણા સંસારમાં આ વૃત્તિથી તો સ્ત્રીપુરુષ એકબીજા પ્રત્યે ઈર્ષ્યા કે અદેખાઈ અનુભવતાં હોય છે !

શ્રીમોટા : સ્ત્રીના સ્વભાવમાં અને પુરુષના સ્વભાવમાં સ્થૂળપણે જે અદેખાઈની વૃત્તિ છે, તે પણ સ્ત્રીને અને પુરુષને એકબીજા પરત્વે બેળે બેળે પણ એક રખાવવાને માટે રહેલી હોય છે. સ્ત્રી પોતાના પુરુષને અન્ય સ્ત્રી સાથે ખેલતો, વાતો કરતો કે વિનોદ કરતો સાંખી શકતી નથી, તેવી રીતે પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને બીજા પુરુષ સાથે વાતો કરતી, હસતી, ખેલતી કૂદતી કે વિનોદ કરતી કે આનંદ કરતી સાંખી શકતો નથી. આવું જો સ્ત્રીપુરુષના સ્વભાવમાં જ ન હોત તો સમાજનું બંધારણ લૂલું લૂલું પ્રવર્ત્યા કરત અને કોઈ પણ પોત પોતાના ઠેકાણામાં વર્તી શકતું ન હોત. આ તો પુરુષ કે સ્ત્રીની બહિર્મુખ વૃત્તિને પાછી ઠેકાણે લાવ્યા કરવામાં એકબીજાને આવી અદેખાઈવૃત્તિ કુદરતી રીતે મદદકર્તા બનતી હોય છે. બાકી, સ્ત્રી કે પુરુષ પોત પોતાની મેળે પોતાની ઉપર સ્વેચ્છાથી અંકુશ સ્વીકારી લઈને ભાનપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક, રામસીતા જેવી ભાવનાત્મક વૃત્તિ જીવતી રાખી શકે એવું ભાગ્યે જ બને છે.

સ્વજન : મોટા, ખરેખર આપે બંને બાજુની - આદર્શની અને વહેવારની બરાબર સમતુલાવાળી વાત સમજાવી, પણ કામવૃત્તિના ભોગ અને ત્યાગ વચ્ચે વિવેક કરવાની દૃષ્ટિ કેવી રીતે સાંપડે ?

શ્રીમોટા : આ જે કામવૃત્તિ છે, એ કુદરત તરફથી મળેલી શક્તિ છે. એ શક્તિ માનવજીવનના ઉદ્ધાર કાજે છે. માનવજીવનને સચેતન બનાવવા માટે, એને નવપલ્લવિત અને પ્રેરણાન્વિત કરવા, એને એકોઠહમ્ બહુસ્યામ્ના ભાવની લીલામાં વ્યક્ત કરાવવા શ્રીભગવાનના શક્તિપ્રસાદરૂપે મળેલી. આ વાત બરાબર ઠસાવવાની છે, પણ એ વૃત્તિને પ્રભુની શક્તિરૂપે કોણ જાણે છે અને કોણ ઓળખે છે ?

એ વૃત્તિને ભોગવવાની છે, પણ ત્યાગ કરી કરીને. માનવીની પ્રકૃતિમાં ભોગની અને ત્યાગની એમ બંને વૃત્તિઓ મૂકી છે. માનવી ભોગવતો હોય છે અને ત્યાગ પણ કરતો હોય છે, પરંતુ આ ભોગ અને ત્યાગનું કાર્ય એ જડસુ રીતે કરતો હોય છે. એનું એને ભાન સરખું પણ હોતું નથી. ભોગ અને ત્યાગ એ તો પ્રકૃતિનાં સહજ લક્ષણો છે. આપણે જો બરાબર ઊંડું વિચારીએ તો જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્રોમાં, તે તે ક્ષેત્રના વહેવારમાં ભોગવતા પણ હોઈએ છીએ અને ત્યાગ પણ કરતા હોઈએ છીએ. માત્ર, તેનું તે તે વેળા સમજણપૂર્વકનું જાગૃતિભર્યું જ્ઞાનભાન આપણને હોતું કે થતું હોતું નથી. જે માનવી ઓછામાં ઓછો ભોગ ભોગવે છે અને વધારેમાં વધારે ત્યાગ કરે છે એ દૈવી બની શકે. તેવો જ જીવ શ્રીભગવાનની લીલા સમજવાને દિવ્ય દૃષ્ટિ કેળવી શકે છે,

તે કારણથી કુદરત તરફથી મળેલી શક્તિસ્વરૂપ જે કામવૃત્તિ છે, તેને ભોગવવાનું કોઈ ના પાડતું નથી, પણ એને ગમે તેમ વાપરશો તો તે પોતે અસલ સ્વરૂપમાં તો શક્તિ સ્વરૂપે છે - એનો જે દુરુપયોગ કરે છે એને તે કદી 'જતાં' પણ કરી શકતી નથી. અને એનો જે સદુપયોગ કરે છે તેને તેનાં ઉત્તમ ફળ પણ ચખાડે છે.

સ્વજન : આ કામવૃત્તિનો દુરુપયોગ તો મોટા ભાગની માનવજાત કરે છે અને એનાં પરિણામો પણ ભોગવે છે. ઉપભોગ અને ઉપયોગ વચ્ચેની ભેદરેખાને સમજવાનું કામ ઘણી જ જાગૃતિ માગી લે છે. મૂળ બાબત એ છે કે આ વૃત્તિનો - કામવૃત્તિનો સદુપયોગ થઈ શકે એ માટે કેવા પ્રકારનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ કેળવવાં જોઈએ એ સમજવું મને જરૂરી લાગે છે.

શ્રીમોટા : કુદરતે જે જે શક્તિ કૃપા કરીને માનવીને બક્ષી છે, તે કંઈ એમ ને એમ તો નથી જ. એનાં પણ કારણો છે. એનો હેતુ પણ છે. શ્રીભગવાનના દિવ્ય હેતુને ફળાવવા કાજે જે એવી શક્તિનો જ્ઞાનપૂર્વક તેના યોગ્ય ભાન સાથે સદુપયોગ કરે છે, તેને અનંતગણી શક્તિરૂપે વરે છે. એવી શક્તિનો ઉપયોગ જીવનની શક્તિ વધારવામાં, જીવનનું નવસર્જન કરવામાં રહેલો છે ખરો, પણ તે સર્જન કલાત્મક કુદરતી સૌંદર્યમાં ભળી શકે તેવું હોવું ઘટે. તેવાં કળા-સૌંદર્યનો જન્મ થવા દેવા કાજે પ્રત્યેક પતિપત્નીએ કળા-સૌંદર્યના ભક્ત થવું કે બનવું પડશે. કોઈને પણ એના સાચા સ્વરૂપમાં સમજવાનું કરવું હોય તો નમ્રમાં નમ્રપણે, હૃદયમાં સંપૂર્ણ પ્રેમભાવે એના હૃદયથી પરિપૂર્ણ આપણે

ભક્ત થઈશું તો જ તે વસ્તુનું હાર્દ કે મર્મ આપણા ખ્યાલમાં જાગી શકવાનો છે.

એટલે એવી કુદરતી મળેલી શક્તિનો ઉપયોગ આપણાથી મનફાવે તેમ મનસ્વીપણે કદી પણ થઈ શકે જ નહિ. આ જો પૂરેપૂરું ખ્યાલમાં ઊતરી શકતું હોય તો પ્રત્યેકે પરસ્પર સમજી લેવાની ઘણી ઘણી જરૂર છે. એનો અતિરેક કદી પણ ન જ થાય તે જોવાનું, સંભાળવાનું કામ આપણું છે. એમાં પતિ, પત્ની ઉપર કે પત્ની, પતિ ઉપર બળાત્કાર કરે તો એવા બળાત્કારનો સામનો કરવાની હૃદયથી હૃદયની તાકાત કેળવવાની રહી. પુરુષની એવી યદ્વાતદ્વાપણાની ઘેલછાવૃત્તિનો સ્ત્રીએ સામનો કરવો જ રહ્યો. આમ કરવાથી જો અનેક રીતે હેરાન થવાનો વારો આવે તો તે એણે સહર્ષ સ્વીકારી લેવું અને પોતે એને ત્યાગ, બલિદાન કે સમર્પણ ગણવું. જીવનમાં એના જેવી બીજી કોઈ તપશ્ચર્યા નથી અને સ્ત્રીની એવી વૃત્તિનો પુરુષે જ્ઞાનપૂર્વક સામનો કરવો.

સ્વજન : આ ગૃહસ્થજીવનની આકરી તપસ્યા છે. ભોગ અને ત્યાગની સમતુલા રાખવાનું કામ જલદીથી સમજમાં કેમ નહિ ઊતરતું હોય ?

શ્રીમોટા : જે હેતુ કાજે જે કુદરતી શક્તિ મળેલી છે, તે હેતુને ફળાવવાના અર્થ વિના તે બીજા કશામાં વાપરી શકાય જ નહિ. પુરુષ અને સ્ત્રી જીવે તો તેવી શાહુકારી પણ ગુમાવી દીધી લાગે છે. કુદરતે આપણને આ કામવૃત્તિની શક્તિ જે હેતુ કાજે અર્પી છે, તે હેતુ તો આપણે છેક જ વીસરી ગયા છીએ એનું

ભાન સરખું પણ આજે માનવીને રહ્યું નથી. માનવી જીવે તે બાબતમાં તો પૂરેપૂરું દેવાળું જ કાઢેલું છે.

આપણે કોઈને અમુક જ કામ કરવા કોઈ રકમ ધીરીએ અને તે માણસ જો તે કામ ન કરતાં દારૂ પીવામાં કે એવી ખરાબ રીતે તે રકમ ખર્ચી દે તો આપણે તેને કેવો ગણીએ ? એવું આપણું માનવીનું બન્યું છે. માનવીને સર્વ જે કંઈ મળેલું ભોગવવાનું તો છે જ, પણ તે ભોગને મહત્ત્વપણે જીવનમાં સ્થાન નથી. મહત્ત્વપણે ત્યાગને સ્થાન દેવાનું છે. કિંતુ આજે માનવીના સ્વભાવમાં ભોગની પ્રવૃત્તિને પ્રધાનપદ મળેલું છે. એટલે જ્યાં ત્યાં ત્યાગની સમતુલા નથી. આ માટે સમતામાં પ્રગટાવવા મળેલી કુદરતી કામવૃત્તિની શક્તિને પહેલાં તો ત્યાગમાં પરિણામવી (રૂપાંતરિત કરવી) જ પડશે. આવો ત્યાગ સહજ બની જતાં, પછીથી જે ભોગ થશે, તે ઉત્તમ સાત્ત્વિક ભોગ હશે. એવો ભોગ તે કુદરતી-પ્રકૃતિનું જ વલણ હશે, તેમ ગણી શકાય.

સ્વજન : મોટા, પણ આપે આ ઘણી જ સૂક્ષ્મ બાબત કહી છે. જલદીથી એ બુદ્ધિમાં ઊતરે એવી નથી.

શ્રીમોટા : આવી સૂક્ષ્મ હકીકત ખાલી કોરી કોરી બુદ્ધિથી જ કલ્પનામાં આવી શકે તેવી નથી, તે નક્કી છે. આ હકીકતને દ્વંદ્વની ભૂમિકાવાળી બુદ્ધિથી સમજવાને વિચારવું એ મિથ્યાડંબર છે. જો એને આપણે વર્તમાન જીવનમાં જ્ઞાનભાનપૂર્વક અમલમાં મૂકતાં જઈએ તો તો કંઈક ભણેલાગણેલા ગણાઈ શકીએ. બાકી, આપણા કરતાં તો ગામડિયા ગણાતા ખેડૂતો કે નિરક્ષર લોકો હજાર દરજ્જે સારા છે, કારણ કે એ બિચારાને એટલી બધી તો

શરીરની મહેનત કરવી પડે છે કે એમને કુદરતી મળેલી કામવૃત્તિની શક્તિને જેમ તેમ બેફામપણે વેડફી દેવાનું પોસાઈ શકે તેવું નથી.

સ્વજન : આનો અર્થ એ થયો કે આપણે આપણા જીવનની રીતરસમ બદલવી જોઈએ. આજનું જીવન એશઆરામી વધુ બન્યું છે. એ આ દૃષ્ટિએ શાપરૂપ ગણાય.

શ્રીમોટા : જે લોક મહેનતુ છે, ખૂબ ખૂબ શ્રમ કરે છે, એમનામાં કામવૃત્તિની લાલસાની માત્રા પણ ઓછી રહેતી હોય છે. જ્યારે બેઠાડુ-આળસુ લોકોના જીવનમાં એ તો અગ્નિની જ્વાળા પેઠે ભભૂકતી રહ્યા કરે છે. તે વાત જો સાચી લાગતી હોય તો માનવીએ પોત પોતાના રોજિંદા વહેવારમાં શરીરની મહેનતને ખાસ મહત્વનું સ્થાન આપવું જ ઘટે. નહિતર એશઆરામ ભોગવતાં પતિપત્ની કામવૃત્તિને સંયમથી વાપરવામાં કદી પણ શક્તિમાન થઈ શકવાનાં નથી, તે પણ નક્કી વાત છે.

વળી, આપણે જો એક પ્રાણવાન પ્રજા તરીકે જીવવું હોય તોપણ આપણો ધર્મ છે કે આપણી પ્રજા સારા સંસ્કારવાળી, પ્રાણચેતનવાળી હોવી જોઈશે. ગમે તેવાં છોકરાં જણવાં એ તો પાશવી વૃત્તિનું કામ છે. એના જેવી પોતાની કે સમાજની બીજી કોઈ કુસેવા નથી. પોતે જીવતા રહેવું હોય અને સમાજને પણ ઊંચે આણવો હોય અને ઘેર બેઠે પણ સમાજની સેવા કરવી હોય એવાંઓને કુદરતની મળેલી કામવૃત્તિની શક્તિને ગમે તેમ વેડફી દેવાનો અધિકાર નથી.

સ્વજન : મોટા, શરીરમાં જે વીર્યશક્તિ પેદા થાય છે, એનો સંબંધ મન સાથે પણ ખરો જને ? એટલે મન જો આડફંટે રહ્યા કરતું હોય તો વીર્યરક્ષા થઈ જ શકે નહિને ? આ બધું કહેવા પૂછવાનો અર્થ તો જીવનમાં આચરણ માટે દિશા સૂઝે એ છે.

શ્રીમોટા : શરીરમાં જે વીર્ય પેદા થાય છે, એ વીર્ય ગમે તેવા વિચાર કર્યા કરતા મનવાળા માનવીના શરીરમાં યોગ્ય રીતે રહી શકતું નથી. માનવીના મનની ભૂમિકા કેવા પ્રકારની રહે છે, તે ઉપર શરીરમાં વીર્ય અમુક રીતે સ્થિર કરવાનો આધાર રહેલો છે. માનવીનું મન ગમે તેવા વિચારો સેવતું હોય તો તેનું પરિણામ માનવીના વીર્ય ઉપર થયા વિના રહેતું જ નથી. માનવીના વિચારની જેવી ભાવના હોય છે તેવી રીતે શુકની ગતિ થતી હોય છે. તેથી, કામવૃત્તિને સંયમમાં રાખવી હોય તો માનવીએ પોતાના મનને યોગ્ય વાસ્તવિક વિચારમાં રાખવાની જીવતીજાગતી ટેવ પડાવવી જ પડશે. મનને એવો જીવતો અભ્યાસ પડાવ્યા વિના કોઈ પણ માનવી પોતાના શુકને સ્થિર રાખી શકવાનો નથી, એ નક્કી વાત છે.

સ્વજન : મોટા, વીર્યને સ્થિર રાખવું એ ઘણું અઘરું કામ છે ?

શ્રીમોટા : અઘરું છે પણ ગરજ પ્રગટી હોય તો અશક્ય નથી. વીર્યને સ્થિર રાખવું કે કરવું એ કંઈ નાનીસૂની વાત નથી. પ્રથમ તો એ કાજે માનવીનું એવું મન થઈ જવું જોઈએ. એમ કરવા માટેની તમન્નાપૂર્વકની સાચી સમજણ અને લગની માનવીના હૃદયમાં પ્રગટવી જોઈએ. આમ બને તો જ વીર્યને

સ્થિર રાખવાનું બની શકે. બાકી તો શક્ય નથી. બાકી, આમ ખાલી ખાલી મોટી વાતો કરવી એ નકામું છે. જો આપણને આ સમજાતું હોય અને સાચું લાગતું હોય તો આપણે જીવનમાં હૃદયની ભાવનાથી જાગૃત રહી રહીને પ્રયત્નપૂર્વક એમ જીવવાનું રાખીએ તો જ યોગ્ય ગણાય અને યોગ્ય થાય.

કરોડો મણ ઉપરછલ્લા ખાલી ખાલી વિચારો કરતાં એક અધોળ જેટલા વિચારનું પાલન અનેકગણું ચડિયાતું છે એમ સાંભળ્યું-જાણ્યું છે. આપણે એ વિચારનું પાલન કરવામાં પ્રભુકૃપાથી ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનીએ એ જ પ્રાર્થના.

સ્વજન : મોટા, યૌવનના આવેગો ઘણા જ વેગીલા અને જોશીલા હોય છે. કોઈનું કશું ખમાતું નથી. કોઈ આપણા વિશે સહેજ ઘસાતું બોલે તો સહન થતું નથી.

શ્રીમોટા : જુવાનીનો કાળ ઘણો કપરો છે. જેણે જુવાની સંભાળી જાણી એણે જીવન સંભાળ્યું ગણાય. જુવાનીકાળમાં મનની વૃત્તિઓ બહુ જોર કરતી હોય છે. એને જો બચાવવી હોય તો એને સારી ભાવનાનું પોષણ મળી શકે તો જ ફાવી શકાય. એને માટે નામસ્મરણ એ રામબાણ ઈલાજ છે. જુવાન માનવીમાં ભારે સાહસ અને હિંમત ભરેલાં હોય છે. એને નાસીપાસ થયે પાલવે જ નહિ. મનની કોઈ નઠારી વૃત્તિને તો તાબે થવાય જ નહિ. તેવી વેળાએ દોડાદોડ ન કરી મૂકીએ. મોટેથી ભગવાનનું નામ બોલીએ. ગમે તેમ કરીએ પણ મરદ માનવી નમતું તે કેમ આપી શકે ? નમતું મૂક્યું કે એનું ચડી વાગવાનું. એ માટે તો ડૂંટીમાંથી પ્રાણ કાઢીને જોશ વાપરવું જ રહ્યું. જેટલું નામસ્મરણ કર્યા કરીશું તેટલું મનનું જોશ - તાણ ઘટતાં જવાનાં. ભલા આદમી, પ્રયોગ ખાતર તો નામસ્મરણ લીધા કરો. રાત્રે ભજન વગેરે ગાઓ.

વળી, આપણી નામોશી કોઈ પણ કરી શકતું નથી. કબીર સાહેબે તો ગાયું છે કે,

‘નિંદક બાબા વીર હમારા,
જુગજુગ જીયો નિંદક મેરા,’

એટલે આપણી જો નિંદા થતી હોય તો એમાંથી આપણે તો બોધ-શિખામણ લેવાની છે. આપણામાં કોઈ ખામીઓ ન રહે તેવું આપણું જીવન બનાવવા માટે, આપણી આંખો ઉઘાડવાને માટે, પ્રભુએ આપણને ચેતાવવા માટે, આવી બાજી રચી છે, એમ માનવામાં જ આપણું શ્રેય રહેલું છે.

સ્વજન : મોટા, હવે તો મારું લગ્ન થવાનું છે. લગ્નજીવન એ લાક્ષણિક અને વિશિષ્ટ જીવન છે. આથી, એનું છૂપું આકર્ષણ પણ કેવું રહે છે. આ તો મારા દિલમાં જેવું થાય છે એવું આપને નિઃસંકોચ કહું છું, કેમ કે મારે શાંતિમય જીવન જીવવું છે. એવો એક આદર્શ મનમાં ઘડાયો છે. જીવનમાં મુશ્કેલીઓ આવે તે વેળાએ શું કરવું ?

શ્રીમોટા : આપણે જુવાનીના જોશમાં હોઈએ છીએ એટલે વૃત્તિ કે વાસનાનાં પૂરમાં તણાતા હોઈએ છીએ. એ પળે આપણા ભોગની વસ્તુનું ઘણું લાલનપાલન કરીએ છીએ, પણ એમ કરવા જતાં એના સ્વભાવને પણ બગાડી મૂકીએ છીએ. માટે, એમાં પૂરો સંયમ રાખવાનો છે. તે વહેવાર આપણે યદ્વાતદ્વાપણે કદી પણ ન કરવો. આપણી કે તેની વૃત્તિઓ ન ઉશ્કેરાય એવી ટેવ, વર્તણૂક જીવનમાં પાડ્યા કરવાનું જ્ઞાનપૂર્વક રાખવું. ઉપરાંત, બંનેએ સાથે બેસીને સારું વાંચન કરવું - નવલકથા નહિ હોં કે.... પણ જે વાંચવાથી આપણી સમજણ વધે, આપણું સદ્વર્તન વધે, જીવન જીવવાની સાચી ચાવી મળે, એવું વાંચન સાથે સાથે વાંચવાનું રાખવું. ઝાઝા ચેનચાળા કરવાનું ન રાખવું ઘટે. નહિતર વૃત્તિઓના ઘોડા બેલગામપણે દોડ્યા કરશે અને એ આપણો સર્વનાશ કરશે. આપણે સર્વ વાતે સંયમી રહેવું

અને બીજાને બેળે બેળે નહિ, પણ સમજણથી, વાંચનથી આપણા જીવંત દૃષ્ટાંતથી તેને તેવું બનાવવું.

તમને મારી સાથે ખુલ્લા દિલે વાત કરવાનું મન થાય એ સારી બાબત છે. મનની મથામણો કહી દેવાથી મનમાંથી ભાર નીકળી જશે અને મન હળવું રહ્યા કરશે. કેટલીક વખતે એવું અનુભવાશે કે વિચારો-મથામણો વ્યક્ત કરતાં કરતાં જ એનો ઉકેલ મળી જશે. જોકે બધાંને આવું અનુભવાતું નથી. જે વિચારોએ મનને પકડી લીધું હોય, તે વિચારો જણાવી દેવાથી તે વિચારોનું જોર હલકું પડી જાય છે. મિત્રને જેમ પોતાનું દુઃખ જણાવવાથી દુઃખનો ભાર હળવો થઈ જાય છે તેમ જો આત્મનિવેદનભાવે બધું કહી દેવાનું બને તો જરૂર લાભ થયા વિના રહેવાનો નથી.

વળી, એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે જેમ મુશ્કેલી વધે છે તેમ આપણી શક્તિનું બળ પણ વધવું જ જોઈએ. મુશ્કેલ સંજોગો આવતાં તેનો ઉકેલ કાઢવામાં આપણને ખરો રસ પડવો જોઈએ તો જ કંઈક જીવન છે એમ ગણી શકાય. સરાણે ચડ્યા વિના જેમ હીરો ઘડાતો નથી તેમ મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થયા વિના જીવન પણ કદી ઘડી શકાતું નથી. આપણને તેજસ્વી, પ્રાણવાળા અને બુદ્ધિને સૂક્ષ્મ બનાવવાને મુશ્કેલીઓ ઘણી જરૂરની છે. આકરામાં આકરા પ્રસંગોમાં કેમ વર્તવું એની કળા એવા એવા પ્રસંગોના ઉકેલમાંથી જ આપણને મળ્યા કરતી રહે છે. એટલે જીવનની સાચી કમાણી કહો કે સાચી સૂઝ કહો, તે પ્રગટાવવા માટે મુશ્કેલીરૂપી એરણની જરૂર રહે છે જ. એવા પ્રસંગો કંઈ અમસ્તા આવતા હોતા નથી, પણ આપણને હોશિયાર બનાવવા અને આપણને યોગ્ય શિક્ષણ મળી શકે

તેટલા માટે પ્રભુએ કૃપા કરીને આપ્યા હોય છે, પણ આપણને તેવી વેળા તેવા હેતુનું ભાન રહેતું નથી. નહિતર પ્રભુ આપણને મદદ આપવાને ઊભો જ હોય છે.

(પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એક દંપતીને કરેલી વાત.)

શ્રીમોટા : તમે બંને એકમેકને સમજીને સુમેળમાં જીવન ગાળો અને એ રીતે તમે બંને જીવનને સમજવાનું રાખો તો કેટકેટલો આનંદ થાય !

જીવન એ કંઈ વૈતરું નથી, જીવન કંઈ નકામું નથી, જીવન કંઈ દુઃખની વેદના નથી, જીવન એ કંઈ રગશિયું ગાડું નથી, જીવન તો આનંદ છે - પ્રેમમસ્તી છે.

જીવનસંબંધ કોઈ ગૂઢ હેતુને કારણે થયેલો છે. એ ગૂઢતત્ત્વને પિછાનવા - પામવા આપણને આ માનવદેહ મળેલો છે. આપણે કૃપા કરીને એને એળે જવા દેવો નથી. તમારા બધાના જીવનના જોરે મારે એની કૃપા થકી કંઈ કરવાના કોડ છે. મારા એ કોડને પૂરવાને માટે તમારા બેઉના જીવનની મને કેટકેટલી જરૂર છે, તે હું જ જાણી શકું. માટે, કૃપા કરીને હવે તો બેઉ જણાં એકમેકમાં ઓતપ્રોત બની જાઓ.

કેવાં કેવાં વહેણમાં તમે તણાઓ છો, તે છતાં તમે તેને અટકાવી શકવાને સમર્થ બની શકતાં નથી, તે તમે જ કહો છો. માનવી પોતે કંઈ કંઈ રીતે અથડાતો - પછડાતો હોય છે. એનીય જ્ઞાનસમજણ જેને પડ્યા કરે, તે કોઈક દિવસ ઊંચો આવી શકવાનો જ છે.

જે કોઈ સંબંધમાં આવે તેમના તેમનામાં આપણી ગુણદૃષ્ટિ કેળવાયા કરે તો વધારે ઉત્તમ. કોઈનું પણ નકારાત્મકપણું નજરે

આવે તો તેને જરા પણ મહત્વ આપ્યા વિના એને પસાર થઈ જવા દેવું. મનને એમાં ચોંટાડવાનું ના હોય.

તમારામાં શક્તિ અને ભાવના છે. એનાથી આપણે અન્યની શક્તિ અને ભાવનાની કદર કરવી. બીજા કોઈ ભલે તેમ ન કરે, પણ જો આપણે હૃદયના પ્રેમભાવથી તેનું તેમ કદર કરવાનું રાખીશું - એટલે કે આપણે ભાગે આવેલો ધર્મ આપણે જો હૃદયની ઉત્કટતાથી પાળતા બની જઈશું તો બીજાઓ આપણા પરત્વેનો ધર્મ પાળવાને વૃત્તિવાળા થવાનાં જ છે.

જીવનને સુખી કે દુઃખી બનાવવામાં આપણે પોતે જ મૂળ કારણરૂપ છીએ. તેમાં જે બીજાનો દોષ કાઢે છે, તે તદ્દન અજ્ઞાન છે.

જો કોઈ પણ માનવી, આપણે શુદ્ધ, પવિત્ર અને પ્રેમભાવવાળા હોવા છતાં આપણને તેમ ન ગણે તો આપણે વધારે પ્રેમવાળા થવાનું રહ્યું છે.

જીવનમાં જે જે મળેલા છે એના હૃદયના સદ્ભાવને આપણે જો ના મેળવી શક્યા તો જીવતર ધૂળધાણી સમજવું. વળી, જીવનને જેની સાથે જોડ્યું છે, એને પણ જો હૃદય, મન, ચિત્ત અને પ્રાણથી એક ન કરી શક્યા તો પછી કોને પરણ્યાં છીએ ? તો પછી માત્ર શરીર, શરીર સાથે પરણેલું છે એમ માનવું. જો શરીરમાંના રહેલા જીવ સાથે લગ્ન કરેલાં હોય તો લગ્નનો અર્થ તો હૃદય હૃદયથી એકભાવે જોડાવું એમ થાય છે. ત્યાં જો વારી વારી જઈને એનામાં એકભાવે ગળી જવાનું ન બની શક્યું તો મારે મન તેવાં લગ્ન મિથ્યાં છે.

સ્વજન : મોટા, લગ્ન દ્વારા જીવનના નવા ક્ષેત્રમાં પગલાં માંડીએ ત્યારે જ સંયમની ભાવનાથી વર્તવાનું કામ ઘણું જ કપરું બની જાય ખરું, પણ સંયમ કેળવવા માટે લગ્નજીવન દરમિયાન મારે કેવી ભાવના રાખવી જેથી વિવેક જળવાય ?

શ્રીમોટા : જીવનના નવા ક્ષેત્રમાં પગલાં માંડો છો તો એની મહત્તા પણ સમજો. આ જગતમાં બધું બે છે - દંદ છે. એ બેમાંથી એક થવાનું છે. એ શીખવા- અનુભવવા તો લગ્ન છે. બે જીવોનો જીવનમાં મેળાપ એ પણ લગ્ન જ છેને ? લગ્ન કરીને જીવાનિયાઓ ઉચ્છૃંખલ બની જાય છે, કેમ કે જીવનની મજા માત્ર વિષયવૃત્તિમાં છે, એને પોષવામાં જ રહેલી છે એમ તે જાણતા હોય છે. તે સિવાય બીજી કોઈ મજા એમના મનમાં હોતી નથી. તેમ છતાં તે કર્મ જરાકે અધમ નથી, પણ પવિત્ર અને ભાવનાભર્યું કર્મ છે. તે નવું જન્માવવા માટેનું મંગલ પગથિયું છે. એનો જે દુરુપયોગ કરે છે, તે જીવનને વેડફી દે છે. જીવનમાં સંયમ કેળવવા માટે તો એ સાધન છે. લગ્ન એટલે જીવનની સાધનાનું મંગલમુહૂર્ત !

જીવન, વિકારોના સેવનમાત્રથી લૂલું લૂલું બની જાય છે. જીવનમાં વિશાળતા, મહાનુભાવતા, ઉદારતા, ક્ષમા, ધૈર્ય, સાહસ, હિંમત એવા એવા સદ્ગુણો કેળવવા માટે એકથી બે ભલાં ! સ્વભાવે પરસ્પર વિરોધી પ્રકૃતિવાળાએ એકબીજા સાથે જોડાવું - એટલે કે એવા પરસ્પર વિરોધવાળા વાતાવરણમાંથી જ જીવનને જન્માવવાનું છે, એનું તાદૃશ્ય જ્ઞાનભાન કરાવવા જ લગ્નનો હેતુ શાસ્ત્રકારોએ યોજ્યો છે. જીવનમાં ઊંચે ચડવા માટે લગ્ન એક સાધન છે, નીચે પડવા માટે નથી. જીવનમાં

બંને એકબીજાના હૃદયના સહકારથી સદ્વૃત્તિ કેળવ્યા કરવામાં મન રાખ્યા કરશો.

શરૂશરૂમાં ઘણા જુવાનિયાઓને ઘેલછા ઊપજે છે. તેવી ઘેલછામાં તમે સપડાઈ ન જાઓ એવી ચેતવણી તમને તો હું આપું છું. જ્યારે એવી ઘેલછા જાગે ત્યારે વિવેક મરી જાય છે. એવી ઘેલછામાં તણાતાં જતાં જુવાનો પોતાના સ્વભાવને બગાડે છે. એટલું જ નહિ પણ સામી વ્યક્તિના સ્વભાવને પણ બગાડી મૂકે છે. પછી તેઓ આવી ઘેલછા દ્વારા જીવનમાં ફ્લેશનાં બીજ વાવતા હોય છે, તેનું જ્ઞાનભાન તેમને રહેતું નથી. લગ્નનો આવો તુચ્છ આદર્શ નથી. તમે ભાવનામય જીવન જીવવા કલ્પો છો એટલે આટલું સ્પષ્ટ કહેવું પડે છે.

વળી, સ્ત્રીની અવહેલના તો કદીયે ના થાય. આપણે સ્ત્રીની અવહેલના કરી છે. એટલે તો આપણો સમાજ આજે આવી ધોરતમ દશામાં સડી રહેલો છે. સમાજને જન્મ દેનારી મા જ્યારે સમર્થ પ્રાણચેતના-શક્તિશાળી થશે ત્યારે સમાજ પણ એવો થવાનો છે. એવી એક સ્ત્રીના જીવનનું ભાવિ પણ તમારા હાથમાં છે. જે પોતે જીવતો રહે છે એ બીજાને જિવાડી શકે છે, જે પોતે પડે છે તે બીજાને પાડે છે. એટલે જીવનની આ નૂતન શરૂઆતમાં સમજવાનું રાખશો. કશી ઘેલછામાં ન પડી જવાય એટલી કૃપા કરશો. જીવનને એળે જવા ન દેશો. તમને આ પગલાંમાંથી નૂતન દૃષ્ટિશક્તિ મળ્યા કરો એવી મારી તો પ્રાર્થના છે.

સ્વજન : મોટા, લગ્નજીવનમાં સંભોગનું ઘણું જ મહત્ત્વ છે. એમાં સંયમ કેળવવા મથાતું જ નથી. રાત થતાં જ ઘણા

ઉશ્કેરાટભર્યા વિચારો આવ્યા કરે છે. ક્યારેક તો દિવસે પણ એકાંત મળતાં આવા વિચારો વિજયી નીવડે છે !

શ્રીમોટા : આપણે માનવી છીએ એટલું ભાન પણ આપણને જાગ્યું નથી. પશુ પણ જે ના કરે તેવું આપણે કરીએ છીએ. તમારા આવા વર્તનથી અને વિચારથી તમે મને દૂર હડસેલો છો અને લાતો મારો છો. તમારા વિચારો સમજીને તમારી સાથે વર્તવાનું બને તો તો તોબા જ સમજી લેવી. તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરવા તમે સ્વતંત્ર છો. તમને તે મારે શું કહેવું ?

હંમેશાં વખતનો સદુપયોગ કર્યા કરવો. ક્યાંય અમથા અમથા જવા-આવવાનું ન કરવું. સૂતાં પહેલાં રાત્રે અંતરથી ખૂબ પ્રાર્થના કરવી અને ભગવાનનું નામ લેતાં લેતાં સૂઈ જવું. માનવીને છાજે તેવું જીવન જીવવું છે. માટે, આ વાત કહું છું.

જેવાં તમારાં બંનેનાં મન અને જેવા એમના સંસ્કારપ્રાણ અને જેવી એમની ભાવના તેવાં જ લક્ષણો તમારી સંતતિમાં આવવાનાં છે, એ માટે ઉચ્ચ સંસ્કાર ભાવનામાં રહેવા મથવું એ ખૂબ જરૂરી છે.

પત્નીને માસિક આવે તે પછીનો પાંચમો દિવસ, તે પછીના ચાર દિવસ જતાં નવમો દિવસ, તે પછીના ચાર દિવસ જતાં તેરમો દિવસ એટલા ત્રણ દિવસો સિવાયના દિવસોએ સંભોગ ન કરવો. ગુપ્ત અંગને ઉશ્કેરાટ મળે એવું કશું આપણાથી ના બને તેટલી કાળજી-સંભાળ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. વળી, જે દિવસો સૂચવ્યા એ દિવસોએ પણ એ કર્મ કરતી પળે ભગવાનની સ્મરણ ધારણા જીવતી રહ્યા કરે એટલું કરવું ઘણું જ મહત્ત્વનું છે, કેમ કે આ કર્મ કશુંક નવું સર્જાય એવા હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે

કરીએ છીએ. આ રીતે એ કર્મ કરવાથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રભુકૃપાથી ઉત્તમ ભાવનાવાળી થઈ શકે. આ દ્વારા આપણે સમાજની એક પ્રકારની સેવા કરીએ છીએ.

કોઈ પણ દિવસ બપોરે સંભોગ કરાય જ નહિ, કારણ કે એમ કરવાથી જો ગર્ભધારણ થઈ ગયો તો તે પ્રજા નેસ*પાકે છે અને વળી સૂક્ષ્મ શરીરમાં પ્રાણની શક્તિ એટલી તો હણાય છે કે ના પૂછો વાત. આ વાત તમને નહિ સમજાય પણ તે સાચી હકીકત છે. માટે, તે બાબત તમારે સાવચેત રહેવાનું છે.

સ્વજન : મોટા, સ્વપ્નદોષ એ આપણા કાબૂની વાત નથી. એનું નિયમન-નિવારણ કરવાના ઉપાય બતાવશો ?

શ્રીમોટા : રાત્રે સૂતી વખતે બે પગ વચ્ચે તકિયો મૂકવાનો પ્રયોગ કરવો. કોઈક વાર ઈંદ્રિય અયોગ્ય રીતે દબાઈ જવાથી વીર્યસ્રાવ થઈ જાય છે. અતિશય પરિશ્રમ કે થાકથી પણ એમ થાય. જ્યારે જ્યારે એવું થાય ત્યારે કપડાં બદલી નાખવાં. નાહી શકાય તો સારી પેઠે નાહવું. તેમ ન થાય તો તે ભાગ પૂરેપૂરો સાફ કરવો. હાથ, પગ, મોં વગેરે પણ ધોઈ નાખવાં અને સ્વચ્છ થઈ સ્વચ્છ કપડાં પહેરી સૂવાનું રાખવું. આવા બનાવથી મનમાં બળ્યા ન કરવું. એની ચિંતા ન કર્યા કરવી. એની સાથે નિઃસ્પૃહતા કેળવવી, પરંતુ તે સાથે સાથે શાથી તેમ થાય છે તે સ્વસ્થપણે, તટસ્થપણે વિચારી જોઈને તે વૃત્તિના મૂળને પકડવું. તેવા મૂળને કેવી રીતે બદલી શકાય અથવા તો તેવા વલણને કેવી રીતે બદલાય તેના તેવા ઉપાય લેવા.

* અનિષ્ટ ઉપરથી થયેલો તળપદો શબ્દ.

પ્રેમભક્તિ પ્રગટ્યા વિના અને તેવી ભાવનાનું એકધારું જીવતુંજાગતું સાતત્ય પ્રગટ્યા વિના એટલે કે સત્ત્વગુણની સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠા પ્રગટ્યા વિના બ્રહ્મચર્યની શક્તિ પ્રગટવી સંપૂર્ણ અશક્ય હકીકત છે. એ આપણને જે થતું હોય તેના મૂળને શોધીને, મૂળને પલટવાનો માર્ગ જ ઉત્તમ ઉપાય છે. જ્ઞાનતંતુનું ખેંચાણ કંઈ કશાથી ઉત્કટપણે રહ્યા કરતું હોય તો આવું બની જાય છે.

સ્વજન : પતિપત્ની વચ્ચેનો શારીરિક સંબંધ, બ્રહ્મચર્યની અવસ્થામાં એકદમ તો પ્રગટે જ નહિને ! હવે, પતિની ભાવના એવી હોય તે સ્ત્રીને એકદમ કહેવાથી તો ઊલટી ગેરસમજ થાય ! શરૂઆતથી કેવી રીતે વર્તવું કે ક્રમશઃ ઊર્ધ્વદિશામાં આપણી ગતિ થાય ?

શ્રીમોટા : જ્યાં સુધી પરણેલ દંપતીનું જીવનનું સંપૂર્ણ ધ્યેય ઉત્કટ તમન્નાવાળું ભગવદ્પ્રાપ્તિ તરફનું ન હોય તો તેવું જોડું બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે નહિ. જીવનમાં સ્થૂળ બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે પણ અમુક જાતનો સંયમ તથા સદ્ભાવનાનું સતત પરિશીલન થવું ઘટે. તેમ ન થાય ત્યાં સુધી એવું સ્થૂળ બ્રહ્મચર્ય પણ શક્ય નથી.

નવાં પરણેલાંએ ઘેલણ નહિ કરવી એનો અર્થ એવો નથી કે પતિએ પત્ની સાથે તોછડાઈથી વર્તવું કે જેથી એના દિલમાં અસુખ ઊપજે. તેને આપણા પ્રત્યે સદ્ભાવ જાગે, પ્રેમભાવના ઉત્પન્ન થાય, તે આપણી નજીક આવે, આપણને તેનું પોતાનું બધું કહેતી થાય, એવું તેનું વર્તન આપણા પ્રત્યે થાય એવી છાપ આપણા તરફથી તેના હૃદયમાં ઊઠવી જોઈએ.

આપણે તેને મોજશોખ કે વૈભવ વિલાસની વસ્તુઓ ભલે ન સંપડાવીએ, પણ સાધારણ જરૂરિયાતની વસ્તુઓ તો આપી મૂકવાની વ્યવસ્થા આપણને સૂઝવી જોઈએ. આપણે તેના પ્રત્યે બેપરવા છીએ એવી લાગણી તેના દિલમાં ઊભી ન થઈ જાય એટલું તો આપણે જરૂર જોવું જોઈએ. આપણે તેની પાછળ ગાંડાગાંડા થઈને ન ફરીએ તે સમજાય તેવું છે, પણ એનાથી અતડા પણ ન થઈએ, એ તેટલું જ સાચવવાનું છે.

તમે કોઈ કારણસર એની સાથે ન બેસી શકો કે રહી શકો તો પ્રેમભાવે તેનું કારણ જણાવી દેવું.

પત્ની ઘરકામમાં કુશળ બને. પોતાને ન આવડતું હોય એ શીખી લે અને શીખવામાં ખંતીલી બની રહે, એમાં આપણે તેને ઉત્તેજના આપવી જોઈએ. દાણા તથા અથાણાંનું કામ પણ ઝીણવટથી કરે તથા કુટુંબના બધા જ સભ્યો સાથે સુમેળથી વર્તે એ માટે પણ કાળજી રાખવી જોઈએ. આ માટે પત્નીને હુકમ કર્યાથી કે કહી દીધાથી તેવી લાગણી પ્રગટતી નથી, પરંતુ એમ વર્તવા માટેનું એનું માનસ થાય અને એ આપણામાં - તમારામાં વિશ્વાસ મૂકતી બની જાય, તે માટે યોગ્ય વિચારણા કરવી જોઈએ.

સ્વજન : લગ્ન પછી તો કુટુંબીજનો સાથે, વડીલો સાથે વહેવાર કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ - મૂંઝવણો ઊભી થતી રહે છે.

શ્રીમોટા : વડીલો અને ગુરુજનો પ્રત્યેનો હૃદયનો કેળવેલો સદ્ભાવ જીવનમાં ઘણું મીઠું સુખ આપે છે. એટલું જ નહિ પણ જીવનના વિકાસમાં તે સાથે જ મદદરૂપ નીવડે છે. આપણા માટે કોઈએ કંઈ પણ કર્યું હોય, એની હૃદયથી કદરદાની કરવાનું

કદી પણ ભૂલવું નહિ. આથી, સામાનું હૃદય આપણા ઉપર કૂંણું રહ્યા કરે છે, પણ એવી કદરદાનીમાં માત્ર વહેવારનો ખ્યાલ ન હોવો જોઈએ. હૃદયની સચ્ચાઈભરી પ્રામાણિકતા તેમાંથી નીતરવી ઘટે.

કોઈનાય દુર્ગુણ તરફ દૃષ્ટિ ન જાય એમ મનને કેળવવું. મનની સદ્વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું. મનની બીજી અન્યથાવૃત્તિને કદી તાબે થવું નહિ. આપણા સ્વજનના જીવનની અકલ્યાણકારી એવી કોઈ પણ વૃત્તિને આપણાથી ઉત્તેજન ન અપાયા કરાય એ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવું. સહુ સાથેના વહેવારમાં આપણાં કર્મનો વિવેકભર્યો ખ્યાલ રાખવો. આપણાં કર્મથી ન તો આપણું ખોટું થવું જોઈએ કે ન તો બીજાનું. ઐહિક અર્થમાં ખોટું સમજવાનું નથી. એમ તો આપણને એક હકીકત ખરી લાગતી હોય અને સામું માણસ તે કરતું હોય તો એને પ્રેમભાવે ધીરે ધીરે સમજાવવાનો અને એમાંથી એને વારવાનો આપણો ધર્મ રહે છે.

જેની સાથે જીવન સંકળાયેલું છે, એની સાથે કે એના જીવન સાથે જે રમત માંડે છે, તે જાતે પડે છે અને બીજાને પાડે છે. જીવન મોંઘું છે, એનું જતન કરો અને જીવનની કિંમત સમજો. મનુષ્યદેહ દુર્લભ છે, એ વાત ગપાટાં નથી, હકીકતે સાચી વાત છે. સાચી વાતને સમજાવી શકાતી ન હોય તેથી કંઈ તે ઓછી સાચી કે ખોટી થઈ શકતી નથી.

તમે જે કંઈ નોકરીધંધો કરો તે જીવન માટે છે. જીવન, નોકરીધંધા માટે નથી. જીવન મળતું રહે એ રીતે આપણે કામ કરવાનું છે. લક્ષ્મીથી લોકો જીવન વેડકે છે, પણ લક્ષ્મી એ

જીવન મેળવી આપવામાં શક્તિરૂપે છે. એ રીતે એના પ્રત્યે સદ્વૃત્તિ કેળવવાનું કરજો. લક્ષ્મી તો ઘણાના પતનનું કારણ બને છે. જીવન એ તો જીવન આપવાથી મેળવાશે.

સ્વજન : ખરે ટાણે જ - મુશ્કેલી-મૂઝવણ ટાણે જ - આપ કહો છો છતાં પ્રભુ નામ લઈ શકાતું નથી. આપની કંઈક મદદ હોય તો જ બની શકે !

શ્રીમોટા : એમ ને એમ તો સહુ કોઈ પ્રભુને કદાચ સંભારે પણ ખરા, પરંતુ ખરા ગૂંચવાડાના ટાણે જ એને યાદ કર્યા કરવામાં ખરી ખૂબી રહેલી છે. ખરે વખતે ખપમાં આવે એનું નામ મિત્ર. એવે વખતે પ્રભુની કૃપાથી એને યાદ કર્યા કરવાથી કોઈનાય પ્રત્યે આપણે કોષથી, દ્વેષથી કે તુચ્છકારથી ખેંચાઈ જતાં બચી જઈશું. આપણામાં જરાક કઠોરપણું હશે તોપણ એને યાદ કરવાથી કોમળ બનાશે. માટે, જેમ ચોર આવવાના હોય કે આવ્યા હોય ત્યારે જાગવાનું થયા કરે છે તેમ કોષ કે કઠોરતા આદિની ક્ષણોએ જાગૃત થઈને એનું સ્મરણ રહ્યા કરે તો એ ઘણું જરૂરનું છે. એટલું જ નહિ પણ તે તે મુશ્કેલીઓમાંથી નીકળવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. એવે વખતે જો સ્મરણને ટકાવી શકીએ તો સ્મરણ ટકી શકવાનું છે. ખરે ટાણે જે અડિયલ ટકુ બની જાય એવું ઘોડું શું કામમાં આવી શકે ?

પ્રભુનું સ્મરણ જીવન ઘડવામાં કેટલું ઉપયોગી છે, એ આપણે જાણતા નથી. આપણે એનો પ્રયોગ પણ કરી જોયો નથી. એવો પ્રયોગ કરવામાં સાહસ, હામ, જોમ, વલણ, વૃત્તિ પણ દાખવવાનું કરતા નથી એટલે શું થાય ?

તમારી મદદ વગર હું તો લૂલો છું. તમારા હૃદયની મદદ વિના કશું કરી શકાય પણ નહિ. તમે પડખે હો તો કંઈક જોમ

આવી શકે. તમે સૂઈ રહો અને હું જાગતો રહું એવું તો બને જ નહિ.

સ્વજન : આપની ચેતનાશક્તિની મદદ માટે ખુલ્લા થવું એ ખૂબ જરૂરી છે, એ જાણીને હું તો રાજી થયો છું.

શ્રીમોટા : એ વાત ખરી, પણ સર્વ પ્રકારે ખુલ્લા થઈ જવું એ જરૂરી છે. મનમાં કંઈક હોય અને કહેવાનું બીજું કંઈક હોય તો આપણે કશું જ કરી શકવાના નથી. ઊલટું એથી તો વધારે અશાંતિ અને અવ્યવસ્થા જન્મવાની છે.

જ્યાં સુધી આપણે પ્રભુને આપણા મનનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ નહિ આપ્યા કરીએ ત્યાં સુધી પ્રભુ આપણને બધી બાજુનો ખ્યાલ આપી શકવાનો નથી. આપણને સાચે માર્ગે જવાની જ્યારે લાગણી થયા કરશે ત્યારે જ ભગવાન આપણને ઊગરી જવાનો માર્ગ બતાવશે. માટે, સાચે રસ્તે રહેવા માટે પૂરા દિલથી મથામણ કરીને અને પૂરેપૂરું જોર અજમાવી અજમાવીને આપણે ઊભા રહેવાનું કરવાનું છે. તમારામાં પૂરતા પ્રમાણમાં શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને ભક્તિ યોગ્ય પ્રમાણમાં ન હોય તો તમારામાંનું કામ પૂરતું ફળી શકે નહિ. માટે, અંખનાપૂર્વક તમે મદદ માગવાનું હૃદયથી કર્યા કરો તો તમને ઠીક થતું લાગે ખરું. હું તો તમને ઉપાય સૂચવી બતાવું. કરવું ન કરવું એ તમારા હાથની વાત છે. મને મૂકી દેવાનું ગમતું હોય તોપણ તમને છૂટ છે. તેમ છતાં મારો પ્રેમ તમારી સાથે તેટલો જ રહેવાનો છે.

મારે મન માનવીના જીવનનું મૂલ્યાંકન જગતની નજરે, જગતના માપે કે હિસાબે નથી. હું તો જીવનને જુદી રીતે જોનારો છું.

સ્વજન : આપની સમક્ષ દિલ ખોલી દેવાનું મન થાય છે ખરું. કેટલીક વાતો એવી હોય છે કે બોલાતી જ નથી. ઘણી વાર એમ પણ થાય કે મોટાને શું શું કહીએ ? બીજું વળી એમ પણ થાય કે આપ તો સંસાર તર્યા છો. આપનાથી અમને હૂંફ મળશે. એટલે કહેવામાં વાંધો નહિ. વળી, એવુંય થાય કે અમારું આવું બધું સાંભાળીને આપને કેવું કેવું થતું હશે ?

શ્રીમોટા : હજી પણ દિલનું સરળપણું કૃપા કરીને ખુલ્લી રીતે વ્યક્ત થવા દેશો તો તમારો ભાર કે ચિંતા ક્યાંયે અદૃશ્ય થઈ જશે. જે હોય તે કહી દેવાનું રાખો, ભલેને પછી ઝીણામાં ઝીણી વિગત હોય. એવું આત્મનિવેદન કરવાથી જીવનનો વિકાસ થાય છે, તે તો જીવનના ભક્ત જ સમજી શકે. તેથી, જ્યારે ભગવાને આપણને કોઈ હેતુથી એવાના જીવન સાથે સંકળાવ્યા છે ત્યારે એ ભાગવતી હેતુને ફળાવવાને પ્રામાણિકપણે જે તે બનતું કર્યા કરીએ તો બંને પક્ષે જયવારો થાય અને આનંદમંગળ પ્રવર્તે.

તમારાં બધાંની સાથે દિલ ખોલીને જીવવું છે, આનંદ લૂંટવો છે, પ્રેમની લહાણી કરવી છે અને પ્રેમભાવ લેવો છે, પણ કોઈ પૂરા જિગરથી આપતું નથી. માનવીઓમાં નરી કંજૂસાઈ ભરી પડી છે.

દિલની વાત કહેવાની હોય ત્યાં ન બોલાય કે ન આવડે એવું બને જ કેમ ? એ તો જેમ સૂતર ઉકેલાય એમ કહેવાતું જાય. મનમાં આવતા વિચારો, કેવા ભાવથી કામ કરીએ છીએ તે, વાતચીતો કેવી કેવી કરીએ છીએ તે, ખરાબસારાં બંને પ્રકારનાં વલણો વગેરે કહી શકાય. જેની સાથે દિલ ખુલ્લું થતું હોય તેની સાથે દિલની બધી વાતો કરી શકાય.

બહેનો વિશે મને વધુ આદરભાવ છે. બહેનો જીવનને જેટલું સમર્પણ કરી શકે છે અને જેટલાં ત્યાગ - બલિદાન આપી શકે છે, એવું પુરુષો કરી શકતા નથી. બહેનોને લીધે જ સમાજ જીવે છે અને મરે છે.

જુઓ ભાઈ, અમારી અવસ્થાની વાત ન વિચારશો. કોઈને શીખવવા કે કશુંક Mission સિદ્ધ કરવા હું અહીં આવ્યો નથી. કોઈનામાં આધ્યાત્મિકપણું આણવા પણ અહીં આવ્યો છું એવું પણ નથી, પણ ઘણી વેળા કેટલાક લોકોને વેણ ચડી આવે છે, તેવી કેટલીક વાર મને ધૂન આવે છે અને એવી ધૂનમાં જે આંધળાપણું રહે છે, તેવું દેખાતું તો નથી અને એટલું પ્રભુકૃપાથી સાવચેત રહી શકાય છે તે પ્રભુની કૃપા છે. બાકી તો ઘસડાઈ જવાય. આમ છતાં મારા દિલની વાત કોઈને મનાવી શકાતી નથી, બુદ્ધિથી સમજાવી પણ શકાતી નથી. તેથી, કોઈનું પણ પ્રત્યક્ષપણે અકલ્યાણ થતું નથી. એ પ્રત્યક્ષ પરિણામથી અમારાં કર્મનું મૂલ્ય ભલે અંકાતું. હું તો એ ઉપર સદા નિર્ભય થઈને જીવું છું.

માનવીને જગતમાં કોઈ સંતોષ આપી શક્યું નથી અને આપી શકવાનું નથી. એના કલ્યાણમાં વર્તવાનું બન્યા કરવાનું હોવા છતાં બુદ્ધિ ઠેકાણે આવી શકતી નથી, એ પણ પ્રભુની જ માયા છેને ? પ્રભુ, મને સહુ કોઈની મહેનત કરાવીને જીવતો રખાવે છે એટલી ગનીમત વાત છે.

પ્રભુના પ્રેમની લાગણી સામાન્ય સંસારી માનવી કરતાં અનેકગણી વધારે છે. એની તુલા હાલી જતાં વાર લાગતી નથી. તમને જે લાગે તેના કરતાં મને હજારગણું વધારે લાગે છે. જે લાગવાનો તમારે મન હિસાબ ના હોય તેનું મારે મન

અપાર દુઃખ હોય છે. તમે જેને જરાક ગણો તે મારે મન કરોડોગણું હોય છે. હીરા જોખવાનો કાંટો જરાક હવા આવતાં વજન ઓછુંવતું કરી નાખે છે, જ્યારે મોટાં ત્રાજવાં કે કમાન હવાથી હાલી જતાં નથી. એવી રીતે અમારો કાંટો તો હીરા તોલવાના કાંટા કરતાંય બારીકમાં બારીક છે. એને ઘા લાગતાં વાર લાગતી નથી. એટલે હું તમને કહું છું કે તમે જે રીતે જીવન જીવો છો એ તમારે મન રમત છે અને અહીં તો જાન રેંસાય છે. આનું રહસ્ય કે મૂલ્ય તમારે મન નથી ઊતરતું એ ખૂબીની વાત છે.

ઉચ્ચ જીવન માટે મથીને અને એવું જીવીને જ તમે મારા ઘાને હળવા બનાવી શકશો. તમારાથી એમ થશે કે કેમ તે પ્રભુ જાણે !

સ્વજન : સાચું જીવન કેવી રીતે મેળવી શકાય ?

શ્રીમોટા : જે માનવી કોઈ ગમે તે કહે તે સામે ન જોતાં, એ જે કંઈ કહે છે તેમાંથી પોતાનામાં કેટલું ઠીક કરવાનું જરૂરી છે, એ શોધે અને એમ જે કરવા માટે પ્રભુએ આપણને ચેતવ્યા છે, એમ જાણીને એને સ્વીકારી લેવાનું કરે છે, તે જ સાચું જીવન મેળવી શકે છે. પોતાને કોઈએ કંઈ કહ્યું હોય છે, તે ગળી જવું અને પછી નિરાંતે જેને જે કહેવાનું હોય તે પ્રેમભાવે અને સ્વસ્થતાથી કહેવું. જે કોઈનો વાંક થાય તો એને ના કહેવું એમ અર્થ નથી, પણ કહેવા કહેવાની રીતમાં ફેર હોય છે. કહેવાની એક રીતથી આપણે સામાનું દિલ ખેંચી શકીએ છીએ અને કહેવાની બીજી રીતથી એના દિલને આપણી સામે અન્યથાપણું ધરાવતું પણ કરી શકીએ છીએ.

જુવાનોએ અને ખાસ કરીને આપણે તો સ્વભાવ ઉપર કાબૂ મેળવવો જ પડશેને ? તમે તો નવાં પરણેલાં છો અને સ્વભાવ ઉપરનો એવો સમજણપૂર્વકનો કાબૂ તમે જો નહિ રાખો તો સાતે વહાણ પાણીમાં ડૂબ્યાં સમજજો. શાંતિથી, સ્વસ્થતાથી, ધીરજથી, આકળા થયા વિના કામ લેવાનું રાખશો. એક સમયને માટે આપણે ગમે તેટલો ઊંચો હોદ્દો ધરાવતા હોઈએ તેથી આપણા હાથ નીચેના માણસો ઉપર ગમે તે રીતે સ્વભાવ બતાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી.

લોકો ગરજાઉ હોય છે, સાચા સ્વમાનની ભાવના ઓછી હોય છે અને એમને નોકરી વિના કશો આરો નથી. એટલે શેઠિયાઓ કે ઉપરી અધિકારીઓ એવા લોકો સાથે જે યદ્વા-તદ્વા વર્તન રાખે છે, એવું જો આપણે રાખીએ તો આપણી નાલેશી ગણાય.

સ્વજન : લગ્ન પછી તો ઘણી અણકલ્પી મૂંઝવણો ઊભી થઈ છે. પત્ની, મારું કહ્યું જ કરતી નથી. મારી સગવડ સાચવવામાં પણ પૂરી તત્પરતા બતાવે નહિ. મને ગમે તેવું કશું સામે ચાલીને - દિલ દઈને કરે નહિ. કંઈક કહીએ તો રિસાય, પોતે પિયર ચાલી જશે એવી ધમકી ઉચ્ચારે. મને એટલો તો કંટાળો આવે છે કે લગ્ન પછી મને મારા વડીલ કંઈ કહે એ સહન થતું નથી તો પછી પત્નીનું કહેવું તો કેમ સહન થાય ? હું તો નિરાશ થઈ ગયો હોઉં એવું ઘણી વાર થાય છે.

શ્રીમોટા : તમારાં લગ્નજીવન વિશે જાણીને દુઃખ થાય છે, પણ નિરાશા નથી થતી. મને કશા વિશે નિરાશા થતી નથી.

લગ્નજીવનમાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ ઉપર માલિકી હક્ક ભોગવવાનો સ્વભાવ રાખતા હોય છે. પોતે માનતા હોય છે એ જ પ્રમાણે પત્નીએ વર્તવું જોઈએ. પોતાનું ધાર્યું જ બધું થવું જોઈએ. પત્નીએ પોતાની જ ઈચ્છાઓને આધીન થવું જોઈએ, એવી માન્યતા પુરુષોમાં દૃઢ થયેલી છે. વળી, સ્ત્રીઓમાં અક્કલ, બુદ્ધિ, લાગણી કે ભાવના હોતી જ નથી, અને એ તો માત્ર પુરુષને અનુકૂળ રહેવાને જ સર્જાયેલી છે, એવી ભાવના આપણા સમાજના પુરુષવર્ગમાં પ્રચલિત છે. સ્ત્રીઓમાં કશી આવડત ન હોય, સમજણ ન હોય, એવા અભિપ્રાયો પણ પરંપરાથી સાંભળેલા છે. આથી, આવી માન્યતાઓ દૃઢ થયેલી છે.

હું જેમ સ્ત્રીને સ્ત્રીનો ધર્મ બતાવું છું તેમ પુરુષને પુરુષનો ધર્મ દર્શાવું છું. પુરુષ, પત્ની ઉપર ગુસ્સે થઈ શકે અને પત્ની જો ભૂલેયૂકે પણ ગુસ્સે થઈ તો તે પતિથી સહી ન શકાય. બધી જ બાબતોમાં પત્નીએ પતિને પૂછીને જ ચાલવું પડે, પૂછ્યા વિના એક પણ ડગલું આગળ ના ચલાય એવી આપણા સમાજની મનોદશા છે. આવા સમાજની સ્ત્રીઓ કેવાં બાળકોને જન્મ આપે? જ્યાં સ્ત્રીઓની માનસિક સ્થિતિ માત્ર એક ગુલામ જેવી હોય ત્યાં બીજી આશા શી રીતે રાખી શકાય? જો હૃદયનો પ્રેમભાવ વહ્યા કરતો હોય તો ગુલામી પણ ના સાલે. એના જીવનને સમજવાનો જો જીવતોજાગતો પ્રયત્ન રહ્યા કરતો હોય તોય ઘણું છે. એને પણ આત્માની વેલ છે. એને ફાલવા ફૂલવાની મહત્વાકાંક્ષા અંતરમાં હોય છે, એ આપણે સમજવાની ખાસ જરૂર છે.

તમારાં લગ્ન પછીની તમારી આવી સ્થિતિ આણનાર તમે પોતે જ છો. એને સુધારી શકનાર જો કોઈ હોય તો તે તમે પોતે જ છો. એક નવપરિણીત પત્ની, પતિથી કંટાળીને પોતાને પિયર જવાનું મન કરે એ આપણને શરમ ઉપજાવનારું છે. એ ભલા કુળની હોય અને તમારા આવા મિજાજપણાની વાત એના પિયરમાં ન કરે તો સારી વાત, પણ કરે તો તમે જ તમારા વર્તનથી કરીને તમારા કુળની બદબોઈ કરી રહ્યા છો.

ઠીક છે - આ બધી વાત જવા દો. તો પછી શું આખો જન્મારો આવી રડાકૂટમાં જ કાઢવો છે ? તમારી પત્નીમાં એવું કશું જ નથી કે જેથી તમને દુઃખ કે ક્લેશ ન થવાં ઘટે ? એ તો તમારા માનસિક સંતાપ કે ક્લેશનો ત્યાં માત્ર પડછાયો છે. લગ્ન પછીના ગાળામાં તમારા વહેવારમાં તમને કદાચ ઠપકા મળ્યા હોય ! જોકે તમે જ કહ્યું કે કોઈ કંઈ તમને કહે એ ગમતું નથી, પણ ખરી વાત એ છે કે તમારું આંતરમાનસ કોઈનું પણ સારું કહેવાયેલું સારી રીતે ગ્રહણ કરી શકતું નથી. આ હું તમને એક મહત્વની વાત કહું છું. તમે કેટલીક તો નાહકની ચિંતા કરો છો. સમજો - ચિંતવન એક હકીકત છે અને ચિંતા બીજી હકીકત છે. ચિંતવનથી જીવનનો ઉકેલ થાય અને ચિંતાથી જીવન કચડાઈ જાય - મરી જાય. જે કંઈ થયા કરે તેમાં તે તે પળે લક્ષ પરોવીને જે તે કર્યા કરવાનું રાખવું અને ક્યાંય આપણા સ્વભાવને લીધે કોઈને વેઠવું ન પડે એટલી જાગૃતિવાળી કાળજી રાખીએ એટલું આપણે માટે પૂરતું છે. અને એટલાથી આપણને નિશ્ચિંતતા થવી ઘટે. ખૂબ આનંદી રહેવાનો - હસતું મોં રાખવાનો જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયત્ન કરો અને

કદી પણ મુઝાયેલા રહેવું નહિ. જેમ મુઝાશો તેમ વધુ ને વધુ મુઝાતા જવાના છો.

તેથી, જે વખતે સ્વભાવ આપણને આવરી લેવાનું કરતો હોય એનું ભાન રાખીને તે વેળાએ આવરાઈ ન જવાય એવું ચેતનભાન રાખ્યા કરવું, પ્રભુકૃપા પ્રેમભાવની મદદ માગ્યા કરવી અને પ્રેમભાવપૂર્વક ભગવાનનું નામસ્મરણ કર્યા કરવું. આમ કર્યા કરવાનું રાખશો તો સ્વભાવથી ઊંચું અવાશે. જો સ્વભાવને વશ થયા કરવાનું રાખશો તો નીચા ને નીચા જવાના છો તે પણ તેટલું જ સાચું છે. ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યા વિના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કોઈ ઊંચું આવી શક્યું નથી.

સ્વજન : મોટા, આ બધાં માટે પ્રભુની કૃપા તો જોઈએ જને ?

શ્રીમોટા : ભઈલા ! પ્રભુની કૃપા તો મદદ કરવા જીવતીજાગતી ઊભી જ છે, પણ એની મદદ લેવાની આપણી તૈયારી હોતી નથી અથવા કહો કે તેવી ભૂમિકા હોતી નથી.

જીવન એ કંઈ વૈતરું નથી. મૂગાં પ્રાણીઓ પણ કદી કદી મસ્તીમાં આવી જતાં જોયાં છે, પણ માનવીઓ જ મસ્તીમાં આવવાનું સમજતા નથી. કદી કદી મૂગાં પ્રાણીઓ પણ બેફાટ દોટ મૂકે છે અને ખીલાનાં બંધન તોડીને નાસે છે. એ બધું પ્રકૃતિવશાત્ ભલે હોય, પણ માનવીના જીવનમાં તો તેવું પણ ઉદ્ભવતું નથી, એ માનવીના વારસાને શોભાસ્પદ નથી. જે કોઈ ઊંચું આવવા માગે છે અને એ બાજુનો જીવતોજાગતો જે જે પ્રયત્ન કરે છે, એને મદદ મળી જ રહે છે. માનવીને પ્રભુનું એ અમર વરદાન છે.

સ્વજન : મોટા, તમે આટલા જુસ્સાથી કહો છો એટલે ધીરજ જન્મે છે ખરી, પણ એ વખતે તો મેં આપને કહ્યું એવું જ થાય છે. આપને હું ખરું કહું કે મને એમ થયા કરે છે કે માબાપે મને આ જંજાળમાં ક્યાં નાખ્યો ? વળી, એમ પણ થાય છે કે આના કરતાં તો હું ન પરણ્યો હોત તો સારું થાત !

શ્રીમોટા : તમે તમારી પત્નીથી, તમારા મનથી સંતોષ પામતા નથી અને અટવાઓ છો, એ હું સમજી શકું છું, પણ તમારે પરણવું ન હતું અને માબાપે તમને બેળે બેળે પરણાવ્યા. આથી, તમે દુઃખી થયા છો એમ તમે જે માનો છો એ તો નરી મૂર્ખામી છે. પરણવા વિશે તમને સમજાવવામાં આવ્યા હશે, એનો અર્થ પરણવા માટે તમારા ઉપર દબાણ કરવામાં આવ્યું છે, એવું માની જ ના શકાય. લગ્ન કરાવવામાં તમારી સંમતિ પણ લેવાઈ છે.

હવે, તમને એમ થતું હોય કે તમે ન પરણ્યા હોત તો વધુ સુખી હોત તો એ માન્યતામાં તો મૂર્ખામીની પરાકાષ્ટા છે. તમારા જીવનનું વલણ કેવા પ્રકારનું હતું અને છે, એની તમને ખબર નથી. તમે યાદ કરો. એક વખત એ માદીકરી તમારે ત્યાં આવેલાં ત્યારે મનમાં કેવાં કેવાં વળાંકો અને વલણો જન્મેલાં ! એ વૃત્તિની અસર ઓછી કરવા માટે એ બહેનમાં પવિત્ર આદરભાવના જન્મે એ ભાવનાથી પ્રેરાઈને એક કવિતા લખીને તમને વંચાવેલી અને તમારી મારફતે એ માતાને વંચાવવા આપેલી, તે બધું મને તો યાદ છે. જીવનમાં આવા પ્રત્યક્ષ પ્રસંગો નિમિત્તરૂપે બનેલા હોય છે. તે વેળાએ આપણા

મનનું વલણ કેવું રહે છે, તે ઉપરથી મને તો દરેકનું જાણવાનું મળ્યા કરે છે. આ કંઈ હું ગામગપાટાં હાંકતો નથી.

તમને તમારી પત્ની વિશે જે ખોટા ખ્યાલો છે, તે પાયા વગરના છે. બીજી અમુક વ્યક્તિ પત્નીની બાબતમાં પોતાના કરતાં વધુ સુખી છે, એમ તમે મને એક વખત કહેલું, એ પાછળનું પત્ની અંગેનું તમારું વલણ તમે ઓળખી શકો છો? વળી, તમારી પત્ની અમુકની પત્ની જેવી અતડી છે - એડ છે, એવું જે માનો છો એ પણ તદ્દન ખોટી કલ્પના જ છે. તમે જે વસ્તુ તમારી પત્નીના સ્વભાવ વિશે માનો છો, એ બધું જ તમારામાં છે, એ હું તમને બતાવી શકું એમ છું. તમારા સ્વભાવનું ઘણું બધું બીજાઓને પણ સાલે છે. એનો તમે વિચાર કરતા જ નથી. તમે એક વખત મુંબઈ, કન્યા જોવા ગયેલા અને એ કન્યા તમે નાપસંદ કરેલી. આને તમે જ પસંદગી આપી છે. એટલે આ જે જોડાણ થયું છે, એમાં હવે માબાપનો વાંક શોધવો તે જરાકે યોગ્ય નથી. માટે, જે મળ્યું છે તેની સાથે જીવનને કેવી ઉત્તમ રીતે નિભાવવું એ જોવાનું છે. એટલું જ નહિ પણ એને - જીવનને - ઉત્તમ રીતે કેળવવાની સમાધાનવૃત્તિ ઉપર તમે જો નહિ આવી શકો તો જીવનમાંથી અસંતોષ દૂર થવાનો નથી.

તમે માનો છો એટલી બધી એનામાં કુટેવો નથી. બે હાથ વિના તાળી પડતી જ નથી. તમે એનો જ વાંક જુઓ અને તમારો વાંક જ ન જુઓ તો પછી જીવનમાં કદી સુમેળ થવાનો જ નથી. આપણી ભાવનાને કોઈ જો યોગ્ય ઉત્તર નથી આપી શકતું તો તેનું કારણ આપણે પોતે, તે આપણને યોગ્ય ભાવનાત્મક ઉત્સાહ આપી શકે તેવી રીતે તેની સાથે વર્તી શક્યા નથી એ છે. આપણને મનફાવે તેવી રીતે આપણે વર્તીએ

અને બીજા આપણને અનુકૂળ રહીને વર્તે, એવી આશા રાખીએ એ તો આકાશકુસુમવત્ છે. માટે, તમારી એના વિશેની માન્યતાઓને દૂર ખસેડવાનો અભ્યાસ કરો.

સ્વજન : પણ મોટા, એવો તો કકળાટ જામી ગયો છે કે જાણે આંટી-ગૂંચ પડી ગઈ છે ! આપ કશુંક કરો તો સારું !

શ્રીમોટા : આમાં તમારા સ્વભાવની આહુતિ નહિ આપો તો કશું બનવાનું નથી. તમે જ આ બધામાં દોષરૂપ છો એમ સમજીને જો પ્રયત્ન નહિ કરો તો મારાથી કશું બનવાનું નથી. મારી પાસે કોઈ જડીબુટ્ટી નથી, તેમ જ કોઈ જાદુ નથી. ભગવાનના નામનો જાદુ છે અને એના નામ ઉપર જુગારીની જેમ હું તો દાવ ફેંકું છું. સામા ખેલવાવાળામાં જેટલાં સાહસ અને હિંમત હોય તેટલાં તે ફળી શકે છે. એટલે સ્વભાવ સુધારવાની તમે જો ખ્વાહેશ રાખો તેમ જ આડાઅવળા વિચારો કે શંકાકુશંકાઓવાળું માનસ ન રહે તથા તમે ખૂબ પ્રસન્નતાવાળા રહી શકો એવું બની શકે તો ભગવાનની કૃપાથી જે કંઈ બનવાનું હોય તે બની શકે.

તમારાં બંનેનાં જીવનને સુખી કરવાની તમારી ધગધગતી ઈચ્છા હોય તો તેવી વૃત્તિનું પ્રાગટ્ય થાય તેવું કરશો. પત્ની વધારે જિદ્દી છે તો તે બાબતમાં પ્રભુકૃપાથી તેને ઠેકાણે લાવી શકાય તેમ છે. આપણે જો બનાવવા ધાર્યું હોય તો જરૂર તેવું થઈ શકે. જેને જિજ્ઞાસા છે તેવો માનવી પોતાના હૃદયની ભાવનાથી પથ્થરની મૂર્તિમાંથી ભગવાનને પોતાના જીવનમાં પ્રગટ કરી શકે છે તો આ તો જીવતુંજાગતું માનવી છે. જીવનમાં વિરોધી પ્રસંગોમાંથી જ કે તેવી અથડામણોમાંથી માનવી કાં તો

વિવશ બને છે, મૃતપ્રાય થઈ જાય છે, કાં તેની સામે યુદ્ધ આપીને હારતો, જીવતો અને દૃઢાત્મવાન બને છે. એટલે એવા પ્રસંગો એ તો આપણા જીવનની કસોટીરૂપ છે. એવા અથડામણના પ્રસંગોમાં જે પોતાનું હીર ગુમાવી દેશે, તે સર્વસ્વ ગુમાવી દેશે. અને એવા પ્રસંગોમાં હૃદયની ભાવનાથી જે જીવતોજાગતો રહ્યા કરશે, એ જીવનનો આનંદ મેળવી શકવાનો છે. પ્રસંગો કંઈ એમ ને એમ આવતા નથી, એ આવવાનું કારણ આપણી પોતાની જ માનસિક ભૂમિકા છે. આપણા જીવનમાં જે જે કંઈ બને છે, તે બધાના દોષને પાત્ર આપણે પોતે જ છીએ, બીજું કોઈ નથી. પત્નીના જીવનમાં જે કંઈ બને છે, તેના દોષને પાત્ર પણ તે પોતે જ છે, કારણ કે કર્મ-સંજોગાનુસાર જે તે કંઈ બનતું હોય છે. એટલે વર્તમાનમાં જો જીવનની શુદ્ધિની દૃષ્ટિથી વર્તીશું તો ભૂતકાળ નડવાનો નથી.

સ્વજન : મોટા, અમે ઘણી વાર આપની સલાહ લઈએ છીએ. પાછા એ પ્રમાણે વર્તી શક્તાં નથી. ઘણી વાર એમ થાય કે મોટાને શા માટે આ બધી વ્યથામાં ખેંચીએ છીએ ? પણ શું થાય ? મોટા, આપની આગળ ખુલ્લા થવાથી હળવાશ અનુભવાય છે. મને તો વિચિત્ર પ્રકારનું વિસ્મય રહ્યા કરે છે કે આ બધી દુઃખની જાળ આ સંસારમાં શા માટે હશે ? જીવનમાં આવી અણધારી મુશ્કેલીઓ કેમ આવતી હશે ? સુખ ખાતર જ જે કંઈ કરીએ છીએ એમાંથી આવી ઉપાધિઓ કેમ આવતી હશે ? કંઈ સમજાતું નથી.

શ્રીમોટા : મારાં સ્વજન એ તો મારું જિગર છે અને તેમનાં ભાવ-ચેતના-પ્રાણ વડે તો મારે જીવવું છે તેમ જ તેમનામાં કામ

કરવું છે, ત્યાં જ ફૂલવું ફાલવું છે. જગતમાં સહુ કોઈ આત્માની વેલ જ છે. તે બધામાં ગૂઢ ચેતનાશક્તિ રહેલી જ છે. અને તમને પ્રભુકૃપાથી ભાન થતાં તમે પોતે જ ભગવાન છો એમ સમજાવાનું છે, એ વાત પણ નક્કી જ છે. એટલે તમને બધાંને ભગવાનની કૃપાથી જિવાડવાને કૃપા કરીને તમારી સાથેનો સંબંધ રાખ્યો છે.

જીવન એક સીધી બારીનો માર્ગ નથી. જીવનમાં અનેક આંટીઘૂંટી, અનેક મુશ્કેલીઓ અને ગૂંચો ઊભી થવાની છે. મરદ માણસ તેથી ગભરાતો નથી. એ તો એનો જરૂર સામનો કરે. એવા એ સામનામાંથી જીવનમાં ચેતનાશક્તિ પ્રગટ્યા કરે છે. એટલે તમે જે કંઈ કરો એમાં ભગવાનની ધારણા કરો અને હૃદયમાં હૃદયથી સર્વ પ્રત્યે સદ્ભાવથી પ્રેરાયેલા રહો તો વહેવારમાં પણ પત્નીનું તો શું સર્વ કોઈનું દિલ આપણા ઉપર આકર્ષાયેલું રહેશે.

સંસારવહેવારમાં જે બધાં મળેલાં છે, તે બધાં કર્મ-પ્રારબ્ધ ભોગવવા માટે મળેલાં છે. એટલે તેમની સાથેનું આપણું વર્તન જો સાંસારિક રીતનું રહે તો નવું કર્મ-પ્રારબ્ધ ઊભું થાય, પરંતુ તેમની સાથેના વર્તનમાં જેવા જેવા સંબંધની જે જે વ્યક્તિ હોય, તેવો તેવો તેની સાથેના જીવનનો ધર્મ આપણે ભગવાનભાવે આચરવાનું જો રાખ્યા કરીએ તો આપણો કર્મ-પ્રારબ્ધ સંબંધ મોળો પડતો જશે. અને જ્યારે એવો અભ્યાસ ભગવાનભાવે રંગવાળો થયે જશે તે વેળાએ એવા સંબંધો કદી કાળ આપણને બંધનરૂપ થવાના નથી. એટલે જીવનમાં જે બધાં સગાંવહાલાંનો

સંબંધ છે, તેમની સાથે બેપરવાઈથી, અતડાઈથી કે શુષ્ક રીતે વર્તવાનું ન બને, તે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે. સર્વ કોઈ જીવના આપણને તેમના હૃદયના પ્રેમભાવ આશીર્વાદ મળ્યા કરે, તે આપણે માટે પ્રેરણાત્મક બળરૂપ છે.

મારું સ્વજનો સાથેનું વર્તન તેમની એકમાત્ર કલ્યાણ-પ્રવૃત્તિને અર્થે જ છે, પરંતુ એની પ્રતીતિ સર્વ કોઈને એકદમ થઈ શકતી નથી, પણ જો હૃદયનો સંબંધ પરિચય હૃદયની ભાવનાથી રહ્યા કર્યો હશે તો તેમાંથી શુદ્ધ ઉકેલ અને સૂઝ મળ્યાં કરવાનાં છે. તમે મને જ બધું કહો એવો મારો આગ્રહ નથી, પણ આપણા હૃદયના તાંતણા સંધાયેલા રહે એટલી માગણી અને પ્રાર્થનાની તો જરૂર છે, પણ કોઈ સ્વજન રિસાય કે પૂંઠ ફેરવે તે આ જીવથી સહેવાતું નથી. આ જીવ માનવીથી કદાચ હાર પામે, પણ ભગવાનથી એ હાર પામતો નથી. એટલે તો આ દુનિયામાં એ જીવી શકે છે. બાકી તો આ સંસારના વાતાવરણમાં એને જીવવા વારો રહી શકે જ નહિ, કારણ કે માનવીનો જીવાત્મા પોતાની સમજણ, ટેવ, કલ્પના કે પોતાની ભૂમિકાથી અલગપણે બીજા કોઈને સમજી શકવા સમર્થ નથી. એટલે જ્યાં ત્યાં એ પોતાની મેળે જ અથડામણો ઊભી કરે છે. જે કંઈ બને છે એવું જે જણાય છે એનું મૂળ પોતાનામાં જ રહેલું છે. અને તેથી કરીને જે જીવ પોતાને જ વિચાર્યા કરે છે, તે જીવ જાગ્યા વિના રહી શકતો જ નથી.

આપણે જ્યારે ખુલ્લા દિલે આત્મનિવેદન કરતા હોઈએ ત્યારે જીવતીજાગતી ધારણા તો પ્રભુમાં જ રાખવી. આ રીતે કહ્યા કરવામાં તે ચેતનાશક્તિ સાથે આપણો સંપર્ક વધતો જાય

છે. આપણો પરિચય એની સાથે જામે છે અને હૃદયના તાર જોડવામાં એવું આત્મનિવેદન ઘણો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આપણે જે બધું કહીએ છીએ, તે કહેવાનું હૃદયથી પ્રભુને કહીએ છીએ એવું ભાન હૃદયમાં જગાડવું, પણ એવું જણાવવાનું બેળે બેળે ન કરવું. વળી, એ માત્ર હૃદય હળવું કરવા માટે જ કરવાનું નથી, પણ આત્મનિવેદન કર્યા વિના ચાલી જ ના શકે એવી ભાવનાથી તેમ કરવાનું બનશે તો એવું કહેવાથી જે ભાવના પ્રગટશે, તે જીવનને યોગ્ય રીતે સમજવામાં ઘણી જ મદદકર્તા થઈ શકવાની છે.

માનવીનું મન પ્રભુ ઉપર સર્વ ભાવે અને સર્વ રીતે આધાર રાખવાને કેળવાઈ ગયેલું હોતું નથી. તેથી જ મન અટવાય છે, બાકી, એમાં અટવાવાય એવું કશું છે જ નહિ. સર્વમાં જ્યાં ત્યાં એ વહાલો જ રમી રહેલો છે. જ્યાં ત્યાં એ વહાલાંનાં જ સર્વ માત્ર પ્રતીકરૂપ છે. જે જે બધું છે, એ વહાલા વિના ક્યાંય કશું નથી. જે જે બધું થયા કરે તેમાં પણ એની જ ધારણા કેળવવી કે જેથી દ્વંદ્વભાવના સમૂળગી જતી રહેશે.

સ્વજન : મોટા, મારી પત્ની મહેનતુ ઘણી છે. કામ કરી કરીને તો શરીર સૂકવી નાખે છે, પણ એનાં ટીખળતોફાનને લીધે મને ક્યારેક તો ત્રાસ અને પજવણી થતી લાગે છે. મારો સ્વભાવ શાંત રહેવાનો. એટલે મને એ ગમે નહિ. વળી, તે મનમાં આવે એ બધું ભરડી મારે છે !

શ્રીમોટા : જુવાનીમાં કામ કરવાનું બને છે તેથી તો એને કસાવાનું મળે છે. તેથી, કામ કરવું એ તો આવકારવા જેવું છે. આમ તો એનો હસમુખો ચહેરો કેવો મજાનો છે ! એ જરા વધુ

વાતોડિયણ છે ખરી, પણ મને તો એ બોલકી હોય એ ગમે, કારણ કે મનમાં જે ભરી રાખે એના કરતાં ખુલ્લા દિલવાળું સારું.

એ જરા તોફાની છે અને તમે શાંત છો, એ જ આનંદની વાત છે ! (મોટા, ખડખડાટ હસે છે.) તમારી ટીખળ કરીને એ તમને પજવે છે, પણ એનામાં ઘણું હેત છે. તમે ત્રાસ ન પામશો. તમને જો ત્રાસ થતો હોય તો ધીરે ધીરે તમે એને સમજાવજો. બેળે બેળે કે બળાત્કારથી કામ લેવાથી એનું હૃદય ભાંગી જશે. જીવન કથળી જશે. એ જ સાચો જીવનસાથી બનવાની છે. માટે, આપણે સુખદુઃખમાં પૂરો ભાગ લઈએ એવા થવાનું છે. તમે એનું કશું પણ બેળે બેળે સહન કરવાનું રાખશો તો તમે એનાથી વધારે આઘા બનતા જશો. માટે સંભાળજો.

સ્વજન : મોટા, મારી પત્ની ક્વચિત્ એવું તો કરી બેસે છે કે મને એના ઉપર પાર વિનાની ચીડ ચડે છે. પરિણામે ભારે કજિયો-કંકાસ થઈ જાય છે.

શ્રીમોટા : જુઓ, તમારામાં બે વૃત્તિ છે. એમાં આસુરી વૃત્તિ આગળ પડતી છે અને પ્રભુજીવનની વૃત્તિ સૂક્ષ્મપણે આંતરમાનસમાં ગૂઢપણે રહેલી છે. તમારું માનસ વક્ર સ્થિતિમાં મુકાયેલું છે અને એ દૃષ્ટિથી તમે તમારી પત્ની વિશે વિચારવાનું રાખો છો, તે જરાકે યોગ્ય નથી.

તમે એનો જ વાંક કાઢો છો. આથી, એ જ સંસ્કાર એના મન ઉપર પડશે અને એ કદી ભૂંસાશે નહિ. પરિણામે ભવિષ્યે તમારું જીવન ધૂળધાણી થઈ જશે અને જીવનમાં જીવનની મજા

ક્યાંયે અનુભવી શકશો નહિ. એટલે તમે બંને એકબીજામાં સહાનુભૂતિ રાખીને ઉદારભાવે સહિષ્ણુતા કેળવી કેળવીને પ્રેમભાવ જીવતો કરો તો જરૂર આનંદ થાય.

આપણી પત્ની આપણું જ માન્યા કરે એ વાત ભલે ઠીક હોય, પણ આપણા હૃદયની ભાવના એના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ, સહિષ્ણુતા અને ઉદાર ભાવવાળી રહ્યા કરવાની રહેવી જોઈએ. એમ કરીને આપણા પ્રત્યે એનું હૃદય વાળવાનું છે. એનું દિલ આપણી સાથે ભળી ગયેલું નહિ હોય અને એમાં જો આપણા વિશેનું આડું પેસી ગયેલું હશે તો વહેવારમાં આપણી અપકીર્તિ થશે. એની સાથે જીવન સારી રીતે ગાળવામાં તમને ક્યાં નડે છે એ સમજાતું નથી. તમારા બંનેની વચ્ચે સુમેળ થાય એ માટે બંને સાથે નીચેની સૂચના મુજબ વર્તવાનું રાખો :-

(૧) તમને બંનેને રસ પડે તેવું કશુંક ધાર્મિક બંનેએ સાથે વાંચવું અને તે વિશે વાતો કરવી.

(૨) એકબીજાને સમજવા સાચા દિલથી પ્રયત્ન કરવો.

(૩) પત્ની આપણું બધું જ કહ્યું માને એ આગ્રહ છોડી દેવો.

(૪) એની સાથે દિલ ખોલીને વાતો કરવી. ઐડપણું અને અતડાપણું ન રાખવું.

(૫) એની ભૂલો થાય તો એ એને ન જણાવતાં મને જણાવશો તો એનેય સમજાવવા હું પ્રયત્ન કરીશ.

સ્વજન : મોટા, બીજું ઘણું બધું તો ઠીક, પણ એનામાં અદેખાઈ છે - વહેમ છે. એનું નિવારણ કેવી રીતે થઈ શકે ? ખુલાસાઓ કરવાથી તો ઊલટો વહેમ પણ દઢ બને છે.

શ્રીમોટા : બહેનોમાં અદેખાઈ ભલે હોય. ઘણી વાર ઊલટાસૂલટી વાતો થઈ એનું મન દોરવાઈ પણ જાય એ સ્વાભાવિક છે. તમારી પત્ની વિશે કોઈનું તમે કંઈ પણ ચોક્કસપણે સાંભળો તો તમે પણ દોરવાયા વિના ના રહી શકો. તમારો સ્વભાવ પણ સંદેહવાળો છે. કોઈની પણ છાની વાતો સાંભળવાની જે વૃત્તિ આપણામાં રહે છે, એ જ આપણા માનસને સંદેહવાળું પુરવાર કરવા માટે પૂરતું છે. એટલે તમે પોતે પણ તમારી પત્નીનું ગમે તેવું સાંખી શકો કે કેમ તે પણ એક મહત્વની બાબત છે.

એના મનમાં ઊંડે ઊંડે તમારા વિશે જો કંઈ વાત રહી હોય તો તે ભૂંસાઈ જાય, એ માટે તમારે તમારા હૃદયના સર્વ પ્રેમભાવથી એને ચાહવી પડશે. એ માટે તમારે એની સાથે ખૂબ વાતો કરવી. માત્ર, ખુલાસાઓ ન કરવા. એની પાસે નિરાંતે બેસવું, સાથે ભાવભર્યું ગાવાનું રાખવું. તમારા વિશેની કોઈ પણ પ્રકારની ભ્રમણા એના મનમાંથી નીકળી જાય એવું બધું જ કરવા માટે તમારે હૃદયથી મથવું પડશે.

સ્વજન : મોટા, દરેક વ્યક્તિનો અન્ય વ્યક્તિઓ સાથેનો પત્રવહેવાર તો ગુપ્ત જ ગણાયને ? એ વાંચવાનો આગ્રહ રાખવો એ ઠીક ગણાય ? આ વાત મારી પત્ની સમજતી જ નથી.

શ્રીમોટા : પત્નીને આપણા પોતાના ઉપર આવતા પત્રો બતાવવા જરૂરી છે. જ્યાં સુધી તમે ગમે તેવા પત્ર ગુપ્ત રાખશો ત્યાં લગી તમે વિશ્વાસ જીતી શકશો નહિ.

હવે, જો કોઈ બહેનના પત્ર આપણી ઉપર આવતા હોય તો પહેલાં એ પત્ર પત્નીને આપવાનો રાખવો. હું જો પત્ની હોઉં

અને મારા પતિ ઉપર કોઈ બહેનના કાગળ આવે કે મને એવી ગંધ આવે તો મને ઠીક ન લાગે. પત્ની ઉપરના પત્રો આપણે પહેલાં વાંચીએ અને આપણા ઉપરના પત્ર એને ન મળે તો એને અકળાવાનું સૂક્ષ્મપણે કારણ મળે જ.

સ્વજન : મોટા, મારે એક બહેન સાથે ધર્મની બહેન જેવો સંબંધ છે. એને પહેલાં હું કાગળો લખતો, એ પણ મને લખતી. લગ્ન થયાં પછી મારી પત્નીને આવા વહેવાર અંગે શંકા રહ્યા કરે છે.

શ્રીમોટા : તમે જે ધર્મની બહેન કરી છે અને એની સાથે માજણી બહેન જેવો સંબંધ ચાલુ રાખવા માગો છો તે યથાર્થ છે. તેની ના નથી, પણ એના પરત્વેનું તમારા હૃદયનું જે ખેંચાણ રહે છે, તે તો માત્ર માટીનું છે. તેવું ખેંચાણ યોગ્ય ન ગણાય. એવું ખેંચાણ તો માત્ર તમારી પત્ની પ્રત્યેનું જ હોવું ઘટે. એને કાજે તમે મૃત્યુ પણ સ્વીકારો, એને કાજે તમે આકાશપાતાળ એક કરો, એને કાજે તમે એકત્વાવે, એકરસે અને એકરંગે વર્તો એમ મારી ભાવના છે, તે એવું કરે કે ના કરે એ આપણે જોવાનું નથી. આપણે આપણો ધર્મ બજાવવો રહ્યો. ધર્મના પાલન-વર્તનમાં અદલાબદલાની અપેક્ષા ન હોય, તે આમ કરે તો મારે તેમ કરવું તેવી વાતો તો વેપારમાં હોય. પતિપત્નીનો સંબંધ એ વેપાર નથી.

ભલે તમારી પત્નીનો સ્વભાવ પૂરેપૂરો યોગ્ય ન હોય, એનો આંકડો કદી કદી ઊંચો થઈ જતો હોય, છતાં આપણી કામવૃત્તિ એના વિના કશે ક્યાંય ઠરવી ન જોઈએ. અને એ કામવૃત્તિ એનામાંથી પણ આખરે નીકળી જવી જોઈએ. એનામાં

સંપૂર્ણ પ્રેમવૃત્તિ ઠરે એવું આપણા મનનું વલણ થવું ઘટે, એ આપણા જીવનની શોભા છે, આપણા જીવનની ઉષા-આશા છે, આપણા જીવનનું માંગલ્ય છે અને આપણા જીવનના કલ્યાણપથની નચિકેતા છે. (Living Higher Consciousness) આપણે જો એનામાં એવો ઊંચો રમ્યભાવ અંતરમાં અંતરથી રાખ્યા કરીશું તો તે રાખશે જ.

સ્વજન : મોટા, હું નાનો હતો ત્યારે જિંદી હતો. મારા પિતાજીનો સ્વભાવ ઘણો જ કડક હતો. મને માર પણ પડતો. પરિણામે મારી જીદ મોળી પડી. હું આપને તદ્દન સાચી વાત કહી દઉં. ખૂબ ગુસ્સો આવતાં મેં પણ મારી પત્ની ઉપર હાથ ઉપાડેલો. હું મૂગે મોંએ કશું પણ સહી લઉં એમાં જાણે કે કાયરતા છે એવું મને સાલતું હતું ! હજી સુધી મારા એ આચરણમાં કયા પ્રકારનો દોષ હતો એ હું શોધી શક્યો નથી.

શ્રીમોટા : તમે તમારી પત્ની સાથે આવો વર્તાવ કરીને નથી તો એને સુધારી શક્યા કે નથી તમે સુખી થઈ શક્યા. જે જીવન મળેલું છે એમાંથી સુખી થવું કે દુઃખી થવું એનો આપણા પોતાના ઉપર આધાર રહેલો છે. જે સુખી થવાનો નિર્ણય જ કરે છે, તે તેવો જરૂર બની શકે છે.

સ્ત્રીઓ પરત્વેના વર્તાવ અંગેની તમારી વિચારસરણી ગમે તેવી હોય, તે સાથે મારે લેવાદેવા નથી. તેમ છતાં વર્ષો પહેલાં સ્ત્રીને મારવા અંગેની પુરુષોની જે મનોદશા હતી અને એ સહી લેવાની સ્ત્રીઓની જે માનસિક અવસ્થા હતી, તેમાં આજે પલટો આવ્યો છે. આ જમાનાના વાતાવરણમાં અન્યાય સહન ન કરી લેવાનો એક પવન વાયો છે. જુદે જુદે સ્થળે કામ કરનારા માણસો

ઉપર આ પવનની અસર જોઈ શકાય છે. તેવા પવનની અસર સ્ત્રીઓના મન ઉપર પણ થતી જ રહે છે. આજે કોઈ પણ સ્ત્રી મારજૂડને સહન નહિ કરી શકે. એ જમાનો ગયો છે. તમારામાં મારજૂડના સંસ્કાર મારી દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી. પત્નીમાં વાંક, દોષ કે જીદ હોય તે વાત સાચી, એ દૂર કરવાનો આ ઉપાય નથી. માનવી જો વિચારે અને દૃઢ નિશ્ચય કરે તો તે પોતે પણ સુધરી શકે અને પોતાની બૈરીને પણ સુધારી શકે. તમારો પોતાનો જે ઉગ્ર સ્વભાવ છે એ શું સારો છે ? આથી, તમે એવું વર્તન કરો એ શું ન્યાય છે ? આ તો મને ઘણું સાલે છે. તમને નાનપણમાં પડેલા મારને કારણે તમારા માનસમાં કંઈક વિકૃતિ થયેલી હોય એવો પૂરો સંભવ છે.

પણ તમારા આવા વર્તન સંબંધમાં મારે તમને સ્પષ્ટ કહેવાનું છે, અગાઉ એક ભાઈના લગ્નપ્રસંગે મેં સ્પષ્ટ કહેલું કે એ ભાઈ જો આ પરણેતર બહેનને મારશે તો મારે લડવાનું આવશે અને અસહકાર કરવો પડશે. એટલે તમારી બાબતમાં પણ આ વાત નક્કી ધારજો. તમે ગમે તેટલા વહાલા હશો તોપણ તમે તમારી પત્ની ઉપર હાથ ઉગામશો, તે હવે કદી કાળ સહન નહિ કરી લઉં તે નક્કી જાણજો. તેથી, મારા ઉપર પ્રેમભાવ રાખનાર અને મદદ કરનાર એક સ્વજન મારે ગુમાવવાનું બનશે તો તે ભલે થાય, પણ જે માનવી પોતાની પત્ની ઉપર હાથ ઉગામે એ કાયર પુરુષ છે.

આમ છતાં આપણે જેવા થવું હોય તેવા થવા માટે અને આપણું ભાવિ ઉજ્જવળ કરવા માટે આપણે સરમુખત્યાર છીએ. જુવાનીની દૃષ્ટિ સતત ઊંચી જ રહ્યા કરે છે. જુવાનીનું જોમ,

જુવાનીના સાહસ અને બળ આપણને અદમ્ય ઉત્સાહ પ્રેરવાને પૂરતા છે. જુવાન કદી નામદ બની શકતો નથી. નિરાશા તો નામદને હોય, મરદ કશાની કે કશાથી હાર સ્વીકારી શકતો નથી. મરદની શક્તિ મરદને ઉડ્ડયનમાં જ પ્રેરણા આપ્યા કરે છે, તે કદી પાછું ફરવાનું જાણતો નથી કે સમજતો નથી એણે તો ડગલું ભર્યું તે ભર્યું જ. કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં એ મુંઝાતો નથી. તેમાંથી તે સોંસરો માર્ગ કાઢવાનું જ જાણે છે. તેને કશું મૂંઝવી શકતું નથી. એટલે તમારાં લગ્નજીવનમાં તમારે સુખી જ થવું છે એવો એકમાત્ર દઢ નિરધાર કરો. જીવનમાં પત્નીનો સહચાર અને સુમેળ એ આપણા પોતાના જ વિકાસ કાજે છે. પુરુષ અને પ્રકૃતિના મેળ વિના જગતમાં કશું ઉદ્ભવી શકતું નથી. જ્યાં ને ત્યાં બધે જ પુરુષ અને પ્રકૃતિનો ખેલ રમાઈ રહેલો છે. આપણા એકલામાં પણ પુરુષ અને પ્રકૃતિ છે. આવા તત્ત્વજ્ઞાનની સમજણ આપણામાં ઊગે, એ કારણે આપણા દ્રષ્ટા પુરુષોએ લગ્નપ્રથા શરૂ કરી હશે.

નારીને જુદી સમજીને આપણે નકામાં ભુલાવામાં પડીએ છીએ. એ તો આપણા પોતાનામાં રહેલી જ છે અને તે અંતરમાં રહેલી છે. એને જો આપણે મઠારી શક્યા તો બહારની દેખાતી નારી તો ઘડીના છટ્ટા ભાગમાં એકભાવે આપણી થઈ જાય. તેવી જ રીતે સ્ત્રીનું છે. બંને એકબીજામાં ભળેલાં છે. એકબીજાથી જુદાં છે જ નહિ ત્યાં બંનેને એકબીજાથી જુદાં ગણવાનું રાખવું એનું જ નામ માયા અને અજ્ઞાન. માટે જ કહું છું કે જીવનનું ચિંતવન કરો. એકબીજાના દોષ એકબીજામાં નહિ પણ પોતાનામાં જ જોવાનું રાખશો તો કલ્યાણ પ્રવર્તશે.

સ્વજન : મોટા, તમે એનામાં આવો દિવ્યભાવ આરોપો છો એટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ એ કેવી રીતે આવી શકશે ? આપ તો ઉચ્ચ કક્ષા ઉપર છો. એ તો અમારું મન ન માનતું હોય તોપણ બુદ્ધિને તો તે માનવું જ પડે તેવું છે, તોપણ અમે બધાં તમારી ભાવનાને અનુકૂળ વર્તી શકતાં નથી તો પછી એ આપે જણાવી એવી ભાવના હું વ્યક્ત કરું તો એ કેવી રીતે અનુકૂળ વર્તી શકશે ?

શ્રીમોટા : તમારી બુદ્ધિએ જે શંકા ઉઠાવી તે વાજબી તો છે, પણ તે શંકામાં એક દોષ છે. તમારી પત્નીને તમારી સાથે પાનાં પડેલાં છે. એને તમારી સાથે સ્વાર્થ છે, તમારી સાથે જિંદગી ગાળવાની છે. તમારાથી એને સુખી કે દુઃખી થવાનું છે. એને ખબર છે કે તમારી સાથે બેળે બેળે પણ એક થયા વિના એનો છૂટકો જ નથી. સંસારી રીતે પણ તે તમારાથી છૂટી પડી શકે તેમ નથી. એટલે તમે એવી ભાવના તમારામાં જીવતીજાગતી રાખો તો એ જરૂર ઊંચે આવી શકે જ. એને વિશે મને શંકા નથી અને તમારા બંને વચ્ચેનું જીવન ઉચ્ચ બની જાય.

એકબીજાની થતી ભૂલ કે દોષ ઉપર આપણે બહુ મહત્વ ન આપ્યા કરવું અને તેવું મનમાં પણ ન લાવવું. નહિતર હૃદયમાં હૃદયથી કદી પણ સુમેળ થવાનો નથી. આપણે જો આપણા જિગર કાજે મૃત્યુને ભેટવા તલસતા હોઈશું, એવી ધગધગતી તમન્ના આપણા હૃદયમનમાં પ્રગટેલી હશે તો બંને એકબીજાના હૃદયથી બાથમાં સદાય જકડાયેલાં રહેવાનાં છો. કોઈને એકબીજાની હૃદયની બાથમાંથી છટકી શકવું દુર્લભ બની જવાનું છે.

હું તો પરણેલી બહેનોનેય કહું છું કે એ આપણાં નયનોનો નયાવનારો, છબીલો છોગાળો અને હૃદયનો ચોર બનીને આપણાં જીવનને થનગનાટ નયાવી નયાવી આપણાં જીવનને આનંદના આકાશમાં હિલોળે ચડાવે એવો નાવલિયો કરવો જોઈએ ! સામાન્ય મરઘા મરઘી કે કૂતરા કૂતરી જેવું જીવન આપણે કાજે તુચ્છ છે. એવું જીવન એ તો કાદવમાં ખદબદતા કીડાના જેવું જીવન છે. એમાં આનંદ શો ? જે આનંદની પાછળ સમર્પણ નથી, ત્યાગ નથી, તે આનંદ કદી પણ લાંબો સમય ટકી શકતો નથી. જેને પોતાના જીવનનું સર્વસ્વ માન્યું એને માટે જો ફના થઈ જવાનો દિલમાં દિલથી ઉમળકો ન જાગી શક્યો તો ફટ્ટ છે આપણું જીવવું. એ માટે આપણા સ્વભાવને કદી પણ માથું ઊંચું ના કરવા દેવું. આપણે પોતાની આગળ તે માથું ઊંચું કરવાનું રાખવું.

સ્વજન : મોટા, ઘણી વાર એવું બને છે કે આપ જ્યારે મારા પ્રશ્ન વિશે મને કહો છો ત્યારે મને ઠપકો આપો છો અને મારી પત્નીનું ઉપરાણું લો છો. જ્યારે એ તમને કહે છે ત્યારે તમે એને ઠપકો આપો છો અને મારાં વખાણ કરો છો. તમારું આવું વલણ મને સામસામી બાજુનું લાગ્યા કરે છે !

શ્રીમોટા : મારું કામ એક બાજુનું નથી હોતું. મારે તો અનેક બાજુ છે. પ્રભુકૃપાથી આ જીવમાં સામસામા ગુણનું દર્શન થતું હોય છે. તે જેટલો પરવાવાળો છે તેટલો જ સાથે સાથે બેપરવાવાળો પણ છે. જેટલો તે ગુણી છે તેટલો જ તે નગુણી કે અગુણી છે, જેટલો નિઃસ્પૃહી છે તેટલો તે સ્પૃહી છે, જેટલો તે નિર્લોભી છે તેટલો જ તે લોભી છે. (અહીં ‘લોભ’નો

દુન્યવી અર્થ નથી, પણ માનવીના દિલ-મનને લોભાવવાનો અર્થ છે.) જેટલો તે નિરભિમાની છે તેટલો જ તે અભિમાની પણ છે અને જેટલો તે નિષ્કામી છે તેટલો તે કામી છે. (અહીં ‘કામી’ શબ્દનો અર્થ બીજા જીવોને પોતાનામાં સહજ ખેંચવાની કામનાવાળો ગણવો.) એમ એનાં એવાં બીજાં અનેક સ્વરૂપો છે.

જીવન કંઈ એકરંગી નથી, પણ અનેક રંગી છે. હજી તો તમે સંસારી માનવીનાં દિલ-મન, વૃત્તિ, ભાવના વગેરેને પણ સમજી શકવાને સમર્થ નથી અને હજી પોતાનું કેટલાયગણું અધૂરાપણું હોવાનો સંભવ રહે છે, ત્યાં આપણે કોઈનાય જીવનને શો યોગ્ય ન્યાય આપી શકવાના છીએ ? હું તો માત્ર એટલું જ કહીશ કે તમે જો આ જીવને જેટલી સગવડ આપશો, તે તમારું નકામું જવાનું નથી. આ પણ તે કંઈ ભિખારી ભાવે માગતો નથી, તેમ હક્ક તરીકે પણ કશું માગતો નથી, તેમ પ્રાર્થનાથી પણ કશું માગતો નથી. તમને પરવડતું હોય અને રુચતું હોય તેની વાત છે. ‘ના’ કહેશો તોય આનંદ છે, પણ મારી સાથે અતડા ન રહેવા વિનંતી છે.

બહેન : પ્રેમના અનુભવ માટે આપણે આપણા હૃદયને કેવી રીતે કેળવવું ?

શ્રીમોટા : 'Like attracts likes' એ સૂત્રને આધારે આપણે Likes વધાર્યા કરવાની છે. એ Likes આપણી વચ્ચે આણવા માટે આપણે એકબીજા વચ્ચે ખૂબ ખૂબ પ્રેમ કેળવવો પડશે. બાળક, મા કે બાપના મોઢા જેવું હોય છે, કારણ કે એમાં એમનો પ્રેમ સ્થૂળ રીતે પ્રતિબિંબિત થયેલો હોય છે. પ્રેમ એ આખા વાતાવરણને બદલી નાખે છે અને એ તત્ત્વના આકર્ષણની શક્તિ ગુરુત્વાકર્ષણ કરતાંયે કંઈક વધારે અને અનંતગણી શોધવાળી છે. માટીમાં આકાર પાડવા માટે કે એમાંથી ઘાટ ઘડવા માટે એમાં જેમ ભીનાશ જોઈએ તેમ આપણા હૃદયનો ઘાટ ઘડાય માટે પ્રેમ આપણા હૃદયને આર્દ્ર કરે છે. આપણામાંના ભિન્ન દષ્ટિ બિંદુને પ્રેમ એક કરે છે. તેમ જ એકબીજામાં એકબીજાને સમાવી દેવા અને બેનાં એક કરવા તરફ એ સતત પ્રેરાયા કરે છે.

પ્રેમની સૂક્ષ્મ લાગણી અથવા એનો અંતર્ગતભાવ અંતરના તત્ત્વને વિકસાવવામાં જેટલી મદદ કરે છે તેટલી મદદ બીજા કશાથી થતી નથી. ભક્તિમાર્ગમાં 'પ્રેમ' એ સૌથી મુખ્ય લક્ષણ છે. આપણામાં એક વખત પ્રેમ જાગતાં આપણામાંના જ્વાળામુખીનું મોઢું ફાડીને આપણામાંનું બધું એકદમ બહાર તે પ્રેમ જ ફેંકાવ્યા કરશે અને આપણામાંની ક્રિયાત્મક શક્તિને

જગાડતો રહેશે. જો જગતમાં પ્રેમની લાગણી ન હોત તો કોઈને જગતમાં રસ જ ન રહ્યો હોત. જો કોઈ પણ તત્ત્વ આપણને ચોંટાડી રખાવવાને શક્તિમાન હોય તો તે પ્રેમ છે. પ્રેમ વધવા માંડ્યો કે પ્રભુનું અવતરણ થવા માંડ્યું એમ આપણે સમજી લેવાનું છે. પ્રેમનાં પગરણ થયાં એટલે આપણે બસ ઊડવા જ માંડવાનાં. પ્રેમ એ જ આપણો તારણહાર ભાવ છે. એટલે આપણાથી કોઈના પ્રત્યે પણ અભાવ ન થાય.

બહેન : આપણામાં પ્રેમભાવ વધી રહ્યો છે, એ જાણવાનું કશું લક્ષણ-માપ ખરું ?

શ્રીમોટા : જેટલા જેટલા જે જે બાજુઓ તરફ Expressive થયેલા હોય - મથતા હોય - તેમના તરફ Sympathy - સહાનુભૂતિનો ભાવ સવિશેષ રહ્યા કરે. જ્યાં જ્યાં આવો ભાવ આપણને થાય ત્યારે એ વ્યક્તિ મથે છે - મથનાર છે એમ માનવું. આવી સમજ પડ્યા કરે ત્યારે એમ માનવું કે આપણામાંની પ્રેમશક્તિ વિકસવાની તૈયારીમાં છે, એ પછી આપણે એ પ્રેમશક્તિને વધાર્યે જવાની છે.

પ્રેમ એ આપણાં માબાપ છે, કેમ કે આપણે એનાથી થયા છીએ. પ્રેમ આપણો પરિવાર છે, કેમ કે એનાથી આપણામાંનું બધું ઉદ્ભવ્યું અને કેળવાયું, વળી, સત્ સ્વરૂપમાં પ્રગટાવાયું. પ્રેમ એ જીવનનો સારરૂપ ભાવ છે. પ્રેમ એ અનંત શક્તિને પ્રગટાવનાર લાગણી છે. માત્ર, લાગણી જ નહિ પણ પ્રાણ છે - આત્મા છે. પ્રેમ એ જીવનની બલિહારી છે. આપણું સર્વસ્વ રૂપાંતર કરાવનાર પ્રેમતત્ત્વ જ છે. પ્રેમમાં જે પ્રગટીકરણની શક્તિ છે, તે માત્ર દૈવી નથી, પણ ભગવાનનો અંશ જ છે.

પ્રેમથી આપણે આપોઆપ ફના થઈ જઈએ છીએ. એમાંથી જ પછી નવા પ્રાણ, નવી જિંદગી, નવચેતન, નવો અવતાર, પુનર્જીવન પ્રગટે છે. એ જીવનદીપ્તિને સળગાવનાર પ્રેમ જ છે. પ્રેમ જેવો આપણો બીજો કોઈ સાથી નથી. પ્રેમ આપણું સર્વસ્વ છે. એ આપણને વિમાનગતિ પ્રાપ્ત કરાવશે જ. આપણા દિલનું નૂર, આપણી આંતરશક્તિનું ઓજસ, આપણા હૃદયનું અમૃત, એનાં દર્શન, અનુભવ, એ પ્રેમતત્ત્વ જ આપણને કરાવશે.

બહેન : સ્ત્રીઓમાં અદેખાઈ, રાગદ્વેષ અને સંકુચિતપણું કંઈક વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. એવું બધા લોકો કહેતા હોય છે.

શ્રીમોટા : લોકોને જે માનવું હોય તે ભલે માને, પણ આપણામાં અદેખાઈ, રાગદ્વેષ અને સંકુચિતપણું વધે નહિ એટલું નહિ, પણ એ મોળાં પડે અને નિર્મૂળ થાય એ ખાસ જોવું.

હું ઘણાં ભાઈબહેનોના પ્રસંગમાં આવ્યો છું. કેટલીક બહેનો તો એમનો પતિ કોક અન્ય સ્ત્રી સાથે વાતો કરે છે, એવું સાંભળે તો મનમાં ને મનમાં અદેખાઈથી બળે છે. કેટલાક ભાઈઓ પણ એવા હોય છે કે તેઓ પોતાની પત્ની ઉપર ભરોસો કે વિશ્વાસ મૂકી શકતા નથી, પરંતુ આપણે તેવા થવાનું નથી.

પતિપત્ની એકબીજાથી જુદાં નથી. પતિના જીવનમાં એકરસથી ભળી જવાની કળા આપણે પૂરેપૂરી શીખી લેવાની છે. આપણને એનું કશું પણ અન્યથા ન લાગવું ઘટે. એનું કશું પણ આપણા મનમાં ખટક્યા કરે એવું આપણને ન જ થવું જોઈએ. અને સરળતાથી સાફ દિલે એનામય થઈને એનામાં એકભાવે રમ્યા કરીએ અને એ રીતે એને કંઈ પૂછવાનું બને તો તે જરૂર પૂછીએ, પણ મનમાં ઘોળ્યા કરવાનું તો કદી પણ ન રાખવું.

ક્રમે ક્રમે ઘરની જવાબદારી ઉઠાવતા જવું. કોઈને કોઈ પ્રકારે ઓછું ન આવે એ રીતે એમ કરવું. આપણે બીજાથી ઊંચા નથી કે તે પણ કશી બીજી રીતના નથી એમ માનીને વર્તવું. કશું પણ - વ્યવસ્થા - કારભાર પણ - કોઈની પાસેથી એકદમ ઝૂંટવી લેવાનું ન કરાય એ ખૂબ જરૂરી છે, પણ ધીમે ધીમે બધામાં આપણે રસ લેતાં થઈને એક પછી એક કામ સંભાળતા જવું.

રસોઈ કરવાની તેમ જ જમવા જમાડવાની બાબતમાં મારે ખાસ કહેવાનું છે. ભગવાને ભલે ગમે તેટલા પૈસા આપ્યા હોય તોપણ જાતે જ રસોઈ કરવી. ભજન ગાતાં ગાતાં રસોઈ કરવી અને પ્રેમભક્તિભાવથી પોતાના પતિને જમાડવો. બહુ મોટા કુટુંબની વધુ રસોઈ કરવાની હોય તો રસોઈયાની ઉપર ઉપરની મદદ જરૂર લઈ શકાય. જે ઘરમાં સ્ત્રીઓ માત્ર રસોઈયા ઉપર આધાર રાખે છે, એમના રસોઈયા ચડી વાગેલા હોય છે. ઘણી વાર બડબડ પણ કરતા હોય છે, પણ જો સ્ત્રીને રસ લઈને રસોઈ કરતી એ જોશે તો એવો બડબડાટ એ નહિ કરે.

વહુ તો ઘરની શોભા છે. ઘર, વહુથી શોભે છે. ઘરના સંસ્કાર વહુથી શોભે છે. ઘરના સંસ્કાર વહુથી જણાઈ આવે છે. વહુ, ઘરનું ઢાંકણ છે. વહુ, શરીરનો શણગાર છે. જે પ્રભાત કે સંધ્યાની - ઉષાની જેમ ઘરના વાતાવરણને - સૂરજને - દીપાવે તે વહુ, નહિતર તો એ હાઉ ! પોતાના કામકાજથી, પોતાના વર્તનથી એ બધાંનાં મન જીતી લે તો બધાંનાં અમીભર્યા હેત, હૃદયના કૂંણા કૂંણા ભાવનાભર્યા આશીર્વાદ એને મળ્યા કરે છે. આથી,

એનું જીવન ભર્યું ભર્યું રહેશે. આવી વહુને કોઈ વાતે દુઃખ કે અજંપો રહેતો નથી.

આપણે આપણો ધર્મ પ્રેમભાવે અદા કરવો. બીજા શું કરે છે તે આપણે ન જોવું. કશી વાતે દુઃખી થવું નહિ. ક્લેશકંકાસ કરવો નહિ.

બહેન : મોટા, સંયુક્ત કુટુંબમાં સ્ત્રીને માથે ઘણું કામ રહ્યા કરતું હોય છે.

શ્રીમોટા : કુટુંબના વડીલોની કરેલી સેવા અને એમની આપણા ઉપરની મીઠી અમી નજર અને એમના આશીર્વાદ આપણને જીવનમાં કેટલા પ્રેરણાત્મક, હૂંફ અને સહાનુભૂતિ દેનારા નીવડે છે, એનું આપણને કશું જ ભાન નથી. આપણને ખૂબ કામ રહ્યા કરે એથી આપણે ખૂબ કસાઈએ એવું હું તો ઈચ્છું છું. જુવાનીના ગાળામાં જે માનવી કામથી કસાય છે, એ કદી આળસુ બની શકતો નથી. જુવાનીનો ગાળો એ માનવ-જીવનના ઘડતરનો ઉત્તમ કાળ છે. એ જુવાનીમાં જેને ઉત્તમ વિચારો, ઉત્તમ કરણી અને ઉત્તમ ભાવના ટકી શકી, એ જ માનવી સાચો સંસ્કારી માનવી બની શકવાનો.

આજે તો જુવાન છોકરા છોકરીઓ ઉચ્છૃંખલપણે વર્તે છે, નથી એમને એમનું પોતાનું ભાન કે નથી એમને રહેતું બીજાનું ભાન. સંસારમાં જે બધાં મળ્યા છે, તે કંઈ નકામા મળ્યા નથી. તે બધાં જે મળ્યા છે એમની સાથે સુમેળથી, હૃદયની ભાવનાથી, જીવનને ઘડવાને માટે વર્તવાનું અને એમનું સહુ કોઈનું બધું જ જેટલું થઈ શકે તેટલું કરી ચૂકવાનું જે રાખે છે, તેને બધાંનો પ્રેમભાવ બધાં તરફથી મળતો રહે છે. એવાને કોઈ તરફથી કશી મુશ્કેલી નડતી નથી.

બહેન : મોટા, પરણીને સાસરે આવ્યા પછી મને મારા પ્રત્યેના બીજાઓના વર્તનમાં બીજાના જ દોષ સવિશેષ દેખાય છે. મને ઘણી વાર ઓછું આવી જાય છે.

શ્રીમોટા : બહેન, હિંદુ સ્ત્રીઓ માટે પતિનું ઘર એ જ એનું પોતાનું ઘર છે. જે પોતાના જીવનસાથીને સદાય પ્રસન્ન રાખે છે, એને ખુશ રાખવાને જે વિચારે છે અને ચિંતવન કરે છે, તે પત્નીને તેનો પતિ પણ સદાય સુખી રાખે છે. પોતાના પતિથી કશું પણ બોલાયેલું આપણે મનમાં રાખવું નહિ. એને તો બહાર કામ કરવાનું હોવાથી ઘણા સાથે ઝઘડવું પડે. એના મનમાં ઘણા બખેડા હોય અને તેથી મનમાં શાંતિ ન પણ હોય. અને અનેક વિચારોથી એનું મન ડહોળાયેલું હોય અને એવું મન અનેક પ્રકારની ગૂંચોમાં હોય. તેથી, એમના બોલવા સામે જરાય ઓછું આણવું નહિ. એના મનમાં સરળતા, શાંતિ, આનંદ નિરાંત રહ્યા કરે એવું વાતાવરણ આપણે રાખવું, એ આપણો ધર્મ છે.

ભૂલેચૂકે પણ કોઈનો દોષ કે ભૂલ જોવાઈ જાય તો પોતે મનને ઠપકો દેવો. આપણે આપણા દોષો જોવા અને સુધારવા તનતોડ મહેનત કરવી. બધાં પ્રત્યે સારી રીતે વર્તવું. આપણે કદી પણ મનમાં રીસ, ચીડ કે એવું ભરી રાખવું નહિ. કોઈના ઉપર મનમાં આવ્યું હોય તો સમાધાનથી, શાંતિથી ખુલાસો કરી લેવાનું રાખવું.

આપણને જીવનમાં જે કંઈ મળે છે, એનાં બીજ આપણે જ વાવેલાં હોય છે. માટે, આપણાં દુઃખનું કારણ બીજાને ન માનતાં પોતાની જાતને જ તે માટે જવાબદાર ગણવાનું રાખીને આપણામાં

રહેલાં દોષો કે કુટેવો સુધારવામાં જ જો આપણે જાગ્રત રહીશું અને એ માટે મથામણ કરતા રહીશું તો જાતે સુખી થઈશું અને બીજાને પણ સુખી કરી શકીશું.

બહેન : મોટા, આ તો સાધારણ મુશ્કેલીઓ તો વેઠી લેવાય છે. સામાન્ય સ્થિતિમાં આનંદમાં પણ રહેવાય છે, પણ જ્યારે એકાએક કંઈ આવી પડે ત્યારે....

શ્રીમોટા : સુખમાં તો સહુ કોઈ રાજી રહે એમાં તે શી મોટી ધાડ મારવાની હતી ? દુઃખમાં જે માનવી આનંદમાં રહી શકે ત્યારે જ ખરુંને ?

દુઃખ પડ્યું હોય તે વેળાએ ધીરજ રાખીને રાજીખુશીમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આ ‘પ્રયત્ન કરવો’ એટલે એવી મનને ટેવ પાડ્યા કરવી. અભ્યાસથી કશું અઘરું રહેતું નથી. જે પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો વિચારીને અદા કરે છે, તેને એક યા બીજા રૂપમાં દુઃખ તો આવવાનું જ. તે વેળાએ આપણે ખૂબ હિંમત રાખવી અને દુઃખને ફાવી જવા ન દેવું.

બહેન : મોટા, આપ કહો છો કે મારે મારા જ દોષ જોવા અને દોષને દૂર કરવા મથવું. એ મારો ધર્મ છે !

શ્રીમોટા : એ વાત બરાબર છે. જેને જેને પોતાના દોષોનું ભાન છે, એવા જ માત્ર પોતાના દોષોને સુધારી શકવાના છે, બાકી તો એવા ને એવા જ રહેવાના. જે કોઈ પોતે-જાતે સુધરશે તે એને માટે ઉત્તમ કલ્યાણકારી વાત છે. અને નહિ સુધરે એ પોતે રગદોળાવાનું છે એ પણ નક્કી જ વાત છે. એટલે આપણે તો આપણું પોતાનું જ જોયા કરવું.

બહેન : આમ છતાં જો કોઈ આપણી ભૂલો કાઢ્યા જ કરે તો પછી શું કરવું ?

શ્રીમોટા : આપણે આપણા ધર્મમાં પારંગતપણે વર્તી શક્યા તો એવું વર્તન જ આપણને પૂરતો સંતોષ આપ્યા વિના રહી શકવાનું નથી. પછી કોઈ ભૂલો કાઢે તો આપણે ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી કે નાહિંમત થવાની પણ જરૂર નથી. આપણે જો આપણાથી બની શકતું સઘળું કરી શકતાં હોઈએ - ખુલ્લા દિલે, સરળભાવે, પ્રેમભક્તિભાવે, નમ્રતાભાવે રહેતા હોઈએ, જેની સાથે પાનાં પડ્યાં છે એને સુખી કરવાને સમજણપૂર્વક ચિંતવન કરતાં હોઈએ તો કશી વાતે ગભરાવાની જરૂર નથી. વળી, આપણા આ પ્રકારના પ્રયત્નો, પ્રભુપ્રીત્યર્થ એટલે કે આપણા જીવનના કલ્યાણ અર્થે કરીએ એવું ભાન જો રાખીશું તો જાતે પણ પાર તરી જઈશું.

આપણા એવા જીવનની સુવાસ આપણા વાતાવરણમાં પ્રસર્યા વિના રહેવાની નથી. જેણે સુધરવું છે તેણે કોઈનો પણ દાખલો જોવો યોગ્ય નથી. તેણે તો પોતે-જાતે જ કેમ કરીને સંપૂર્ણ યોગ્ય બની જઉં ! એવું જ સતત વિચારી વિચારીને વર્તવાનું છે.

આમ કરવા માટે શ્રીભગવાનનું નામ સતત લીધા કરવું અને પ્રભુની કૃપા પ્રેમભાવની મદદ માગતા રહેવું. જે વ્યક્તિ એ વહાલા કૃપાળુ પ્રભુને હૃદયથી સાદ પાડવાનું ચૂકતી નથી, એને એ વહાલો પ્રભુ મદદ કર્યા વિના રહેતો પણ નથી.

તારામાં ઊગતી જુવાની છે. જુવાનીનું જોશ, હિંમત, બળ, વેગ બધું છે તો એ બધાં સાધનોનો ઉપયોગ જીવનના કલ્યાણ

માટે નહિ થાય તો આ હીરા જેવું જીવન ગુમાવી દેવા બરાબર છે. મારી આ વાત કોઈ માનતું નથી. હવે જોઉં છું કે તું આ વાત કેટલી માને છે !

આપણને જે પતિ મળેલો છે, તે કંઈ પંચમહાભૂતનું ખોળિયું નથી. એનામાં જે ચેતનશક્તિનો ગૂઢભાવ રમ્યા કરે છે, તે આપણો પતિ છે. એ પતિ આપણા જીવનને ઉચ્ચ અને દિવ્ય બનાવવા કાજે મળેલો છે. જીવનને ચગાવવા કે ફગાવવા કાજે નથી મળ્યો. જીવનનો ફાગ આપણે જરૂર ઉડાડવો છે અને રમવો પણ છે અને તે પણ આપણા વહાલાની સાથે એકરૂપ અને ઓતપ્રોત થવાની ભાવનાથી એ ફાગ માણવો છે. તેના હૃદયની એકતાની મસ્તીમાં આપણા સમસ્ત જીવનને એમાં ફના કરતાં કરતાં આપણે એની સાથે જીવનની હોળી ખેલવી છે. જીવનની જુવાનીના કાળમાં આવી ભાવનાથી હોળી નહિ ખેલીએ તો ક્યારે ખેલીશું ?

મહેન : મોટા, આપની આ વાત આમ તો ગમી જાય એવી છે, પણ મને તો સમજણ પડતી નથી.

શ્રીમોટા : તારી નિખાલસતા બદલ ધન્યવાદ. મેં કંઈ તને ભાષાની મોહકતા દર્શાવવા આ કહ્યું નથી. આમાં તો લગ્નજીવનનું અને દાંપત્યજીવનનું ઊંડું રહસ્ય રહેલું છે. એ તારે મહેનત કરીને શોધવું જોઈએ. છતાં બની શકે એટલું હું તને કહું છું.

પ્રત્યેક જીવાત્માને તેના શરીરની જુવાનીમાં ભાવનાનાં પૂર પ્રગટે છે. એ ભાવનાનાં પૂરને સંસારી રંગરાગમાં વહેવા દેવાનું મન છોડી દઈને જીવનના ભવ્ય અને દિવ્ય આદર્શમાં એક થયા કરવાનું જે રાખે છે, તેમનું પરણવું ધન્ય છે.

દેખીતી રીતે તો શરીરનાં લગ્ન થાય છે, પણ શરીર એ કંઈ મહદું નથી. શરીરનાં અંતરમાં અને રોમેરોમમાં ચેતનસત્તા વ્યાપી રહેલી છે. આપણાં શરીર તો એ ચેતનપંખીની પાંખો છે. આપણા જીવનની શક્તિ પ્રગટાવવાની તે એક સાધના છે. પતિ કે પત્ની એકબીજાનાં રમકડાં નથી, તેનામાં આપણા મનની ધારણાઓ અને ઈચ્છાએ જો સંસારી રીતે રાખ્યા કરીશું તો જીવન ધૂળધાણી કરી બેસીશું.

શરીરસંબંધ પણ જરૂરનો છે અને યોગ્ય પણ છે. વળી, તેવો સંબંધ જીવનની સાચી એકતા પ્રગટાવવા માટેના ઉપયોગની સાધના માટેનો છે. પ્રત્યેક જીવ પરસ્પર એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાયા કરે છે, એવી જે પ્રકૃતિ સ્ત્રીપુરુષમાં રહેલી છે, તે વૃત્તિ પણ ચેતનાનું સ્વરૂપ જ છે. એ વૃત્તિનું આકર્ષણ એ તો દૈવી આકર્ષણ છે. એનો તો હૃદયની જીવતીજાગતી ભાવનાએ કરીને દૈવી હેતુ કાજે જ ઉપયોગ થવો ઘટે. કોઈ અજાણ્યા ગમારના હાથમાં ઘણો કીમતી હીરો આવી જાય અને એ કાયનો ટુકડો સમજીને તેને ફેંકી દે, ગુમાવી બેસે કે નજીવા બેપાંચ પૈસા એમાંથી મેળવી લે, એ રીતે આપણે જીવનને ગુમાવી બેસીએ એવું ન થવું જોઈએ.

સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેની રચના ભગવાને આ સંસારમાં હેતુ વિના પ્રગટાવી નથી. જીવનની ઉપર માંગલ્યકારી ભાવના પ્રકૃતિ-પુરુષથી જ સચવાયા કરે છે. આનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવવા આપણા શાસ્ત્રકારોએ આપણા સમાજમાં લગ્નની ભાવના યોજી છે. સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે જે વૃત્તિ છે, એ નૈસર્ગિકપણે પ્રકૃતિનું એક અંગ છે, તે વિકૃતિ નથી. માનવીએ પોતાની

લાલસાથી, માન્યતાથી અને તેવી ટેવથી એ વૃત્તિને વિકૃત કલ્પી છે. બાકી, એ તો એક પરમ ચેતનાશક્તિ છે. કોઈ એક જીવ પ્રત્યે જગતના ઘણા માણસો આકર્ષાતા હોય છે તો જગત તેને મહાત્મા ગણે છે. એટલે સ્ત્રીપુરુષ પરત્વે રહેલી નૈસર્ગિક આકર્ષણવૃત્તિ આવી મહત છે. એ એકબીજાને એકબીજામાં આકર્ષવા માટે, એકબીજામાં ઓતપ્રોત થવા માટે અને એક-બીજામાં અનન્યભાવે જીવવા માટે એક સાધનરૂપે - એક હથિયારરૂપે તે વૃત્તિ ભગવાને મૂકેલી છે. એટલે એ એક દિવ્ય સાધન છે. માનવી પોતાનાં અજ્ઞાન અને મૂર્ખતાને લીધે એ સાધનનો નીચલી ભૂમિકાના થરમાં ઉપયોગ કરે છે. એટલે જ માનવી, માનવી હોવા છતાં મૂઢતાને પામે છે, પરંતુ એનુંય કોઈને ભાન નથી. એવો આ સંસાર અનંત કાળથી ચાલ્યો આવ્યો છે.

પરંતુ આપણું જીવન એને માટે નથી. આપણું જીવન કોઈ ઉચ્ચતર હેતુ માટે, કોઈ ભવ્ય આદર્શ આ જીવનમાં મૂર્ત કરવા માટે મળેલું છે. એનું ભાન આપણને કૃપા કરીને જાગે. વહાલાને - પતિને શરીરરૂપે જ માત્ર ન સમજીશ. આપણા જીવનમાંથી ચેતનાશક્તિ અચેતનપણે પ્રગટાવવાને માટે આપણને એનો સાથ ભગવાને આપેલો છે એમ માનવું જોઈએ.

બહેન : મોટા, મને મજાક-મશ્કરી કરવાની જે ટેવ છે, એ શું બૂરી ટેવ કહેવાય ?

શ્રીમોટા : તારામાં વિનોદવૃત્તિ-મશ્કરી કરવાની જે ટેવ છે અને બીજાને અડપલાં કરવાની પણ એક પ્રકારની નિર્દોષ ગમ્મત તું કરે છે, એ હું જાણું છું, પણ એમ કરવાથી આપણને

એકલાને જ નહિ પણ બીજાના જીવનનેય આનંદનો ભાવ પ્રેરાવો જોઈએ. એવો આનંદ જો આપણી વિનોદવૃત્તિથી પ્રેરાતો હોય તો એમાં કશું બૂરું નથી. તેમ છતાં એમ કરવામાં સંપૂર્ણ વિવેક પણ જાળવવો જોઈએ. ક્યે સમયે કેમ વર્તવાથી કોઈને રુચિભેદ નહિ થાય, તે આપણને સહજમેળે સમજાઈ જવું જોઈએ.

સ્ત્રીઓનું કામ એક રીતે બહુ વિવિધતાવાળું અને સૌંદર્યકળાયુક્ત હોય છે. સ્ત્રીઓનું કાર્ય એ હૃદયનું કાર્ય હોય છે. તેણે તો હૃદય આપવાનું છે અને હૃદયને ખેંચવાનું છે. તેથી, સ્ત્રીનું સર્વ કંઈ સર્વ શ્રેષ્ઠપણાની મહોરવાળું જ જોઈએ. તેમાં કશું યદ્વાતદ્વાપણું ચાલે નહિ.

તેમ જ સમાજની સર્વશ્રેષ્ઠતાનો અને સમાજના જીવનનો મૂળભૂત આધાર એ સ્ત્રી છે. અને સ્ત્રીઓનું જીવન સર્વ પ્રકારે તેના સર્વ પ્રકારમાં સર્વ ભાવે, સર્વ શુદ્ધ અને સર્વ શ્રેષ્ઠ રહ્યા કરે તો જ સમાજ તેના જીવનના સાચા અર્થમાં જીવી શકે એવું આપણા આદ્ય ઋષિમુનિઓએ સમજાવેલું છે. તેથી, સર્વ પ્રથમ તો માતૃદેવો ભવ જેવી પ્રાર્થના પરંપરાગત સંસ્કારરૂપે આપણામાં ઊતરી આવી છે.

સ્ત્રીનું જીવન તો પુરુષના જીવન કરતાં ક્યાંય ચડિયાતું છે. તે પુરુષના જીવનની અધિષ્ઠાત્રી છે. સકળ જીવનને જન્મ આપનાર અને તેને રચનાર સ્ત્રી છે. આજે બહેનો અને માતાઓ પોતાના જીવનનું મહત્ત્વ, ગંભીરતા અને રહસ્ય ભૂલી ગયેલાં છે. સ્ત્રીઓ પરત્વેનું પુરુષનું મન પણ સ્વચ્છંદી બનેલું છે. એટલે આજે સમાજની અધોગતિ છે.

સ્ત્રીઓના જીવનમાં સૂક્ષ્મપણે સર્વ કંઈ રહેલું છે, કારણ કે

ભગવાને તેનામાં સર્જનની શક્તિ મૂકેલી છે. જે સર્જન કરે છે તે જ જગતમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ ગણાયું છે. તેવી સર્જકશક્તિ માતાઓમાં-બહેનોમાં રહેલી છે. માટે, જે સર્જન કરે છે એણે તો સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ રહેવું જ ઘટે. એટલું જ નહિ પણ સર્વ ભાવોમાં જીવનને સૌંદર્યયુક્ત, કળાયુક્ત સર્જવું જ પડશે. તું જેવા ધારે તેવા અમને બનાવી શકવાની શક્તિ તારામાં રહેલી છે. એટલે કૃપા કરીને સ્ત્રીજીવનનું મહત્ત્વ અને એનું રહસ્ય મનમાં વિચારજે.

બહેન : મોટા, આટલું બધું વિચાર વિચાર કરવાનો રસ ઘણી વાર ટકતો નથી. એક આદર્શ તરીકે આ બધી વાત સમજાય છે તો પછી એને ચરિતાર્થ કરવા રસ કેમ જાગતો નહિ હોય ?

શ્રીમોટા : જો જીવનમાં રસ ન હોય તો એને જીવન જ કેમ કહેવાય ? રસ પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. આપણને શેમાં રસ પડે છે, તે આપણે વિચારવું પડશે. આપણને જેમાં રસ પડે છે, તે સાધન વડે આપણી સમજ, આપણા મનના ભાવ, આપણા હૃદયની વૃત્તિ નીચી પડે છે કે ઊંચી ચડે છે, તે વિચારીને આપણે રસના ક્ષેત્રની જ્ઞાનપૂર્વક પસંદગી કરવાની છે. એટલે આપણે જે કાર્ય કરીએ છીએ, તે પ્રત્યેક રસપૂર્ણ કાર્ય આપણા મનને ઊંચે દોરી જાય છે કે નીચે ખેંચી જાય છે, એ આપણે વિચારવું રહ્યું.

બહેન : આમ કરીએ તો જીવનમાં મોજમજા કે આનંદ રહે ખરો ?

શ્રીમોટા : જીવનને સમજ્યા વિના જીવન વિશે કશું જાણી શકાવાનું નથી. ખાલી ખાલી મોજમજા ભોગવ્યા કરવાથી જીવનનો આનંદ ટકી શકવાનો નથી. આપણી ઈંદ્રિયો શિથિલ

થતાં એ આનંદની ઝંખના આપણને જ કષ્ટકારી થઈ પડવાની છે, પરંતુ માનવીના જીવનમાં આનંદ ઉપજાવવાની સર્વ કોઈ વૃત્તિ આપત્તિકારક નથી. આપણે એને એવી રીતે વાપરીએ છીએ કે આપણને એ આપત્તિરૂપ નીવડે છે. વાપરવા વાપરવાની રીતમાં ફેર છે. આપણે જીવનની એવી વૃત્તિઓને જીવનમાં પરસ્પર ભાવસંબંધ પ્રગટે એવા અર્થે જ એમાં સંયમપૂર્વક વિચારતા રહીએ. જીવનનો આનંદ એ કંઈ વસ્તુના ઉપભોગમાં નથી, પરંતુ વસ્તુને સમજીને જીવનનો ભાવ પ્રગટાવવાને તેનો સદુપયોગ થાય એમાં તેનું ખરું રહસ્ય સમાયેલું છે.

બહેન : મોટા, મારામાં જે કેટલીક કુટેવો હતી, એ પહેલાંના પ્રમાણમાં હવે સુધરતી જાય છે, પણ મારા મનમાં પિયરનાં સંસ્મરણો સાથે અહીંના જીવનની તુલના થયા કરે છે.

શ્રીમોટા : તારી ટેવો સુધરતી જાય છે, એમ તું કહે એ પૂરતું નથી. તારો પતિ જો એનું પ્રમાણપત્ર આપે તો હું રાજી થઈ.

પણ તું તારો જીવ નિરાંતમાં રાખજે. જો પડેલી ટેવો તું સુધારી શકશે તો તને તારામાં કેવી અને કેટલી શક્તિ છે, એનું ભાન જાગ્યા વિના રહેવાનું નથી. અને પછીથી તો એવી જાગેલી શક્તિ જ જીવનને દોરવ્યા વિના પણ રહેવાની નથી. જેને આપણે જીવનમાં મળ્યા એની સાથે એકદૃષ્ટી ના નીવડી શક્યા તો એવું જીવન હું તો ધૂળમાં મળ્યું જ ગણું.

પિયરમાં ભલે સહુ કોઈ હોય પણ તેથી આપણે શું ? બધો વખત કંઈ પિયરમાં જીવી શકાવાનું નથી જ. પિયર તો

હવે આપણા ભૂતકાળની વાત થઈ ગઈ. એનાં સંસ્મરણો ભલે મીઠાં હોય અને એવાં મીઠાં સ્મરણમાંથી ચેતનાશક્તિ મેળવીને નવા જીવનને જે ધન્ય બનાવી શકે, તે પિયરનાં સ્વજનોને ઉજાળી શકે છે અને પોતાનાં માબાપને પણ દીપાવી શકે છે. પિયરનું અભિમાન હોય એણે પોતાના નવા જીવનને સદ્ભાગ્યવાળું બનાવીને પિયરને શોભાવવું ઘટે. પિયરનું કંઈ સાસરામાં કામ આવવાનું નથી. સાસરામાં જે દીપી ઊઠે એનું પિયર ધન્ય ગણાવાનું છે. માટે, માતાપિતાને જશ મળે એ આપણું કામ છે. આમ વિચારીને એકબીજામાં આનંદમસ્તીથી નવા જીવનને એકરસ બનાવી દેવાનું રાખશે તો એનો બદલો પ્રભુ જીવનમાં પ્રત્યક્ષ બતાવ્યા વિના રહેવાનો નથી.

બહેન : મોટા, લગ્ન પછી સ્ત્રીએ પોતાના પતિ આગળ પોતાનું અહમ્ સંતોષાય એવો મિજાજ ન રખાય ?

શ્રીમોટા : જે સ્ત્રી પોતાના પતિ આગળ પોતાનો આંકડો ઊંચો રાખે છે, તે સ્ત્રી કદાપિ પોતાના પતિના હૃદયમાં પોતાનું સાચું સ્થાન મેળવી શકવાની નથી. આપણને જે પુરુષ, પતિ તરીકે મળ્યો છે, એનામાં ઉત્તમ જોવાની ભાવના દૃષ્ટિ કેળવવી એ આનંદભર્યા જીવન માટે ખૂબ જરૂરી છે. તારે તો એનામાં ભળી જઈને તેનું એકેએક વચન પાળવાનું કરીને એની પ્રેમભાવે હૃદયથી શરણાગતિ સ્વીકારવી. આમ થઈ શકે તો લગ્નજીવન કેટલું બધું સુખી થઈ શકે !

વા કે વંટોળિયો આવતાં જે ઝાડ ઝૂકી જતાં હોય છે, તે ઊભાં થઈ શકે છે, તેનો નાશ થતો નથી, પણ જે ટટાર રહે છે, તેનો નાશ થતો આપણે જોઈએ છીએ.

બહેન : મોટા, પતિ પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યેની ફરજ અદા ન કરે તોપણ સ્ત્રીએ પોતાની ફરજ અદા કરવાની ?

શ્રીમોટા : અરે બહેન, આપણું ડહાપણ શેમાં છે ? એ પોતાની ફરજ અદા કરે કે ન કરે, પણ આપણે તો આપણો ધર્મ પ્રેમભક્તિભાવે અદા તો કરવો જ. આપણે આપણો ધર્મ કોના કાજે અદા કરીએ છીએ ?

બીજું તને ખાસ કહું કે કોઈ વાતે ઓછું ન આણવું. જો તું તારા પતિમાં એકભાવે શરણાગતિ સ્વીકારે તો હું તો તારો દાસાનુદાસ થઈને રહું. છતાં તને કંઈ થાય તો ખુલ્લા દિલે તું મને જરૂર કહેજે.

બહેન : મોટા, ક્યારેક ઘરની નાની નાની બાબતમાં મતભેદો ઊભા થતા હોય છે. નોકર રાખવાની બાબત પણ હોય, ક્યારેક વળી અમુક વ્યક્તિ સાથે અમુક બહેન પાસે જવાનું હોય - જવાનું ખાસ કશું જ કારણ ન હોય - ત્યારે ઘણી વાર અકળામણ થઈ આવે છે.

શ્રીમોટા : ઘરની નાની નાની બાબતોમાં આપણો અભિપ્રાય માગે તો નમ્રતાપૂર્વક આપવો, પણ કશી વાતનો આગ્રહ કે પકડ ન રાખવાં. જે કંઈ ચોખવટ કરી લેવાની હોય તે કરી લેવી, પણ અત્યંત પ્રેમ અને નમ્રતાપૂર્વક કરી લેવી. આપણા વિશે કોઈના મનમાં કશું રહે નહિ કે કોઈને કશી ગેરસમજૂતી ન થાય એવી રીતે સ્પષ્ટતા કરવાની કાળજી રાખવી.

મારી તો એવી ખાસ સલાહ છે કે સ્ત્રીઓએ નોકર વિના ચલાવી લેવાનો અભ્યાસ કેળવવો જ જોઈએ. એકાદ અઠવાડિયે કોઈ સ્નેહી - સગાંને ત્યાં ખાસ મળવા જવાનું ઉપસ્થિત થતું

હોય તો આપણે અણગમો જાહેર ન કરવો. આપણે માયાળુ અને મળતાવડા તો થવાનું જ છે, પણ કોઈને ઘરે નકામું બેસવા જવાની જરૂર નથી. એના કરતાં તો આપણે ઘેર બેસીને ઘરનું કશુંક કામ કર્યા કરવું અને મોટેથી ભગવાનના નામનું સ્મરણ કરવું અને સ્મરણનો આનંદ વધારતા રહેવું. નકામી નકામી અલકમલકની વાતો કરવામાં શક્તિ વેડફી દેવાની જરૂર નથી.

સ્ત્રીઓને નકામા નકામા ગપાટાં હાંકવાની બૂરી આદત હોય છે. તેમને એકબીજાની વાતો કર્યા વના ચાલે જ નહિ અને આપણે તેમાં જાણેઅજાણે ‘હા જી હા’ પુરાવવી પડે, તેના કરતાં તો આપણે ભલા અને આપણું ઘર ભલું, એમ રાખવું સારું છે.

બહેન : મોટા, મારા પતિ આખો વખત કામમાં જ ડૂબેલા રહે છે. એમને હજી હું મારા કરી શકી નથી ! હું તે શું કરું - બહુ અકળાઈ જવાય છે !

શ્રીમોટા : તું તે બૈરી છે કે કોણ છે ? તને તે શું કહેવું ? હજી જિગરને હૃદયમાં તું પોતાના કરી શકી નથી એ તો મને ઘણું જ ખૂંચે છે. જિગરના - પતિના - પ્રિયતમના એક પણ દોષ આપણા મનમાં ન ઊગે, એકમાત્ર આપણું મન એનામાં જ રમ્યા કરે, એનું જ મનન ચિંતવન કર્યા કરે. એ જ પ્રાણ અને એ જ જીવન ! એના હૃદયનો પ્રેમ આપણનેય કર્મમાં એકરાગ કરી દે. કર્મમાંથી એકમાત્ર એની જ ઝાંખી થયા કરે, એનો જ રણકાર જાગ્યા કરે, એની જ ભાવનામૂર્તિ દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડી થયા કરે અને એ વહાલાને ઝંખી ઝંખી હૈયું પોકાર પાડે,

પણ એને કર્મ કરતાં અટકાવીને નહિ કે શરીર દ્વારા એને આકર્ષીને પણ નહિ.

આપણા પ્રેમભાવથી આપણા જિગરને કર્મમાં પ્રેરણા, શક્તિ, સહાનુભૂતિ મળ્યાં કરે એવો તે પ્રેમભાવ હોવો જોઈએ. આપણો પ્રેમ એને કશામાં રુકાવટ કરે તો તે પ્રેમ નહિ પણ લોલુપતા જાણવી.

બહેન : પણ મોટા, પતિ, પત્નીના શરીરની લોલુપતા રાખ્યા કરે એનું કંઈ નહિ ? એ પોતે બહારગામ જાય ત્યારે શું અમને કશું જ લાગી ન આવે ?

શ્રીમોટા : જે સ્ત્રીનો ભાવ, જે સ્ત્રીનું હૃદય પોતાના પતિના હૃદયની ભાવનામાં તલસતું હોય એના પતિનું શરીર બહાર હોય છતાં તે તો પતિમાં મસ્તપણે પ્રવર્તે છે. તને તારા પતિમાં સાચો પ્રેમભાવ નથી, તું પતિને ઝંખતી નથી. એના સ્થૂળ શરીરને ઝંખે છે. પરિણામે એનું શરીર તારું શરીર માગે છે. જો તને પતિની ઝંખના સાચેસાચ રોમરોમમાંથી પ્રગટતી હોત તો પતિ તો હૃદયમાં બિરાજેલો છે. પતિની પણ મગદૂર નથી કે ત્યાંથી તે અળગો થઈ શકે ! આપણને હજી પ્રેમ કરતાં પણ ક્યાં આવડે છે ?

પતિ પાસે હોય અને તે આપણને કંઈ કહે તો તે પૂરેપૂરું પ્રેમભક્તિથી પાળવાનું તો આપણાથી બનતું નથી. મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણથી એનામય થઈ જવાતું નથી અને આમ જ્યારે એનું શરીર બહારગામ હોય ત્યારે બૂમબરાડા પાડવા એનું નામ પ્રેમભક્તિ નથી.

તારે કાજે, બસ તારે જ કાજે એનો પ્રેમ જીવતો બને એમ પ્રેમપ્રણામભાવે હું એને પ્રાર્થના કરું છું. એ પણ તારા પ્રત્યે આમ મેં કહ્યું તેવો બને તો એનો પણ તારા પરત્વેનો પ્રેમભાવ કહેવાય.

તારા પતિ પણ મને મળેલા. એ તને કેટકેટલું યાદ કરે છે ! તને એના વિના વલોપાત તો થાય એ પણ સમજી શકું છું અને એની કદર પણ કરી શકું છું, પણ તું વારેઘડીએ ‘એના વિના નથી ગમતું’ એમ એને પણ કહ્યા કરે તો એના મનને પણ કેવું થાય ? ખાસ કરીને પત્નીને જ્યાં લગી એકાદ બાળક નથી થતું ત્યાં લગી માત્ર એકલવાસ વસમો લાગે છે.

મેં તને અગાઉ જે કહ્યું છે, તે માત્ર તમારા જ સુખ ખાતર જ નથી, પણ તમારાં ભાવિ સંતાનોના હિતમાં પણ છે. માટે તો તને એક બાબતમાં ચેતાવવી જ જોઈએ કે જો તારે સુખી થવું હોય તો તારી અક્કડતા, બોલવાની રીતભાત, અહંતા અને મનમાં ગમે તેમ આવે એવું બોલવાની કઠોર ભાષા ત્યજવાં પડશે. જો તું બધું સમજી સમજીને - વિવેક વાપરીને બોલવાનું રાખશે તો તમે બંને કેટકેટલાં સુખી થાઓ અને અનેકને દષ્ટાંતરૂપ થઈ પડો. અને તમારા સુમેળથી તમે જે પ્રજા જન્માવો, તે એવી બને કે જેથી તમે તરી જાઓ.

બહેન : મોટા, તમે મારી સ્થિતિ તો સમજો. મને એમના વિના ગમતું ન હોય એ પણ ન જણાવું ?

શ્રીમોટા : તારી દશા જેટલી હું સમજું છું એટલું બીજું કોઈ ઓછું સમજતું હશે, પણ તું વિચાર કર કે આપણું એક અંગ (પતિ) બહારગામ હોય ત્યારે એને આપણા તરફથી બધી

જાતની નિરાંત - નિશ્ચિંતતા મળે એવું થાય તો એને ગમે કે આપણે એને એમ લખ્યા કરીએ કે ‘મને ગમતું નથી - ગમતું નથી’ એ વધુ ગમે ?

તને સૂનું સૂનું લાગે એ સમજી શકાય છે, પણ હૃદયનો પ્રેમ એવો વેવલો નથી. તે જો સાચી ભાવનાની ઉત્કટતાવાળો હોય તો જીવનમાં સુમેળભાવે જ ફના થઈને પણ એકભાવે જ પ્રવર્ત્યા કરે. આનું નામ જ પ્રેમ.

વાણી ક્લેશ કરાવે છે અને વાણી પ્રેમ વધારે છે. જીવનના સુખનો આધાર જીભ ઉપર રહેલો છે. એટલું કૃપા કરીને જો તને દિલમાં ઊતરી જાય તો સારું. આપણને જે જીવન મળ્યું છે, તે તો આનંદ ઉપજાવવા અને આનંદ કરવા માટે, પણ જીવનમાં આનંદ હંમેશાં ત્યાગથી જ મળે છે અને ત્યાગ વિના આનંદ ટકતો નથી, એ સંકુચિત બની જાય છે. આપણે જીવનમાં જેને મળ્યા તેનામાં એકભાવે સમાઈ જવામાં જો આઠે કોઠે ટીવા ન પ્રગટે તો આપણું જીવતર ધૂળ છે.

પતિ, કામધંધાને લીધે બહારગામ જાય ત્યારે એને ઉચાટ કરાવવા પત્ની વેવલાવેડા કરે એ તો એક પ્રકારનો ભવાડો કહેવાય. એમાં તો પોતાના માણસને ઉચાટ કરાવવાનો રસ્તો લીધો કહેવાય. એનું કામ થતું હોય કે ન થતું હોય, એની ઈચ્છા પાછા ફરવાની હોય છતાંય એ કારણોસર પાછો ફરી ન શકતો હોય ત્યારે આપણે એને તાકીદે ઘરે પાછો આવી જાય એવી પરિસ્થિતિમાં મૂકી દેવાનું કાર્ય આવું લખીને કરીએ છીએ. જગતમાં બધા જ માણસો શું પોતાની પત્નીને કોટે બાંધીને ફર્યા કરતા હશે ? હા, એ કંઈ ત્યાં મોજશોખ કરવા તો

ગયા નથીને ? તો પછી આનો અર્થ તો એવો થાય કે એ માણસે કામઘંધો જ મૂકી દેવો. આ તો જોકે સંસારના સ્વાર્થની વાત છે, તોય તમે આટલાં વેવલાં થઈ જાઓ છો તો પછી દેશને ખાતર કે કોઈ ઉત્તમ હેતુને ખાતર ફના થઈ જવાનું હોય તો હાલની સ્ત્રીઓ ઉમંગથી રજા કેવી રીતે આપી શકે ?

કસોટીએ ચડ્યા વિના કશાની કિંમત અંકાતી નથી. જીવનનું પણ તેવું જ છે. મન તો ઘણાય મનોરથ ઘડે, પણ જીવનની આકરી તાવણીમાં તવાતાં બધા જ મનોરથો ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ જાય છે. તેથી, કસોટીકાળમાં જે માનવી જીવતો રહે છે એ જ બચી શકે છે. બાકીના જીવે છે તો ખરા પણ રગશિયા ગાડાની પેઠે. કામથી અને દુઃખથી જે ત્રાસ પામતું નથી, એટલું જ નહિ પણ એને એટલે કે જીવનને, કુંભારના નિભાડા પેઠે - પકવવા મળેલા સાધન સમજે છે અને એ વેળા એ વર્તી બતાવે છે, એ જ સાચું માનવીજીવન છે.

બહેન : મોટા, આપણને આપણી કુટેવો સમજાતી હોય છતાં એ કુટેવો તત્કાલ કંઈ થોડી જ સુધરે ? વળી, એવી ખરાબ ટેવોને દૂર કરવા હું ઘણી વાર ઈશ્વર પાસે શક્તિ - મદદ માગવા પ્રભુના ફોટા સામે બેસું છું. આ વાત મેં કોઈકને કરેલી તો એ આવી બધી વાતોને તૂટ કરીને હસી નાખે છે. આથી, પાછું ભરમાઈ જવાય છે. એક મૂંઝવણમાંથી નીકળવા જતાં બીજી મૂંઝવણમાં પડાય છે. મારે તે શું કરવું ?

શ્રીમોટા : આજકાલ બેય બાજુનાં નહિ, પણ બધી બાજુનાં તૂટ ચાલે છે. ભણેલા લોકોના મનમાં અનેક જાતનાં તૂટ ચાલતાં હોય છે. એ તૂટને જોવાને કે સમારવાને એમને

કંઈ પડી હોતી નથી, પરંતુ જો કોઈ એમની સમજણથી કે માન્યતાથી ઊંધું વર્તતું જણાય તો એમને એ બધું તૂટ લાગે છે. આવું માનવું એ એક જાતનું તૂટ છે.

પરંતુ જેનામાં શુદ્ધ ભાવના છે અથવા એમ કહો કે આપણામાં પ્રતિબિંબિત થવા ઈચ્છતી કોઈ ગૂઢ શક્તિના આવિર્ભાવનો તે કોઈ એક ગૂઢ પ્રકાર છે, તેમને માટે આવા પ્રકારની પ્રાર્થનાથી કશોક અવનવો અનુભવ થતો હોય છે, પણ જ્યાં સુધી આપણી ભાવના - કુટેવો દૂર કરવાની - શુદ્ધ થઈ હોતી નથી ત્યાં લગી આપણને પ્રાર્થનાથી થતા અનુભવોને માત્ર તૂટ માનીને પ્રાર્થનાનો ક્રમ બંધ ન કરવો જોઈએ. ઊલટું એને કલ્પનાનું તૂટ ન માનતાં એમ માનવું કે આપણને સારી રીતે ચલાવવા કોઈ શક્તિ આપણી પૂંઠે પડેલી છે. આવા વલણમાંથી આપણે પ્રેરણા મેળવવી અને પોતાની ભૂલો-કુટેવો સુધારવાને માટે સતત સાવચેતી, ખંત, કાળજી અને જાગૃતિ રાખવાં. અને જ્યાં જ્યાં પાછા પડતાં હોઈએ ત્યાં ત્યાં પ્રભુની શક્તિની કૃપામદદ માગ્યા કરીએ તો એ આપણી સામું જુએ છે, એ ચોક્કસ વાત છે. આપણા દિલમાં સાચી ઝંખના, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રાખીને, એ બધી બાબતોમાં જીવનમાં યોગ્ય ઉપયોગ કરવા માટે આપણે જો એનું આહ્વાન કરીશું તો એની શક્તિની પ્રતીતિ કોઈ ને કોઈ રીતે અનુભવમાં આવ્યા વિના રહેવાની નથી. આપણે ભગવાનની શક્તિનું પારખું કરી લેવા કશું કરતા નથી, પણ આપણામાં સારી ટેવો દૃઢ થાય એ માટેની શક્તિ માટે બધું કરીએ છીએ, એ ધ્યાનમાં રાખવું. આપણે કશી વાતે નિરાશ ન થવું.

આપણા કરતાંય એ મોટો કારીગર છે. એટલે શુદ્ધ ભક્તિભાવે પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની ઝંખનાથી તેની સાથે કામ પાડીશું અને લઈશું તો એની મદદ તો પાસે જ ઊભેલી છે, એમ ધીમે ધીમે જણાયા વિના રહેશે નહિ. આપણે કશી વાતે ડરવું નહિ. મૃત્યુથી પણ ડરવું નહિ, કેમ કે મૃત્યુને જીતવા માટે તો આપણને આ દેહ મળેલો છે. એ દેહ વિના બીજા કોઈ દેહમાં મૃત્યુ જિતાતું નથી. જન્મમરણની પાર જવા માટે માનવીના દેહ સિવાય - માનવીની યોનિ વિના - બીજી કોઈ યોનિમાં એમ થવું શક્ય નથી અને તેમાંય ખાસ કરીને બહેનોમાં જે ધર્મભાવના, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ છે, એનો જો સમજણપૂર્વક ઉપયોગ કરી શકાય તો આપણા જીવન વડે સર્વ કોઈને આપણે આનંદ પ્રેરનારાં બની શકીએ.

બહેન : મોટા, જ્યારે હું નડતરરૂપ છું, એવું મારા પતિ બોલે છે ત્યારે મને પિયરમાં જતા રહેવાનું બહુ મન થઈ જાય છે !

શ્રીમોટા : તું નવીસવી પરણીને સાસરે ગઈ હોય અને એટલામાં આવું ધારીને તું તારે પિયર જવાનું વિચારે એ તને શોભતું નથી. તારા રહેવાથી તારા પતિને નડતર થાય છે, એવું એ બોલે પણ એના દિલમાં એવું નહિ હોય - હોં કે !

આપણું બોલવાનું ઊંચા સ્વરનું હોય તો આપણે જરૂર સુધારવું. પોતાના પતિની સાથે બોલવામાં તેવો અવાજ ન કઢાય એ તો ખરું છે, પણ એ કંઈ પૂછે એનો જવાબ પણ તું ન આપે તો ચીડ ચડે પણ ખરી.

તમે તુરતનાં પરણેલાં છો અને આમ વાંધાવચકા પાડ્યા કરશો તો પછી બંને કેમ કરીને એક થઈ શકવાનાં ? આપણે વળી પોતાના વહાલાથી કંટાળીએ ખરા કે ? તને એના વિશે કશું મનમાં ભરાઈ બેઠું હોય તો તે કાઢી નાખવું જોઈએ. તે વિના સાચો પ્રેમ ઝણઝણી ઊઠવાનો નથી. તમને બંનેને સુખી જોવા મારું દિલ ઉત્સુક છે, પણ તમારા લોકોના ચેનચાળા તો જુઓ. ભાઈ રિસાય અને બહેન મનાવે અને વળી બહેન રિસાય તો ભાઈ પાછા વાંકા થઈને બેસે ! આ તે શી રમત માંડી છે તમે ! તમારાં આવાં ખેલવર્તન જોઈને - જાણીને શું શું થશે એનો ખ્યાલ છે ? તમારાં માબાપ આવું જાણે તો એમને કેટલો ધ્રાસકો પડે ?

માટે, એકબીજા માટે મરી ફીટીને પણ હૃદય હૃદયના સર્વ સંકોચ છોડી દે. જે જે કંઈ કહે તે ઊંધું લાગે તોપણ તેમાં તેવું ન લગાડતાં મનને - મનથી વારીવારીને જવા દેવું - ત્યારે કશોક શુકરવાર વળે !

બહેન : ભલે મોટા, તમારી આ વાત માનીશ અને એમ કરવા પ્રયત્ન કરીશ, પણ ક્યારેક મન થાય ત્યારે પિયરમાં તો જવાયને ?

શ્રીમોટા : એની ક્યાં ના છે ? પણ ત્યાં જઈને ખાસ કાળજી રાખવાની છે. સાસરાની વાત પિયરમાં કોઈને કહેવી નહિ અને પિયરની વાત સાસરામાં કોઈને કહેવી નહિ. આપણું સાચું ઘર તે સાસરું છે. પહેલાં માબાપ ખરાં, પણ આપણે જિંદગીનો મોટો ભાગ સાસરે ગાળવાનો છે. એટલે તે આપણું ખરું ઘર. તેથી, સાસરાના ઘરમાં વિશેષ પ્રીતિ દઢાવીને સાસરાનું

જ્યાં ઘસાતું બોલાતું હોય ત્યાંથી હઠી જવું. એવી વાતોમાં ભાગ લેવાનું રાખવું નહિ.

પિયરમાં જઈને માતાપિતાની સેવા કરવી. એમનાં હૃદયના આશીર્વાદ જે મેળવે છે, એ સુખી થાય છે. સેવા કરવામાં, શરીરને શ્રમ આપવામાં ક્યાશ રાખવી નહિ.

દુનિયાદારીના લોકો જ્યાં તારા પતિનું ખરાબ બોલતા હોય ત્યાં તારે જરાકે ઊભા ન રહેવું. એમ કરવાથી ભલે એમને તારા ઉપર ખોટું લાગે તો લાગવા દેવું. આપણે એક વખત નમ્રતાથી જણાવી દેવું કે મારા પતિનું ખરાબ મારી આગળ બોલશો તો મારાથી તમારી આગળ આવી શકાશે નહિ, પછી તમને ખોટું લાગે તો મારો દોષ નહિ. મારે મન એ સોનાના છે. આમ કહેવું એ આપણો ધર્મ છે.

પાર્વતીજીના પિતાને ત્યાં યજ્ઞ થતો હતો. તે યજ્ઞમાં મહાદેવ કે પાર્વતીને નોતરું ન હતું. પાર્વતીજીને થયેલું કે બાપને ત્યાંથી નોતરું હોય તોય શું અને ન હોય તોય શું ? મહાદેવજીએ ઘણું વાર્યાં છતાં પાર્વતીજી તો ગયાં. ત્યાં પોતાના સ્વામીનું ખરાબ બોલાતું એમણે સાંભળ્યું ત્યારે યજ્ઞના અગ્નિકુંડમાં ભૂસકો મારીને તેઓ બળી મર્યાં.

આપણે આપણા પતિને મન, વચન અને ભાવનાથી વફાદાર રહીએ. બીજાં સગાં મોટાં હોય તો માથે ખરાં અને આવી બાબતમાં કોટું આપવું નહિ. આપણું મન ના હોય તો કોઈ પણ આપણને સાંભળાવી શકવાને હિંમત કે સાહસ કરી શકે જ નહિ. આપણે માથે ભલેને ગમે તેવા મોટાં હોય, પણ એમનું ગમે તેવું સાંભળવાને આપણે બંધાયેલાં નથી. આપણા

જીવનને ઉપયોગી લાગતી વાત હોય તો જરૂર આપણે સાંભળીએ, પણ કોઈની નિંદા-કૂથલીમાં જરાકે ભાગ ન જ લઈએ.

સરખી સાહેલીઓની એવી ગલીય વાતોમાં પણ રસ ન ધરાવીએ. જુવાન છોકરીઓ કેવી કેવી વાતોનાં ગપ્પાં મારતી હોય છે અને કેવી વાતોમાં એમને રસ પડતો હોય છે, એ બધું જ હું જાણું છું. માટે, એવી બહેનોની વાતોમાં તારે ભળવાનું બને તો માત્ર સદ્ભાવનાની વાતોમાં ભળવું અથવા તો તારે એવી વાતોમાં એમને રસ લગાડવો, પણ ખરાબ વાતોમાં કદી પણ રસ લેવો નહિ.

અને જ્યાં આપણા સાસરાનું અઠીક બોલાતું હોય ત્યાં તો ઊભા જ ન રહેવું. કોઈને કાંઈ પણ ભાવનાત્મકતાથી કહેવાનું થાય તો એવું બોલવામાં ક્યાંય ઉદ્વેગ, અછકલાપણું આવી ન જાય એની પૂરતી કાળજી રાખવી. માત્ર, હૃદયની નમ્રતાથી કહેવું.

બહેન : મોટા, બીજું બધું ઠીક, પણ આપણું જ માણસ જ્યારે આકરાં વેણ કાઢે તો લાગી આવે છે. - હોં કે !

શ્રીમોટા : આપણો પતિ કદીક બે શબ્દ બોલ્યો તો તેથી શું થઈ ગયું ? એને આપણા વિશે કશી ચિંતા દુઃખ ન રહે એવું આપણે સમજી સમજીને વર્તીશું તો પછી કશો વાંધો આવી શકે નહિ.

હિંદુ સ્ત્રીને પરણ્યા પછી નવો અવતાર આવે છે. એનાં માબાપ, વાતાવરણ અને જીવન બધું જ પલટાઈ જાય છે. એણે પોતાની રહેણીકરણી, સ્વભાવ એ બધું જૂનું ગણીને ભૂલી જવાનું

હોય છે અને નવા વાતાવરણને અનુકૂળ થવાનું હોય છે. તેથી, એ નવો જન્મ ગણાય છે.

જે સ્ત્રી ભક્તિપૂર્વક, શ્રદ્ધાપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક પોતાના પતિને આધીન રહે છે, તે સંસારને તરી જાય છે અને પોતાના પતિને પણ તારી શકે છે. એટલું જ નહિ પણ સકળ સંસારનો તે ઉદ્ધાર કરી શકે છે. એવી સ્ત્રી આજે પણ આ પુણ્ય ભૂમિમાં છે, પણ તે રણમાં વીરડા જેવી છે. આપણે તો એવા થવાનું છે. મનમાં જો ઊંચે આવવાનું રાખ્યા કરીએ અને એવી ભાવનાથી મહેનત કર્યા કરીએ તો આજે નહિ તો કાલે ઊંચા જરૂર આવી શકીશું.

જીવન, હાર પામવા માટે નથી, જીવન તો એક પછી એક વિજયની હારમાળા બનાવવા માટે છે. માટે, જીવનમાં મસ્તી-પ્રેમ-આનંદ એ બધાંથી પોતાના જીવનસ્વામીના ભારને ઓછો કરવામાં આપણે પ્રેરણારૂપ બની શકીએ, એને આપણા જીવનમાં અંતર્મુખ કરાવી શકીએ ત્યારે જ આપણે શક્તિમાતા ખરાં, બાકી તો બૈરાં ! એવી માતાઓને લાખો વાર કોટિ પ્રણામ !

બહેન : મોટા, આપે પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખવા કહેલું, પણ અમે બંને બહારગામ જેમને ત્યાં ગયેલાં ત્યાં ઝઘડી પડાયું. મારાથી કાબૂ જ ન રખાયો. હું ખૂબ જ નાલાયક છું એવું મને ભાન થાય છે !

શ્રીમોટા : મારે મન તું નાલાયક નથી. માત્ર, મને જે લાગ્યું તે તો એ કે પારકે ઘેર આપણાથી શાંતિ ના રાખી શકાઈ અને ત્યાં ભવાડા થયા. મારી આશાના ચૂરેચૂરા થયા અને ઊલટી ફજેતી થઈ. એમાં આપણી ત્રણેયની આબરૂ ગઈ અને મારી તો સવિશેષપણે. આપણે પરગામમાં પારકે ઘેર હોઈએ ત્યારે પણ

વિવેક જાળવવાનું આપણને ભાન ન રહે તે કેટલું ખરાબ ! આપણા ઘરના માણસની આબરૂ આપણે વધારવાની હોય કે ઘટાડવાની હોય ?

ભલે, બે હાથ વિના તકરાર થઈ શકતી નથી, એ હું જાણું છું. તાળી બે હાથ વિના પડી શકતી નથી એમ માનીએ તોપણ જો એવે ટાણે આપણે શાંત રહીએ અને હસતું મોં રાખીને જે તે ગળી જવાની ટેવ પાડીએ તો તેમાં આનંદ જ પ્રગટી શકવાનો છે. એ ગરમ હોય ત્યારે તારે શાંત રહેવું અને તું ગરમ હોય ત્યારે એણે શાંત રહેવું એવો નિયમ કે એવું વ્રત લો તો ઘણા ઝઘડામાંથી ઊગરી જવાનું બને. કઠોર વાણી તો મિત્રને પણ દુશ્મન બનાવે છે. મોઢામાં જેમ આવે તેમ ફેંકવાથી જીવન દુઃખી થઈ જાય છે.

મારે તો તમને બંનેને પંખીની જેમ કલ્લોલ કરતાં જોવાં છે.

બહેન : મારા અમુક પ્રકારના સ્વભાવથી મારા પતિને ચીડ ચડે છે. મોટા, જો તમને કહીએ તો તમે તો મને ટપલાં મારતા હો એવું કહો છો. મારા દિલમાં પ્રેમ જાગતો હશે એટલે હું જે તે કંઈ કહેતી-કરતી હોઈશને ? કેટલોક સમય તો એ મારી સામું જોવાય નવરા નથી પડતા !

શ્રીમોટા : (હસતાં હસતાં) ત્યારે શું બૈરીનું મોઢું જોઈને બેસી રહેવું એનું નામ પ્રેમ હશે કે ? તો તો તું પ્રેમ એ શું છે એ સમજી જ નથી. હૃદયનો પ્રેમ તો જીવનના સર્વ કર્મમાં પ્રેરણા આપનારો હોય, ઉલ્લાસ પ્રગટાવનારો હોય, પોતાના વહાલાને સંપૂર્ણપણે નિશ્ચિત બનાવનારો હોય. આપણો પ્રેમ તો એવો

હોવો જોઈએ કે એનું સ્મરણ થતાં જ આપણા જિગરનું હૈયું નવથેતનવંતું, તેજસ્વી અને કોઈ ઓર શક્તિવાળું બને, તેને બદલે એ કામમાં હોય તોપણ એની તું વાંછા કર્યા કરે, એ તો ખાલી મોહ કહેવાય !

ઘરકામની સર્વ પ્રકારની આવડત અને કળાકૌશલ્ય તારામાં પ્રગટવાં જોઈએ. ઘરખર્ચનો હિસાબ કિતાબ તારે રાખવો જોઈએ. દાણા-દૂણી કેમ સાચવવાં, તે બગડે છે કે કેમ તે તારે જોતાં રહેવું. માણસો પાસેથી યોગ્ય કામ લીધા કરવું, ઘરનું રાયરચીલું સુંદર-કલાત્મક રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવાયેલું રહે એમ કરવું, ખૂણેખાંચરે બાવાં-જાળાં બાઝ્યાં હોય તો તે સાફ કરાવવાં કે કરવાં, ઘરમાં શું ખૂટતું-વધતું છે એનો આપણને ખ્યાલ હોવો જોઈએ.

આપણા વહાલા ઉપર સર્વ ભાવે વારી જઈએ અને એની સર્વ સગવડ અને સરળતા આપણે જોયા કરીએ, એને શું ભાવે છે અને શું નહિ એનું જ્ઞાન સહજમેળે આપણને અંતરમાંથી સ્ફુરવું જોઈએ. એને સર્વ રીતે પ્રસન્ન રાખ્યા કરવાનાં સ્વપ્ન-આદર્શ આપણા મનમાં રચાયાં કરતાં હોવા જોઈએ. આપણે આપણો ધર્મ હૃદયની સદ્ભાવનાથી પાળતા થઈ જઈશું તો તે પણ પાળશે એવી નિશ્ચિતતા-ધરપત હૃદયમાં રાખ્યા કરવી. સામું માણસ શું નથી કરતું કે કરે છે, તે આપણે જોવાનું નથી.

તમારાં બંનેનાં જીવન ભવ્ય બને, તમે બંને જીવનમાં એકભાવે, એકરાગે અને એકતાલે દિવ્ય નટરાજનું નૃત્ય કરતાં જીવન જીવો એવો આદર્શ મારા દિલમાં છે. તારા સ્વભાવને પલટવા આ કહ્યું તેમ કરજે. મોટાનાં ટપલાં ખાવાં એ કંઈ સહેલી

વાત નથી. એનો પ્રેમભાવ લોઢાના ચણા ચાવવા બરાબર છે. તારાથી એ જિરવાશે ?

પતિને ગુસ્સે થવાનું કારણ જ ન મળવું જોઈએ. બીજા માણસોની હાજરીમાં આપણે બોલવા ઉપર કાબૂ રાખવો જોઈએ. ‘કંકાસથી ગોળીનું પાણી સુકાય છે’ એવી કહેવત છે, તે મને સાચી લાગે છે. આજે તમારી બંનેની જુવાનીનો સમય અને વૃત્તિના ઉગ્રાળાના કારણ બંને ઝઘડ્યા છતાં ભેગાં તો થાઓ છો, પણ તે જુવાળ શમતાં તમને બંને વચ્ચે ઝઘડવાની પડી ગયેલી ટેવથી અંતર વધ્યા કરશે. પછી કદી પણ હૃદયની એકતા જામી શકવાની સંભવિતતા રહેશે નહિ. માટે, અત્યારથી ચેતી જાઓ.

સાસુ સાથેનો આપણો સંબંધ ખૂબ ભાવવાળો રાખવો. એ આપણાં મોટાં બહેન કે મા હોય એવી હૃદયની ભાવના વધુ ને વધુ કેળવવી. સંસારમાં સર્વની સાથે હૃદયનો સુમેળ રાખવાથી અનેક પ્રકારે શાંતિ, સંતોષ અને પ્રસન્નતા રહે છે. નહિતર કડવાશ, ક્લેશ, અશાંતિ જે મનમાં રહે છે એનાથી દિલ-મન ખાટાં થઈ જાય છે. વળી, આપણો પરસ્પરનો સંસાર બગડી જાય છે. બધાંનુંયે જેટલું બની શકે એટલું કરી ચૂકવું. આપણે એ બાબતમાં જેટલા વધારે ઘસાઈશું તેટલા વધારે ઊજળા બનવાનાં છીએ.

ઘરસંસારમાં જે સ્ત્રી સૌથી પહેલાં પોતાના પતિને રાજી ના કરી શકી, તે સ્ત્રી મારે મન સ્ત્રી જ નથી. જો આપણો આપણા પતિ ઉપરનો હૃદયનો સાચો પ્રેમભાવ હોય તો એના કાજે - એને પ્રસન્ન રાખવા કાજે મૃત્યુ પણ આપણને વહાલું

લાગવું જોઈએ. પતિ અને આપણી વચ્ચે કોઈ જાતનો ભેદ ન હોવો જોઈએ. પતિ જ આપણું સર્વસ્વ છે, એના વડે જ આપણું જીવન છે. એ જ જીવનનો ઉત્તમ શૃંગાર છે, એ હું સ્ત્રી હોત તો આ રીતે જીવી બતાવત. તાબેદારીની જગામાં હતો તે વેળા મારા ઉપરીને સંપૂર્ણપણે રાજી રાખી શકતો હતો. અમારો વર્તાવ એટલો સુંદર હતો કે બધા જ જોનારા અમને અભિનંદન આપતા હતા. મતલબ, બીજાને રાજી કરવાની કળા હતી અને તે પ્રમાણે કરીને તેવી શિખામણ હું આપું છું.

હું સ્ત્રી નથી, પણ સ્ત્રીના ભાવ - તેની મનોદશા હું સમજી શકું છું. એને કોઈ હુલાવે કુલાવે તે તેને ઘણું ગમે છે અને દરેક પ્રકારે રાજી રાખે તેથી મલકાઈ જાય છે, પણ આપણે કંઈ સામાન્ય સ્ત્રી નથી. જીવનનો હેતુ કંઈ માત્ર મોજશોખમાં નથી. જીવનનો ઉલ્લાસ - આનંદ એ કંઈ ઓર ભાવના છે. જીવનમાં સાચો આનંદ તો ત્યાગમાં સમાયેલો છે.

પ્રશ્ન : કેટલાંક દંપતીના જીવનમાં એવા કિસ્સા જોવા મળે છે કે લાંબાગાળાનાં લગ્નજીવન દરમિયાન સંતાન જ ન જન્મે. આમાં ખાસ નોંધપાત્ર શારીરિક કારણો હોઈ શકે ખરાં ?

શ્રીમોટા : ૧૯૪૨માં મારી પાસે આવો જ એક સ્થૂળ શરીરવાળો દર્દી આવેલો. અત્યારે પણ એક દર્દી ચાલુ છે. બંનેની ફરિયાદો સરખી જ છે. માસિક દર ત્રણ મહિને જ આવે છે. પરણેલાં હોવાથી વારંવાર ગર્ભાધાનની શંકા જાય, પણ જ્યારે ત્રણચાર મહિને માસિક આવે ત્યારે એ ભ્રમ દૂર થઈ જાય. સાતઆઠ વર્ષથી લગ્ન થયાં છે. છતાં સંતાન થયું નથી.

આમ થવાનાં કયાં કારણો છે, તે જાણવા માટે જ્યારે હું જરા ઊંડે ઊતર્યો ત્યારે ખબ પડી કે બંને દર્દી મુખ્યત્વે ભ્રાત્ર વિશેષ પ્રમાણમાં ખાય છે.

ભ્રાત્રમાં વિશેષ પ્રમાણમાં શરીરને ગરમી આપે તેવો ખાંડવાળો ગળ્યો પદાર્થ જેને કાર્બોહાઈડ્રેટ કહેવામાં આવે છે, તે વિશેષ હોવાથી તાત્કાલિક ગરમી - શક્તિ લાગે, પરંતુ આપણા શરીરના બંધારણ માટે અને સપ્તધાતુ-રજ-વીર્યને પેદા કરવા માટે લોહ, ચરબી અને ક્ષાર (કેલ્શિયમ) જોઈએ, તે આ ખોરાકમાં લગભગ નહિ હોવાથી પૂરતું પોષણ અને તાકાત સહેજે ન જ હોય. જ્યારે લોહી જ ઊતરતા નબળા પ્રકારનું હોય ત્યારે એ જ લોહીમાંથી પરિવર્તન પામીને પેદા થનાર રજ અને વીર્ય તો

ક્યાંથી પૂરતા પ્રમાણમાં હોય ? આથી, લાંબે ગાળે જ્યારે પૂરતો સંગ્રહ થાય ત્યારે જ તે બહાર આવે. આ રીતે સહેજે માસિક આવવામાં બેત્રણ મહિનાનો ગાળો પડી જાય એ સ્વાભાવિક છે.

આ ખોરાક ઉપરાંત, બીજા પણ કેટલાક મહત્વના મુદ્દા-માસિકની અનિયમિતતા બાબતના વિચારવાના રહે છે.

(૧) કોઈ પણ પ્રકારની ભારે અને લાંબી માંદગીમાંથી પસાર થવું પડ્યું હોય તોપણ એની સીધી અસર સ્ત્રીઓનાં તમામ અંગઉપાંગ ઉપર નિયમિત થાય છે અને એનાં કાર્યમાં શિથિલતા આવે છે.

દા.ત., ક્ષય, ટાઈફોઈડ, ન્યુમોનિયા, જીર્ણજ્વર કે મંદાગ્નિ કે યૌવનઘાતુક્ષય જેવાં દર્દોની અસર હોય.

(૨) વધુ પડતા ઠંડા પદાર્થો અને પીણાંઓનો વિશેષ પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય અને માસિક વખતે પણ આવા પદાર્થો લેવાતા હોય.

(૩) વધુ પડતી ગળી ચીજ ભાવતી હોય, ચોકલેટ, પીપર જેવી બીજી વસ્તુઓનો ઉપયોગ થતો હોય તો આવા ગળપણને લીધે કૃમિ પેદા થાય છે અને એની સીધી અસર આર્તવ અને જનન અવયવો ઉપર થાય છે.

(૪) માસિકની શરૂઆત વખતે અજાણતાં જો માસિકના દિવસોમાં જનન-અવયવોને ઠંડી લાગી હોય, નદી કે તળાવમાં નાહવાનું બન્યું હોય તો પરિણામે ગર્ભાશય ઉપર સોજો આવી જાય છે તોપણ માસિક અનિયમિત અને પીડા સાથે આવે છે.

(૫) કોઈ પણ કારણે જ્યારે મેદ વધતો જાય ત્યારે એ મેદના દબાણથી ગર્ભાશય અને એને મદદરૂપ અવયવોનો

વિકાસ રોકાય છે. અને એ વૃદ્ધિ પામી શકતાં નથી ત્યારે ગર્ભાશય બાળક જેવું રહે છે. પરિણામે માસિકની અનિયમિતતાનાં દર્દો પેદાં થાય છે.

(૬) માસિકના દિવસોમાં વાંકા વળીને કામ થતું હોય કે બીજા કોઈ પ્રકારનો શ્રમ લેવાયો હોય, લાદીની છો ઉપર કશું પણ પાથર્યા વિના, ગુપ્તાંગને ઠંડી લાગે તે રીતે ચપટ બેસાયું હોય તોપણ આવાં દર્દો પેદાં થાય છે. આમ, દર્દોનો આહાર તથા વિહાર એ દર્દનાં કારણો છે.

આવાં દર્દો ઉપર નીચેનાં ઔષધ-પ્રયોગો સારું કામ આપે છે :-

(૧) ખોરાકમાંથી ભાત અને ચટણી બંધ કરવાં. શાકભાજી વધારે પ્રમાણમાં લેવાં અને પચે એટલા પ્રમાણમાં દૂધ લેવું.

(૨) સવારસાંજ તડકો હોય ત્યારે ખુલ્લી હવામાં ફરવું અને શરીરના લોહીને હલનચલન મળે એવી કસરત કરવી. આવા દર્દોઓ નિયમિત દળવાનું રાખે તો બહુ જ ફાયદો થાય છે.

(૩) મેદ ઓછો કરવા માટે ઓછું ખાવું અને તેમાંય સૂકો ખોરાક વિશેષ પસંદ કરવો. કેવળ મગનું પાણી અને શાકભાજી ઉપર રહેવામાં આવે તો વિશેષ ફાયદો થાય છે.

(૪) મેદવાળા દર્દોએ લઘુયોગરાજ કે ગૂગળ-રસાયણની ગોળીઓ સવારસાંજ ત્રણત્રણ લેવાથી શક્તિ જળવાઈ રહેશે અને મેદ પણ ઓછો થશે.

(૫) લાંબા વખતના દર્દોએ ચાલુ પાણી પીવાને બદલે નીચે પ્રમાણે ઔષધો પાણીમાં ઉકાળીને એ જ પાણી પીવાનું રાખવું. આથી, જલદી આરામ થાય છે :-

વાવડિંગ તોલા : ૩

જેઠીમધનું ચૂર્ણ તોલા : ૩

આ બે વસ્તુઓને ખાંડી નાખી તેની પોટલી વાળી પાંચ શેર પાણીમાં નાખીને ઉકાળવું અને ચાર શેર પાણી બાકી રહે ત્યારે ગાળીને આખો દિવસ આ જ પાણી પીવું. આ જ પ્રયોગથી ખોટી ગરમી અને મેદ ઓછો થશે.

(૬) નીચેનું બંધારણ આળસુની જેમ ચોંટીને પડેલા મેદને તોડવા માટે સારું કામ કરે છે, એવો અનુભવ થયો છે.

બાજરાનો લોટ તોલા : ૧૦

કુંવારનાં લાવરાં તોલા : ૩

સાજીખાર તોલો : ૧

આંબાહળદર તોલો : ૧

ગૌમૂત્ર તોલા : ૧૦

આ બધું એકસાથે ગરમ કરી ખદખદાવીને રાત્રે પેટ ઉપર બાંધીને સૂઈ જવું અને સવારે કાઢી નાખવું. આવી રીતે સાતેક બંધ બાંધવાથી પેટ તદ્દન હળવું અને કૂંચું બની જાય છે.

(૭) મેદને તોડવા માટે અને લોહીમાં ગતિ લાવવા માટે એકસરખી ગરમીવાળા પાણીમાં કમરબૂડ બેસવાથી ફાયદો થાય છે અને માસિક સાફ આવે છે.

હવે, એક નોંધપાત્ર વાત, તમે પૂછ્યું છે એટલે સ્પષ્ટ કરી દઉં. જો જનનઅવયવ ગર્ભધાન કરવા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં યોગ્યતા ન ધરાવતું હોય - મતલબ કે મજબૂત કે ઘટ્ટ ન હોય તો પણ સ્ત્રી, ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. એ માટે નીચેનો ઉપચાર કરવા જેવો છે.

કાંટાળું માયું તોલા : પાંચ

ફુલાવેલી ફટકડી તોલો : અર્ધો

એમાં ગોળી વાળી શકાય એટલા પ્રમાણમાં મધ નાખવું. પછી ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ વાળવી. રોજ રાત્રે એક ગોળી ગુપ્તાંગમાં મૂકવી. આ રીતે બેત્રણ માસ પ્રયોગ ચાલુ રાખવાથી ગર્ભાશય અને યોનિમાર્ગની માંસપેશીઓ મજબૂત થઈ જશે અને ગર્ભ ધારણ કરે એવી તાકાત પણ આવી જશે.

પ્રશ્ન : મોટા, ગર્ભાવસ્થામાં દીકરો છે કે દીકરી એ અગાઉથી જાણી શકાય ખરું ?

શ્રીમોટા : સ્ત્રી, માસિક ધર્મમાં આવ્યા પછી એ સ્નાન કરે, એ પછીના પાંચ દિવસમાં જો તેના પતિના સંબંધમાં આવે અને તેથી ગર્ભ રહે તો મોટા ભાગે દીકરી અવતરે છે, સાતમે કે આઠમે દિવસે સંબંધમાં આવતાં ગર્ભ રહે તો દીકરો અવતરે કે દીકરી અવતરે એ ચોક્કસપણે કહી શકાય નહિ. અને આઠ દિવસ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યા બાદ (મતલબ કે એ દિવસોમાં પોતાની પત્નીના શરીરનો સ્પર્શ પણ ન કરવો જોઈએ) એ પછીના દિવસોમાં સમાગમથી ગર્ભ રહે તો મોટે ભાગે પુત્ર જન્મવાની સંભાવના રહે છે. એટલે પુત્રજન્મ માટે ગર્ભાધાનનો સમય માસિક બંધ થયા પછી બારમા દિવસ પછીનો છે.

પ્રશ્ન : મોટા, સગર્ભા બહેનોના ખોરાક અંગે આપે કોઈ ખાસ પ્રયોગ કરાવ્યો હોય તો આપની પાસેથી ઘણું ઉપયોગી જાણવા મળી રહે.

શ્રીમોટા : સગર્ભા સ્ત્રીઓએ ખોરાકમાં શું શું ખાવું એ હું જે તમને જણાવું છું, એ મનસ્વીપણે નથી જણાવતો, પણ એની પાછળ મારો અભ્યાસ છે.

રોજ બંને વખત જમતી વેળાએ ચટણી બનાવીને લેવી. તલ, કોપરું, કોથમીર (વધારે લેવી), મીઠા લીમડાનાં પાન, સરગવાનાં થોડાંક પાન, લીલું મરચું, થોડું મીઠું, ઠીક લાગે તો જરાક ગોળ.

લીલી હળદર ખાવાની સાથે રોજ લેતા રહેવું. એકાદ બે લીલાં આંબળાં ખાવાં, અવારનવાર પપૈયું-ગાજર છીણીને વધારીને કાચું-કોરું રાખીને જમતી વેળા લેવું.

શાકમાં કોબીજ, કોળું, ભીંડા, સૂરણ, દૂધી, કારેલાં-કંકોડાં, પરવળ આદિ લેવાં. શાકનું પ્રમાણ જેટલું ખાઈ શકાય તેટલું રાખવું. સરગવાની શીંગોનું શાક અવારનવાર ખાવું.

દૂધ, દિવસમાં ત્રણેક વખત લેવું. યા લેતાં હોય તોપણ એમાં દૂધનું વધારે પ્રમાણ રાખવું. જેમ બને તેમ દૂધ વધારે લેવું. સવારના દૂધમાં ઘી, ઝીણી-ખૂબ લસોટેલી બદામ અને મધ નાખવાં.

નકરી તળેલી વાનગી બિલકુલ ન ખાવી. ઓસામણ સાથે

લયકો દાળ ખાવી જ જોઈએ. લોટનું ચળામણ ભૂસું નાખી ન દેતાં એનો ઉપયોગ ભાખરીમાં કરવો. ભાખરીના લોટમાં સારું ધીનું મોવણ નાખવું અને ધીમા તાપે શેકીને ભાખરી બનાવવી. બળી ન જાય કે ચપકા ન પડે તે જોવું. ચોપડાં તો ન જ ખાવાં.

અવારનવાર મેથીનાં ઢેબરાં અથવા મૂઠિયાં પણ બનાવાય, પણ તેને વરાળથી ચડવીને વઘારીને ખાવાં. ફણગેલાં મગ-કઠોળ અવારનવાર લેવાં. દાળશાકમાં કોથમીરનો ખૂબ ઉપયોગ કરવો. ફળમાં મોસંબી, પપૈયું, નારંગી, અનનસ એમાંનું એકાદું રોજ લેવાય તો સારું.

પાન ખાવાની ટેવ ન હોય તોપણ રોજ બેત્રણ વાર પાન ખાવાની ટેવ પાડવી. પાનમાં લગાડાતો ચૂનો તથા નાગરવેલનાં પાન ગર્ભને તથા સગર્ભા શરીરને જરૂરનાં છે.

રોજ અઢી માઈલ જેટલું ચાલી શકાય તેમ હોય તેણે ચાલવું જ. અને ઓછું ચાલી શકાય એમ હોય તેણે ઘરમાં કામકાજ કર્યા કરવું, પણ થાક લાગી જાય એટલું અને એવી રીતનું કામ ન કરવું.

ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન શરીર અને કપડાંની સ્વચ્છતા ખાસ કાળજીથી રાખવી. ચુસ્ત કપડાં કઢી પણ ન પહેરવાં. શરીર હળવું હળવું લાગે તેવાં બને તેટલાં ઓછાં વસ્ત્રો પહેરવાં.

છ માસ થઈ જાય પછી બહુ વળવું નહિ. બહુ ઊઠબેસ ન કરવી. બહુ વજન ના ઊંચકવું, પણ હરવું ફરવું તો ખરું જ.

દિવસમાં ત્રણચાર વાર ગરમ પાણી - નવશેકું પાણી લઈ, મીઠું નાખી કોગળા કરવા. ત્રણચાર વાર આંખોએ ઠંડું પાણી ધીમે ધીમે છાંટવું. એક લોટો ભરીને પાણી વાપરવું.

જાજરૂ-પેશાબ કરી આવ્યા કેડે હાથપગ ઈત્યાદિ ખૂબ સ્વચ્છ કરવા અને કોગળા પણ કરવા. રોજ નિયમિત દસ્ત થાય છે કે નહિ તેની ખૂબ કાળજી લેવી. દસ્ત સાફ ન થતો હોય તો કદી કશા જુલાબની દવા ન લેવી. રાત્રે ઘેંશ લેવાની રાખવાથી સવારે પેટ સાફ આવી જશે.

છ માસ બાદ જે ડોક્ટર પાસે આપણું શરીર તપાસાવતા હોઈએ તેમની સંમતિ વિના મુસાફરી ના કરવી. બોડિસ-બ્રેસીઅરનો ઉપયોગ છોડી દેવો. સ્તનની ડીંટીઓની યોગ્ય સારવાર પહેલાં નહિ થઈ હોય તો સંભવ છે કે બાળક તેને ધાવી નહિ શકે. બાળકના પોષણ માટે માતાનું દૂધ અનિવાર્ય છે. મને આ બાબતની અંગત માહિતી છે. મારા એક ખાસ મિત્રની પત્નીને બાળક જન્મ્યા કેડે ધાવી જ શકતું ન હતું, કેમ કે એની માતાનાં સ્તનની ડીંટીઓ જેટલી પોચી થવી જોઈએ એટલી પોચી થઈ ન હતી. આપણી બહેનો સગર્ભાવસ્થામાં બહુ સખ્તાઈથી બોડિસ-બ્રેસીઅર પહેરી રાખે છે, એ એમનું અજ્ઞાન છે. તેથી, સ્તનની ડીંટીઓ ચપટી બની જાય છે. પરિણામે બાળક માટે ધાવણ આવવામાં મુશ્કેલી નડે છે. સ્તનની ડીંટીઓને વેસેલિન લગાડીને પ્રસવના છેલ્લા મહિનાઓમાં ખેંચીને બહાર કાઢવી જોઈએ. આ ઘણું જરૂરનું છે. પ્રસવ થતાં પહેલાં ડીંટીનું પોચું હોવું યોગ્ય બની શક્યું હોય તો બાળક સહેલાઈથી ધાવી શકશે. આમ કરવાનો સંકોચ હોય તો તેવી મૂર્ખતાને દૂર કરવી જોઈએ.

હવે, મનની વાત-મન સ્થિર, ઠંડું અને ભાવનાવાળું અને શાંતિવાળું રોજ રહ્યા કરે એમ સભાન રીતે વર્તવું જરૂરી છે.

મનને ઉદાર અને વિશાળ રાખવું. બધી જ સંકુચિતતાઓ સમજી સમજીને અળગી કરવી. બધાં ઉપર ખૂબ ખૂબ પ્રેમ કરવો. જેનું મોં પણ જોવું ના ગમતું હોય તેવાંને તો ખાસ પ્રસંગ મળતાં તેનો પ્રેમભાવ મળે એવું વર્તન કરવું. કંઈ સારું કરવાનો કોઈ પણ મોકો મળે તો તે જવા ન દેવો. ઝાઝી કચકચ કે માથાકૂટ થાય એમ ન વર્તવું. વાતાવરણમાં સરળતા અને રાજીપણું રહે એમ કરવું. ખૂબ ખૂબ રાજી રહેવું અને વાંધો ન હોય તો ભજનો પણ ગાવાં અને નામસ્મરણ કર્યા કરવું. મન ઉપર સારા ઉત્તમ સંસ્કારો પડે એવું વાંચવાનું રાખવું. પરોપકારનું કાર્ય કરવું. જો સંપત્તિ હોય અને એમ કરવાની સ્વતંત્રતા હોય તો જરૂર પરોપકારની ભાવના કેળવવી. રાત્રે મોડે સુધી કદી પણ જાગવું નહિ. વહેલા સૂઈ જઈ સવારે વહેલા ઊઠવું.

ઉકળાટ, ઉદ્વેગ કે ક્રોધ કંઈ પણ કશા કારણથી ન થાય તેની કાળજી રાખવી. સગર્ભા સ્ત્રી, સિનેમા ન જુએ એ ઉત્તમ છે. કોઈ ઉત્તમ ભક્તિભાવનાવાળી ફિલમ હોય તો કોઈક જોવી, પણ ફિલમ ન જોવાય એ બાળકના જીવન માટે ઘણું જરૂરી છે. પતિએ સગર્ભા પત્ની પાસે બેસીને મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો વાંચી સંભળાવવા જોઈએ.

પતિપત્નીનો વહેવાર અલગ અલગપણાનો રાખવો જરૂરી છે. પ્રસંગ પડે એકબીજાની સેવા જરૂર થાય. પતિએ પત્નીમાં આ ગાળામાં જેટલો સદ્ભાવ અને પ્રેમ રાખી શકાય તેટલો રાખવો. એટલા પ્રમાણમાં થનારા બાળકના જીવનમાં તે ગુણની ચોક્કસ અસર પડે છે.

પ્રશ્ન : મોટા, કેટલીક સગર્ભા સ્ત્રીઓને માટી અને મરચાં

ખાવાના ઓરતા જન્મતા હોય છે. ત્યારે શું કરવું ?

શ્રીમોટા : જ્યારે જ્યારે માટી કે મરચાં ખાવાનું મન થાય - રુચિ થાય ત્યારે માટીને બદલે જરાક જેટલું મીઠું ખાય અને મરચાંવાળા પદાર્થને બદલે નહિ જેવાં ધોળાં મરીનો ભૂકો જીભ ઉપર મૂકે, પણ માટી-મરચાં તો ન જ ખવાય.

હું એક વાત ફરી ફરીને કહું છું કે સગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રીનું મન નિર્દોષ ભાવથી ભરપૂર રહે એવું વાંચન કરાવવું. મનમાં રાગદ્વેષ, કામ, ક્રોધ, લાલચ કે મોજશોખ એવા સંસારની ઘટનાઓના વિચારો આવે તે વેળાએ એની સાથે ભળી ન જતાં ભગવાનનું નામ લેવું. સંસારની કોઈ પણ બાબતની વાસના આ ગાળામાં ન સેવાય એની તકેદારી રાખવી. આ બધું ભવિષ્યના બાળક માટે ઉત્તમ ખોરાક છે.

તમે પૂછ્યું એ ઉપરાંતનું બીજું ઘણું થતું હોય છે. પગનાં તળિયાં ભીનામાં ન રાખવાની તકેદારી રાખવી જોઈએ. શરદી ન થાય એ માટે કાળજી રાખવી જોઈએ. શરીરે પરસેવો થાય તો પરસેવો શમી ગયા બાદ શરીર લૂછી નાખીને બીજાં કપડાં પહેરી લેવાં. નાહતી વખતે સાબુ ના વાપરવો પણ ચણાનો લોટ વાપરી શકાય. પગનાં તળિયે કે આંખે બળતરા થાય એવું લાગે તો દિવેલ ઘસવાનું કે આંજવાનું રાખવું.

આ ગાળામાં કાન કે દાંતમાં કોઈ પણ પ્રકારની દુર્ગંધ ન રહે તેટલું ખાસ ધ્યાન રાખવું, નહિ તો બાળકના શરીરમાં તે જરૂર ઊતરશે. આ અનુભવેલી વાત છે.

સાત-સાડાસાત માસ પછીથી દેવતાની ગરમી - દા.ત. રસોઈ કરવા માટેના દેવતા પાસે રહેવું એ નુકસાનકર્તા છે.

અત્યંત ગરમી અને અત્યંત ઠંડીથી દૂર રહેવું. ગરીબ વર્ગ આ નિયમ ન પાળી શકે પણ જેનાથી પળાય તેણે પાળવો. બને તેટલું લીલોતરી સામે જોવાનું રાખવું.

પ્રશ્ન : ભાવિ સંતાન કોઈ મહાપુરુષ બને એવી ઈચ્છા હોય એણે કેવી રીતે પોતાના મનને મઠારવું ?

શ્રીમોટા : આપણું ભાવિ બાળક કોઈ પણ મહાપુરુષ જેવું થાય એવી જો આપણા હૃદયની ખરેખરી ઈચ્છા હોય તો તે મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર વારંવાર વાંચવું. તેમના ગુણનું વારંવાર ચિંતવન કરવું. તેની છબીને આપણી પાસે રાખવી અને એ મહાપુરુષના જીવનમાં બનેલા મહાન પ્રસંગોને વારંવાર મનમાં તારવ્યા કરવા. આપણી જ્યાં સુધી નજર પડતી હોય અને વધુ પ્રમાણમાં આપણને જ્યાં કામ રહેતું હોય ત્યાં એ મહાપુરુષના નાના નાના ફોટાઓ મૂકવા અને એના ઉપર પ્રેમભક્તિપૂર્વક નજર નાખ્યા કરવી. આ પ્રયોગને જો હૃદયપૂર્વક સાચી માન્યતાથી કરવામાં આવશે તો ભવિષ્યમાં થનારા બાળક ઉપર ઘણી ભારે અસર પડશે.

વળી, દરેકના સદ્ગુણ વિશે જ વિચારવું. કોઈના વિશે પણ કશું ખરાબ ન જોવું, ન વિચારવું, ન સાંભળવું કે ન મનમાં આવવા દેવું. ચાર બહેનો ભેગી મળે તો માંહોમાંહે અલકમલકની વાતો જ કરતી હોય છે, એમાં ભાગ ન લેવો. તેવી વાતોથી અળગા રહેવું. સંસાર સંબંધી કશી વાતો કોઈને પૂછવી નહિ અને કોઈ પૂછે તો તેનો ઉપર ઉપરથી ઉત્તર આપવો. તેમાં વધારે રસ ન લેવાઈ જાય તેની કાળજી રાખવી.

બેજીવવાળી સ્ત્રીનો એવો ગાળો તે તેના જીવન માટે નવું

જીવન સાંપડ્યું હોય તેના જેવો છે. તે તેના જીવનના કોઈ જુદા જ તબક્કામાં પ્રવેશ પામતી હોય છે. દુનિયાદારીમાં રહેવાનું હોવા છતાં દુનિયાદારીની રીતે તેણે વર્તવાનું અને વિચારવાનું જો છોડવાનું બને તો ભાવિ બાળકના જીવનમાં ઘણો મોટો કીમતી ફાળો તે આપી શકે. સર્વ કોઈ જીવ પરત્વે સદ્ભાવથી, પ્રેમભક્તિથી અને એકમાત્ર આનંદની ભાવનાથી જ વર્તવાનું બને તેટલી કાળજી રખાય તો તે જીવને માટે અને તેવી બેજીવવાળી સ્ત્રીને માટે પણ તે ઉત્તમ શિક્ષણરૂપ છે. કોઈ પણ ક્ષા કારણથી ઉશ્કેરાઈ જવું નહિ. એવો ઉશ્કેરાટ જ્ઞાનતંતુમાં એક પ્રકારની ગરમી પેદા કરે છે અને ગર્ભાશયની આજુબાજુના જ્ઞાનતંતુઓને તેવી ગરમીની અસર જલદી પહોંચી જતી હોય છે. અને તે અસર ગર્ભના જીવને પણ થાય છે. ઉશ્કેરાટ તો ક્ષાથી પણ થવા ના દેવો ઘટે.

પ્રશ્ન : બાળકનો જન્મ થાય કે તરત જ કયા પ્રકારની સંભાળ લેવાય તો બાળકનું આરોગ્ય યોગ્યતાવાળું રહી શકે ?

શ્રીમોટા : બાળક જન્મે કે તરત જ નર્સે એની આંખો ધોઈ જ નાખવી જોઈએ. જો તેમ તરત ન થઈ શકે તો એની આંખોમાં નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. તે પછી તરત જ બાળકની નાળની કાળજી-સંભાળ લેવી ઘટે. વળી, તરત જ બાળકને મળ પણ કરાવવો ઘટે. તે મળ કાળો હોય છે અને તે ઝેરી ગણાય છે. જો બાળકને તેવો મળ આપમેળે વિસર્જિત ન થાય તો ડૉક્ટર પાસે તે મળ કરાવવા ગ્લિસરીનની પિચકારી મરાવવી ઘટે. એવા ઝેરી મળવાળા બાળકને સાતઆઠ કે નવ ઝાડા થાય તોપણ વાંધો નહિ. બાળકને જે ગળથૂથી આપવામાં આવે તેમાં એકલો ગોળ લેવામાં આવે છે તે ન લેવો, પણ દસબાર સુવાના દાણા અને સાતઆઠ વાવડિંગના દાણા ઉકાળીને ગરમ પાણી ગાળી લેવું. પછી એમાં ચોખ્ખું મધ નાખવું. પાતળા લૂગડાનો અઢી ઈંચ લાંબોપહોળો કકડો લેવો અને એને વાળવો. વાળીને પેલા પાણીમાં બોળવો. એ બોળેલો ભાગ પાણી ચૂસી લેશે. તે બોળેલો ભાગ બાળકના મોંમાં મૂકવો. જૂની રીતની ગળથૂથી કરતાં આ શાસ્ત્રીય રીત છે. બાળકને માટે માનું ધાવણ શરૂ થાય ત્યાં લગી આ ગળથૂથી બાળકને બબ્બે કલાકે આપ્યા કરવી અને ધાવણ થતાં બાળકને બબ્બે કલાકે ધવરાવવું અને વચ્ચે વચ્ચે ઉપરનું પાણી બાળકને જરા

જરા ચમચી વડે આપ્યા કરવું. બીજા કે ત્રીજા દિવસ સુધી પણ બાળકને ઝાડા રહે તો તેની ચિંતા ન કરવી. સાતમા કે નવમા દિવસ સુધીમાં તો નાળ ખરી પડવી ઘટે. ત્રણ દિવસ સુધી તો માતાને માત્ર દૂધ જ આપવું અથવા કોકો કે એવું કંઈક આપવું. જો યોનિના ભાગમાં ટાંકા ન લેવાયા હોય તો માત્ર ઘી ન હોય એવી સુવાવડની પડી ચોથા દિવસથી લેવી. જે પડી લેવાની હોય છે એની સૂચનામાં તો ઘી લેવાનું સૂચવેલું હોય છે, પણ ઘી લેવું તે યોગ્ય નથી. તેથી, મારેલું ઘી આપવું. જેમ કે બાજરીનો લોટ લઈને એમાં પહેલાં ઘી નાખવું અને એને ખૂબ ખૂબ કેળવવો અને એની નાની નાની ચાનકીઓ કરાવવી. શાકમાં ધીરે ધીરે દૂધી, સૂરણ, કારેલાં, ડુંગળી, રીંગણ આદિ ઘીમાં કરીને અપાય.

સુવાવડી સ્ત્રીએ દસ દિવસ લગી તો હલનચલન ન જ કરવું ઘટે. દસ દિવસ લગી બાળકને કોઈ સ્પર્શ ન કરે તે ઈષ્ટ છે. એ પછી પણ બીજા આલતુફાલતુ એનો સ્પર્શ ન કરે તે ઈચ્છવાજોગ છે. એને બને એટલા અંધારાવાળા ભાગમાં રાખવું. એના ઉપર સીધી હવા ન આવવા દેવી. માએ પણ હવા ખાવાનું મૂકી દેવું. સુવાવડી સ્ત્રીએ હવા ખાવી ફાયદાકારક નથી. બાળકની થનાર માતાએ બાળકના જન્મ પહેલાં પણ વીજળીના પંખાની હવા ખાવી યોગ્ય નથી.

બાળકને રોજ નવડાવવું. સાબુનો ઉપયોગ ન કરવો, પણ ચણાના લોટનો ઉપયોગ કરવો. બાળકની અત્યંત કોમળ ચામડીને સાબુ લગાડવાથી નુકસાન થાય છે. ખરી રીતે એને શરીરે, ગાયનાં છાણનાં અડાયાં (અડૈયાં)ની રાખને કપડાંથી ચાળીને એમાં સુખડનું

તેલ નાખીને ઉપયોગ કરવો ઘટે, પણ આજના આ જમાનામાં કોણ માને ?

પ્રશ્ન : સુવાવડ પછી સ્ત્રીનું શરીર ઘણી રીતે બગડતું હોય છે. એ શરીર પૂર્વવત્ રહે એ માટે જરૂરી સૂચનો આપશો ?

શ્રીમોટા : સુવાવડ પછી યોનિ ઘટ્ટ અને સંકુચિત થવા કાજે જાયફળનું ચૂર્ણ અને ફુલાવેલી ફટકડી એકત્ર કરી બારીક વસ્ત્રમાં પોટલી બાંધી અંદર રાખવી. આ અકસીર ઉપાય છે. દારૂનાં પૂમડાં મૂકવાં એ મારી દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી.

પેશાબની ધાર કેવી છે તેની નોંધ લેવી. પાણી ગરમ લાગે છે કે કેમ એ પણ નોંધવું. ટટ્ટી જતી વખતે ક્યાંય કશે ખેંચાતું ન હોય, ચપટ બેસતી વખતે કે બે સાથળ ત્મિડાતાં જરા પણ અગવડ જણાતી ન હોય તો જાણવું કે બધું ઠીક છે. દસ દિવસમાં યોનિમાં જે તે કંઈ કરવાનું હોય તે કરાવી શકાય અને પછી પણ એના ઉપર ઠંડા પાણીનો છંટકાવ વારંવાર કરતાં જ રહેવું જોઈએ.

સુવાવડમાં જેટલી સંભાળ તે બાઈના શરીરની લેવાય તેટલું તે પછી તેના શરીરને ઠીક થવાપણું રહે છે. સુવાવડ એ સ્ત્રી-જીવને કાજે નવો જન્મ છે. પીપરીમૂળના ગંઠોડાની રાબ અને સૂંઠ તો આપવાં જ. એ પછી સવારમાં શીરો આપવાનું રાખવું. સૂરણમાં સારી પેઠે પી શકે તેટલું ઘી આપી શકાય.

પ્રશ્ન : બાળકના શરૂઆતના દિવસોમાં એની સંભાળ કેવી રીતે રાખવી ?

શ્રીમોટા : બાળકને જે તે કંઈ થતું હોય છે, તે માના દૂધથી જ થતું હોય છે. તેથી, બાળકને કંઈ ન નડી શકે એટલા માટે સુવા એ ઉત્તમ વસ્તુ છે. સુવા, દૂધને નિર્વિકારી રાખે છે. બાળક

માને ધાવતું હોય ત્યાં લગી બાળકની મા, સુવા ખાતી રહે અથવા સુવાનો કાઢો પીવે, તે બાળકની તંદુરસ્તી કાજે ઘણું જરૂરનું છે. સુવાની લીલી ભાજી મળતી હોય તો એ પણ ખવાય.

પીવાનું પાણી પણ એક મોટા તપેલામાં ખૂબ ઉકાળતાં પહેલાં તેમાં સુવા કે મેથીની પોટલી બાંધીને મૂકવી. પછી એ પાણી ગાળી લેવું અને ઠંડું થયા પછી લોઢાનું તોલમાપનું કાટલું લાલચોળ તપાવીને એ પાણીમાં છમકારવું. પછી એ ઠંડું પાણી માટલીમાં ભરી મૂકવું. એવી બે માટલીઓ રાખવી. જેથી, વારાફરતી ચાલી શકે. મેથી એટલા માટે વાપરવાની કે જેથી બાળકના શરીરમાં વાનો રોગ ન થાય. માના શરીરની કમ્મરને પણ તે ગુણકારી છે, તે તાકાત દેનારી ચીજ છે. તેથી, તેવું પાણી ત્રણ માસ લગી બાળકની મા પીવે તે જરૂરનું છે અને વધારે સમય સુધી પી શકે તો તો ઉત્તમ છે.

ખાસ કરીને સુવાવડી સ્ત્રીને મનમાં શાંતિ, આનંદ અને રાજી રાજી રહેવાપણું બને એ ઉત્તમ છે. એની આગળ નકામી નકામી વાતો ન કરવી ઘટે. સારી સારી ભાવનાની વાતો જરૂર કરવી અને કરાવવી.

બાળકને બેત્રણ વાર ઝાડા થાય, એ યોગ્ય ગણાય, પણ પેશાબ તો વધારે વાર થાય તે જ યોગ્ય છે. બાળકનો ઝાડો બેત્રણ દિવસે જોતા રહેવું જરૂરનું છે. એમાંથી જરાક પણ ગંધ ન આવવી જોઈએ. જો ગંધ આવે તો જાણવું કે બગાડ છે તો માએ પોતે તેના ઉપાય કરવા ઘટે. એક સ્નેહીના બાળકનો ઝાડો મેં જાતે સૂંધી જોયેલો અને જણાવેલું કે બાળકને અપચો છે. જે મા ભણેલીગણેલી હોય એણે તો રોજ પોતાના બાળકના

ઝાડો પેશાબ તપાસતાં રહેવું જોઈએ. તેના ઉપરથી બાળકની તંદુરસ્તી કેવી હોય છે એની ગતાગમ આપણને પડતી રહે છે.

બાળક એ તો આપણા જીવનનું હીર અને નૂર છે અને પ્રભુએ આપેલી બક્ષિસ છે. તેથી, તેને ઉત્તમ પ્રકારની સમજણ અને ઉમદામાં ઉમદા ભાવનાથી ઊંચેરવું ઘટે. એનામાં ઉત્તમ ગુણો પેદા થાય એમ જો તેનાં માબાપ ઈચ્છતાં હોય તો માબાપે તેવા થવાનો જીવતોજાગતો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આજે તો જગતમાં લોક ઢોરની જેમ છોકરાં જણે છે અને ઢોરની જેમ એને ઊંચેરે છે. આપણે ત્યાં બધે જ બાળકના યોગ્ય ઊંચેરની બાબતમાં જ્યાં ને ત્યાં ઘોર અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે.

બાળકને ધવડાવતી વખતે માએ પોતાનું મન તદ્દન શાંતિવાળું રાખવું ઘટે. તેવું કંઈ એમનું એમ તો થતું નથી. તેથી, ધવડાવતી વખતે માએ હરિ:ૐ નું સ્મરણ પ્રેમભાવે કર્યા કરવાનું રાખવું ઘટે. એને સુવડાવતી વખતે ભજનો ગાયાં કરવાં. ધવડાવતી વખતે જેટલું એકાંત અને નિશ્ચિંતપણું હોય તેટલું વધારે સારું. બાળકને ધવડાવવા મા, ગમે ત્યાં બધાંની વચ્ચે બેસી જતી હોય છે, તે ખોટી રીત છે. બાળકને ધવડાવવા જેટલી કોઈ પવિત્ર વિધિ નથી. એ દ્વારા મા, બાળકના જીવનને નવસંસ્કારનો જન્મ કરાવી રહેલી છે. એટલે ધવડાવવું એ તો મોટામાં મોટો જ્ઞાનયજ્ઞ છે, પણ બાળકની મા, તે વેળાએ પોતાનામાં એવું જ્ઞાનભાન રાખીને એ કર્મ કરતી થાય તો જ બાળકને તેવો લાભ મળી શકવા સંભવ છે. મોટાને ખાલી પગે લાગવાથી કશું ના વળે. મોટાનું કહેલું જે કરશે તેને લાભ મળવાનો છે, તે અનુભવે સમજાશે.

માટે, હું એક વાત ઉપર ભાર મૂકું છું કે બાળકને ધવડાવવાનું કર્મ એ તો બાળકના જીવનને પોષવાને, એને વધવાને અને એનામાં નવું જોમ, નવા પ્રાણ રેડવાને કાજે તે યજ્ઞકર્મ છે. ડૉક્ટર એક દર્દીને નસ્તર મૂકે છે, તે વેળા એકાંત અને વાતાવરણ કેવું શાંત રખાવે છે ! કોઈને પણ બોલવા-ચાલવાની કે અવાજ કરવાની મનાઈ હોય છે, એનું કારણ તે એ હોય છે કે ડૉક્ટરના એકધ્યાનપણામાં ભંગ ન પડે ! તેવી જ રીતે બાળક જુદા જુદા વાતાવરણથી આકર્ષાતું જ રહ્યા કરે, તે જરાક અવાજ થતાં બાળકનું ધ્યાન ધાવવામાંથી છટકી જતું હોય તે એના પોષણકર્મના આ યજ્ઞ માટે યોગ્ય નથી. માટે, જ્યાં કશો અવાજ ન થતો હોય, શાંતિ હોય, માનું મન પણ ધીરજવાળું અને શાંત હોય, આનંદ અને ખૂબ ઉલ્લાસવાળું હોય, તેવી સ્થિતિમાં બાળકને ધવડાવવું એ યોગ્યતાવાળું છે. મનમાં જરાક ક્લેશ હોય, સંતાપ હોય, ચિંતા હોય, મૂંઝવણ હોય, મુશ્કેલી હોય તે વેળાએ બાળકને કદી પણ ન ધવડાવવું. જ્યારે મન ક્રોધ કે ગુસ્સાથી યુક્ત હોય તેવી વેળાએ બાળકને ધવડાવવું એ તો એને ઝેર પાવા જેવું છે.

બાળક જેટલું નિશ્ચિંતતાથી અને એકાગ્રતાથી ધાવે તે બાળક કાજે ઉત્તમ છે. માટે, તે પળે માતાના મનની સ્થિતિ પણ એક માત્ર ભાવનાવાળી, પ્રભુસ્મરણવાળી અને તલ્લીનતાવાળી જેટલા પ્રમાણમાં હોય તેટલું ઉત્તમ છે.

બાળકને ખૂબ તાનથી અને મધુરતાથી ભજન સંભળાવવાં. આથી, એનામાં સંગીતના સંસ્કાર ખીલે છે. નકામા રાગડા તાણવાનો કશો અર્થ નથી.

એક વધુ વાત યાદ આવી. બાળકની માએ બાળકનું મોં અને જીભ અવારનવાર જોવાં. જો જીભ લાલ રહ્યા કરે તો તેના ઉપર ગ્લિસરીન આંગળી વડે ચોપડી શકાય. બાળકને માના દૂધમાં રહેલું રોગીલાપણું ન નડી શકે તેથી બાળકને જે પાણી પાવાનું હોય તેમાં સુવા અને વાવડિંગ નાખીને ઉકાળેલું પાણી-મધ નાખીને પાવાનું રાખવું. પહેલાંના વખતમાં બાળકને પાણી પાતા ન હતા, પણ બાળકને પાણી પાવું જરૂરનું જ છે. વાવડિંગથી માના દૂધમાંનું રોગીલાપણું નડતું નથી. તદુપરાંત તેનાથી વાયુ થતો પણ અટકે છે.

પ્રશ્ન : પ્રસવ પછી સ્ત્રીના સ્તનના સોઈદર્યનો એક નાજુક પ્રશ્ન રહે છે !

શ્રીમોટા : હું આ મુદ્દો સમજી શકું છું. પ્રભુકૃપાથી મને દરેક બાબતમાં તેવો તેવો પ્રસંગ સાંપડતાં તે તે બાબતની જરા જરા ગતાગમ પડતી હોય છે. મેં અગાઉ એ અંગે ઇશારો કર્યો છે. સ્ત્રીના સ્તનનું કઠણપણું ન હોવું એ યોગ્ય લક્ષણ નથી. બાળકના જન્મ પછી માતામાં જરાતરા સેરની ભાવના ફૂટવી જોઈએ. બાળકને ત્રણ ટંક આપવા છતાં સ્તનના અંતરના ભાગમાં માને દૂધના છૂટવાપણાની Sense- લાગણી સ્ફુરવી ઘટે. અને સ્તનનો ભાગ છેક Loose એટલે કે ઢીલો ના હોવો ઘટે - આ બધું મેં એક અનુભવી મા પાસેથી જાણેલું હતું.

સ્તનપાન દરમિયાન કે તેને લીધે સ્તન ઢીલા પડી જાય તો એને કઠણ કરી શકાય છે. બાળક છ માસનું થાય અને દાંત ફૂટે પછી આ પ્રયોગ કરવો હોય તો કરી શકાય ખરો.

પ્રત્યેક સ્ત્રીનું યૌવન સ્તનથી જળવાઈ રહે છે. સ્ત્રીની શોભા

એનાં સ્તન, એના નિતંબ અને એની કટિમાં રહેલી છે. સ્ત્રીનું કૌવત અને જોમ એના સ્તનના કઠણપણામાં સચવાતું રહે છે. આજકાલ સ્ત્રીઓને એનું ભાન પણ હોતું નથી.

પ્રયોગ : ચોખાને સારી રીતે ખૂબ વધારે પાણીમાં રાંધવા. જ્યારે ચોખા રંધાઈ જાય ત્યારે વધારે પડતું પાણી હોય તેને જેમ ઓસાવીને પાણી જુદું કાઢી લઈએ છીએ તેમ કાઢી લેવું. પછી થોડો દેવતા સગડીમાં મૂકી એ ઓસામણ મૂકવું. તેના ઉપર ખુલ્લા મોંવાળી માંચી મૂકવી અને તે માંચીના ખુલ્લા ભાગ ઉપર ગુપ્ત અંગને સીધી વરાળ મળે તેવી રીતે તે ઉપર બેસવું. માંચી ન મળે તો તેવી ખુરસી પણ લઈ શકાય, પણ તેની ઉપર પાટિયાં ન હોવાં જોઈએ. પછી શરીરે આજુબાજુ સારી પેઠે ધાબળો કે જાડું કપડું લપેટવું. એ કપડું એવી રીતે લપેટવું કે જેથી વરાળ બહાર ન જાય અને બહારની હવાથી એ પાણી ઠંડું ન પડી જાય. આ પ્રમાણે પંદર દિવસ સુધી કરી જોવું. સ્તનમાં કઠણપણું થતું લાગે તો તે પાંચસાત કે દસ દિવસ સુધી ચાલુ રાખવું.

પ્રશ્ન : મોટા, સુવાવડ પછી ઘણી વાર સ્ત્રીઓનું પેટ મોટું થઈ જાય છે. વજન પણ વધી જાય છે.

શ્રીમોટા : વજન ન વધે એ માટે એક જ ઉપાય છે. સુવાવડમાંથી ઊઠ્યા પછી શરીરથી મહેનતનું કામ કરવું જોઈએ. પેટ ઉપર ચામડાની મોટી પટ્ટીનો પાટો બાંધવાથી જ માત્ર પેટ મોટું થતું ન અટકે. એ તો સખત કામ થયા કરે તો જ પેટની ફાંદ વધતી અટકે. પેટની ફાંદ વધે તો શરીર બેડોળ લાગે અને શરીરની સુંદરતા પણ ટકી ના શકે. બેઠાડુ જીવન એ તો રોગનું ઘર છે. મહેનત કરવાથી પણ ફાંદ ન ઘટે તો યોગ્ય સાધન કરવાં.

પોતાનું શરીર સંભાળવામાં બાળકના શરીર પ્રત્યે બેધ્યાન ન બનાય એ ખાસ જોવાનું છે. વરસાદની ઋતુ હોય અને બાળકને શરદી થવાનો સંભવ જણાતો હોય તો માતાએ કેસર ઘૂંટેલું ગરમ ગરમ દૂધ પીવું. જરાક ગરમ હોય એવું પાણી પીવું. બાળકના શરીરને ગરમ શાલથી લપેટીને રાખવું.

બાળક એકલું એકલું રમ્યા કરતું હોય તો એને તેડવાની કે વારંવાર લઈને ફેરવવાની કે ફરવાની ટેવ પાડવી નહિ. માતાપિતાએ એ રમતાં બાળક સમક્ષ પોતાનો આનંદભાવ ભગવાનના નામની ધૂન મચાવીને વ્યક્ત કરવો.

પ્રશ્ન : મોટા, આપણા સમાજમાં પુત્રના જન્મ પ્રસંગે અમુક પ્રકારનો આનંદ મનાવવા જુદા જુદા રિવાજો પડેલા છે. એની પાછળ કશું તથ્યાતથ્ય હશે ખરું ?

શ્રીમોટા : આપણે લોક મૃત્યુને જન્મના જેટલું આનંદદાયક માની શકતા નથી. જીવને મૃત્યુ અને જન્મ એ બે દશા સરખી છે. જો જન્મ જેટલો આનંદ મૃત્યુની પળે માણવાની જીવંત તાકાત હોય તો જન્મપળે આનંદ માણવો એ યોગ્યતા ગણાય.

કોઈક પેંડા વહેંચાવે કે કંસાર રંધાવે છે. એ કરતાં તો માત્ર આંધળાં, અપંગ કે કુષ્ટ રોગીઓને જમણ આપવાનું રાખવું. મારું ચાલે તો આ જ પ્રથા મૃત્યુપળે પણ કરાવું.

બાળક છ માસનું થાય ત્યાં લગી તો નામ ન પાડવું. ભગવાનનું નામ દઈને બોલાવવું. આથી, બાળકને સારા સંસ્કાર પડવાના. બાળકને કોઈ કશું આપે તો એ સ્વીકારવાની નમ્રપણે ના પણ પાડી શકાય. છ માસ સુધી બાળકને સીવેલું કપડું ન પહેરાવવું, એને સાચવીને ઢાંકવું તો ખરું જ.

અન્ય રિવાજોમાં ડૂબવા કરતાં સભાનતાથી પ્રેમભક્તિથી બાળકને ઊંચેરવાની કાળજી રાખવી.

- (૧) નાના બાળકને બળિયા ટંકાવ્યા પછી તે હાથેથી ખંજવાળે નહિ, તેની ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ. ફોલ્લાનો પોપડો સુકાઈ જાય અને દાળ ઊખડી જાય ત્યાર પછી સુખડનું તેલ ફોલ્લાની જગાએ લગાડવું જોઈએ. તેમાંથી રસી નીકળતી હોય તો બહુ જ કુમળાં ઝીણાં લૂગડાંથી તે ધીમે રહીને લૂછી લેવી જોઈએ. નવમા દિવસ પછી નમે એ પછીથી કોપરેલ તથા ઘી પણ લગાડવું જોઈએ.
- (૨) મીઠી મોસંબી કે મીઠી નારંગીનો રસ-ગ્લુકોઝ સાથે છ માસ પછી શરૂ કરવો અને દર અઠવાડિયે પચીસ ટકા જેટલું વધારતા જવું. અવારનવાર જુદાં જુદાં ફળના રસ આપવા.
- (૩) દાંત આવવાની શરૂઆત પહેલાં પેઢાં ઉપર મધ અને ટંકણખાર લગાડતા રહેવાથી બાળકને બહુ હેરાનગતિ થતી નથી.
- (૪) નવ માસ પછી ગાયનું દૂધ લઈને ઘેર માખણ બનાવીને બે આની ભાર માખણ અને મધ સાથે ચટાડવું. બાળકને ખોરાકમાં આ બે તત્ત્વોની ખાસ જરૂર હોય છે.
- (૫) નાના બાળકને દર બીજે દિવસે તેલથી નવડાવવું. આંખમાં તેલ આંજવું અને અઠવાડિયામાં બે વાર કાનમાં પણ તેલ નાખવું.
- (૬) બને ત્યાં સુધી કાંસકાથી વાળ ન ઓળવા, પણ કુમળા બ્રશથી ઓળવા.

- (૭) નાના બાળકને જીભે છારી વળે તો સમજવું કે તેને અજીર્ણ છે. માટે, વારંવાર જીભ તપાસતા રહેવું.
- (૮) ત્રણ મહિના લગી બાળકને બે કલાકને અંતરે ધવડાવવું (દસ મિનિટ સુધી - એકાંતમાં જ.) બાળક જેમ મોટું થાય તેમ ધવડાવવાનું અંતર વધારતા જવું.
- (૯) નવ મહિના પૂરા થયા બાદ ભાજનું પાણી આપવું. બે તોલા જેટલી ભાજી ખૂબ ઉકાળવી અને છૂંદી નાખવી, પછી પાશેર (૧૦૦ ગ્રામ) જેટલા પાણીમાં ખૂબ ઉકાળવી. બે ચમચા જેટલું પાણી રહે પછી ધોયેલાં સ્વચ્છ કપડાંથી ગાળી લઈને ચોખ્ખાં મધ સાથે એ પાણી આપવું. આ પિવડાવવાથી કશી અવકરા (ઊલટી અસર) ન જણાય તો એ રસ આપવાનો ચાલુ રાખવાથી બાળકના શરીરની વૃદ્ધિ માટે - તંદુરસ્તી માટે ઉપયોગી નીવડે છે.

બાળકેળવણી

પ્રશ્ન : મોટા, બાળકો જેમ જેમ મોટાં થતાં જાય છે તેમ તેમ ખાવાની બાબતમાં આપણી મૂંઝવણ વધારતાં હોય છે. આ બાબતમાં યોગ્યતાનું ધોરણ સમજી શકાય એ માટે આપની પાસેથી જાણવું છે.

શ્રીમોટા : બાળકોને ખાવાની બાબતમાં પણ ખાસ કરીને માએ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહે છે. બાળકના શરીરને નાનપણથી જ જો યોગ્ય આહારવિહારના નિયમોનું યોગ્ય પાલન કરાવી શક્યાં હોઈએ તો શરીરની સુખાકારી લાંબો ગાળો ટકી શકે છે. બાળકના શરીરને વધારે ખવડાવવાથી કે વધારે વાર ધવડાવવાથી તેનામાં જોર વધે કે શરીર સુદૃઢ થાય એ ખોટી માન્યતા છે.

સવારમાં સાડા છ વાગ્યે દૂધ અપાઈ જાય એ વધુ સારું છે. એ પછી ત્રણ કલાકને ગાળે, નિશાળે જતાં પહેલાં જમવાનું થતું હોય છે. ત્રણ કલાકનો ગાળો પચવા માટે પૂરતો હોય છે. વળી, દૂધનાસ્તા વિના ચાલી જ ના શકે એવી ટેવ પણ પડી ના જવી જોઈએ. માટે, કેટલીક વાર વીસપચીસ દિવસ દૂધ વિના પણ ચલાવી લેવાય, એવું સમજણથી પતાવવું જોઈએ. કશાનોય પણ બળાત્કાર ન થાય એવી કળથી કામ ઉકેલવું જોઈએ. વળી, નાસ્તામાં પણ સારું સારું ખાવાનું આપવાનો રિવાજ પાડવામાં હું માનું છું, કેમ કે એમ કરવાથી બાળકની સ્વાદેન્દ્રિય કેળવાય છે. વળી, બાળકને અનેક પ્રકારની ટેવો બંધનકારક ન નીવડે

તેવું જોવાનો અને તેવી વ્યવસ્થા કરવાનો માતાનો વિશેષ ધર્મ છે. બાળક ટાઢું સૂકું જમે તે પણ જરૂરનું છે. તેને ન ભાવતું હોય તે જ કરીએ અને તેવું અવારનવાર વિશેષ કરીએ એટલે તેને ખાવું જ પડે અને તે ખાતાં ખાતાં તેનાં યોગ્ય વખાણ પણ કરીએ કે જેથી તેના ઉપરની બાળકની ચીડ ઓછી થવાની હોય તો થાય. તે તંગાશ-તંગી અનુભવે એ જરૂરનું પણ છે. જે તે બધું એને મળવું જ જોઈએ એવી પ્રથાને તિલાંજલિ દેવી ઘટે. આ બધું તો માતા જ કરી શકે.

હવે, ધારો કે રોજ અમુક પ્રમાણમાં દૂધ લેવાતું હોય અને એકાએક મહેમાનો આવી ચડ્યા તો રોજના દૂધમાંથી કાપ પડવાનો જ, તેવી વેળા કોઈ મા પોતાના બાળકના દૂધ ઉપર કાપ પડે તે સહન કરી શકતી હોતી નથી. તેથી, તે ગમે તેમ વ્યવસ્થા કરીને કાં તો બીજું મંગાવીને પણ તે બાળકને પૂરું જ આપે છે. આવી માતા બાળકને કેળવવાનો એક અમૂલ્ય અવસર ગુમાવી બેસે છે. મહેમાનને આપવા જતાં જેટલું દૂધ ઓછું રહ્યું હોય, તેટલામાંથી સંતોષ માનવામાં એક પ્રકારની કેળવણી છે. બીજાને કાજે પોતાને ભાગે આવેલું જે હોય તે દેવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો જે પ્રસંગ મળ્યો છે એમાં ધર્મની કેળવણી રહેલી છે. કેટલીક અજ્ઞાન અને મૂર્ખ માતા તો બાળકના ભાગનું જુદું રખાયેલું દૂધ અલગ જ રહેવા દે છે અને તેમાંથી ટીપું પણ મહેમાનને તો શું પણ ઘરમાંય બીજા કોઈને પણ આપવા નથી દેતી ! બાળક માટે જુદું ગણાયેલું દૂધ અને તે કોઈના કામમાં દેવાનું બનવાનું આવતાં આપણે તે ના દઈએ અને બાળકના પ્રતિ મમતા દાખવીને આપણે અતિથિધર્મ યજમાનધર્મ પણ

ચૂકીએ છીએ. આથી, બાળકને પણ ખોટા સંસ્કાર પડે છે, એ હકીકત પણ ભુલાઈ જવાય છે.

ભગવાને આપણને ઘણું આપ્યું છે, તે બાળકના જીવનને બગાડવા માટે નહિ, પણ તેને યોગ્ય બનાવવા આપ્યું છે. પૈસાદારનાં બાળકો કાં તો ખાઉધરાં કાં તો અનેક વખત ખાતાં નજરે પડે છે. એમના ઘરની સ્ત્રીઓને બાળકોને કેમ અને કેટલો ખોરાક આપવો એની ગતાગમ હોતી નથી. જ્યારે બાળક માગે ત્યારે તે લે અને ખાધા કરે. કશાનું કંઈ ઠેકાણું નહિ. બાળક જ્યારે જમવા બેસે ત્યારે જે તે ખાવાનું હોય તે જ ખાય નહિ. હવે જો જમવા બેસતી વખતે જ જે તે ખાવાનું હોય તે જ ખાય એવી ટેવ હોય તો ખરી ભૂખે જે ખાવાનું થાય છે, તે અન્ન જેવું પચે છે. તેવું કકડીને ભૂખ લાગ્યા વિના ખાધેલું અન્ન પચતું નથી. તેનાથી શરીર સપ્રમાણ બને છે. પૈસાદાર કુટુંબમાં કકડીને ભૂખ લાગે ત્યારે જ બાળક યથાયોગ્યપણે જમતાં હોય એવું દીઠું નથી. ચાર વાર જમવાનું અને તે ઉપરાંત પણ હરતાંફરતાં ખાય તે જુદું. બાળકના જીવનમાં કકડીને ભૂખ લાગે એવી જે Sense - વૃત્તિ કેળવાવી ઘટે તે વૃત્તિ એની નાનપણમાં વિકાસ પામતી નથી. ઊલટું નાનપણમાં કકડીને ભૂખ લાગી હોય એવું બહુ ઓછું જોવાનું બને છે. ખરેખરી મહેનત કર્યા બાદ ભૂખ લાગે છે, તેવી ભૂખે ખાવાથી કરીને જ શરીરની તંદુરસ્તી જળવાઈ રહેતી હોય છે. પૈસાદાર કુટુંબમાં તો બાળકને કશી પણ મહેનતનું કામ હોતું નથી. એને કોઈ કશું કામ કરવાનું બતાવતું પણ નથી. માત્ર, નિશાળે આવવા - જવા પૂરતી જે મહેનત થાય તે થાય. આથી, એમનાં શરીર ખવાયેલાં બનતાં જતાં હોય છે.

મા કે બાપને તેવું જોવાનો અવકાશ પણ હોતો નથી. આવું ધ્યાન રાખવું એ માતાનો ધર્મ છે એવું પણ હોતું નથી. જ્યાં મા-બાપ રગશિયા ગાડાની પેઠે જીવન જીવતાં હોય ત્યાં બાળકના શરીરની યોગ્યતા વધે એવા પ્રકારની સમજણની આશા તેવા પાસે રાખવી વ્યર્થ છે. ઘરે કોઈ આવ્યું હોય કે મહેમાન હોય તો તેમને કાજે યોગ્ય-ઘટતું કરવા માટે બાળકોને કામમાં પ્રયોજવાં અને એવું કામ પણ ચીંધવું. જેથી, બાળકને બીજા કાજે કામ કરવાના સંસ્કાર મળે. ઘણાં માબાપ પોતાનાં બાળકના જીવનને છીછરું અને એકલપેટું પણ બનાવવામાં મદદગાર થતાં હોય છે. બાળકને ટેવ પડાવવા પોતાના ભાગમાંથી બધું જ કોઈકને આપી દેવાના પ્રસંગો યોજવા ઘટે તો જ બાળકમાં તેવી ટેવ પડવાનો સંભવ રહે.

બાળકો પોતાના ભાગમાંથી જતું કરે, તે યોગ્ય કેળવણી અને સુસંસ્કાર પણ છે. અને તેવું કરવું-કરાવવું એ જરૂરનું પણ છે.

પ્રશ્ન : મોટા, આપે તો પાયાની વાતો સમજાવી, પણ આમાં બાળકના ઊંચે કરતાં ઊંચેનાર માબાપને જ નવેસરથી ઊંચેરવાની કેળવણી મળે એવું છે. બાળકોને ઊંચેરવા વિશેની આપણી સમજ ઊંધી જણાય છે.

શ્રીમોટા : હું ગરીબ છું. તેથી, બીજાનાં છોકરાંને તેવી રીતે ઊંચેરવાં જોઈએ. એવા ધોરણથી કશું કહેતો નથી, પણ એટલું તો ખરું જ કે ગરીબીમાં જે જીવન ઘડાય છે, તે શ્રીમંતાઈમાં ઘડાતું નથી, એ તો હું નરી આંખે જ્યાં ને ત્યાં જોઉં

છું. શ્રીમંતાઈની બૂરી ટેવો કેટલાકમાં નહિ આવતી હોય પણ એટલું તો તદ્દન સાચું કે તેઓ સાવ લૂલાં, બેદરકાર, બેપરવા, અવ્યવસ્થિત, કામ કરવાને તદ્દન આળસુ - પાણી જોઈતું હોય તોય નોકરને બૂમ મારે એવા પારકાંના આશ્રયે રહે તેવા - બની જાય છે અને મા એમનાં આવાં આવાં વર્તન સામે આંખ આડા કાન કરે છે અથવા તો ઉત્તેજન આપે છે.

છોકરાંઓને નાસ્તામાં જે હોય તે ચાલવું ઘટે. અમુક જ હોવું જોઈએ એવો આગ્રહ કોઈનો - મા કે બાળકનો - ના હોવો ઘટે. ટાઢો રોટલો કે ટાઢી ભાખરી મળતાં જો બાળકનું નાકનું ટેરવું ચડે તો જાણી લેવું કે બાળકને તેવી પડેલી ટેવ કળે કળે વાળવાનું કામ માનું છે. આચરકૂચર ખાવાની ટેવથી તો બાળકની તંદુરસ્તી બગડે જ છે. જમ્યા પછી પાંચ કલાક પહેલાં બાળકને કશું જ ના આપવું ઘટે. આમ થશે તો બાળકને જમવામાં રુચિ જાગશે અને જમતી વખતે તે ભર્યે ભાણે જમશે અને ખાશે પણ વધારે. ખાતી વખતે એને જે આપવું હોય તે આપવું, પણ વચ્ચે વચ્ચે તો નહિ જ. જેને આવી કુટેવ પડી હોય તે સુધારવી. કળે કળે બાળકને ઠેકાણે લાવવું. જો બાળકનાં શરીર અને જીભ ઠીક કરવાં હોય તો જમવામાં અનેક વાનગીઓ ના હોવી ઘટે.

બાળકો માટેનો પ્રેમ એ તો તેમના જીવનને યોગ્ય ઘડવાને કાજે કુદરતે મા માં મૂકેલો ભાવ છે. આજે આપણા સમાજમાં મા, બાળકથી મોહ અને મમતાને લીધે અજ્ઞાનથી કરીને આવરાઈ ગયેલી છે અને મનમાં તે બધું જાણવાનો અને પોતે ડાહ્યા હોવાનો ફાંકો રાખે છે. પોતાનો પતિ પણ જો કહેવા જાય તો પણ તેને ઉતારી પાડે છે અને પોતાના પતિનું યોગ્ય વલણ માના ખ્યાલમાં

ઊતરવાનું તો ક્યાંય રહ્યું પણ પોતાના પતિને બાળકો માટે વહાલ નથી એવું પણ કહેતાં મેં સાંભળ્યું છે. આ વાત હું બળતા હૈયે કહું છું. બાળકો જ આપણા જીવનનો નિચોડ છે. તે જ આપણી સાચી મૂડી છે. તે જ આપણો જીવતો સંસ્કાર છે. જેવા સંસ્કાર પાડીશું તેવાં બાળક થવાનાં છે. બાળકનું જીવન નક્કર બને, સહિષ્ણુ અને સહનશીલ બને, નબળુંપોયું ન રહે, એનું ડરપોકપણું જાય. બહાદુર બને, એનામાં સાહસ-હિંમત પ્રગટે, એ માટે કોઈ માબાપને પ્રયોગો કરવાનું ગમતું નથી. આજ તો માતા પોતાના દીકરાને ગધેડાને શણગારે તેમ સારાં કપડાંથી શણગારવામાં જ એમનું મન રહ્યા કરે છે. આપણી માતાઓનું જીવતું ધ્યાન બોળકોના જીવનમાં નહિ દોરાય ત્યાં લગી આપણી પ્રજા પણ માયકાંગલી જ રહેવાની છે અને સ્વરાજ્ય મળવા છતાં તેને પચાવવાની તાકાત આપણામાં કેમ કરીને આવશે એવું મનમાં થયા કરે છે.

પ્રશ્ન : મોટા, બાળકોને અમુક કામમાં રસ જાગ્યો ન હોય એથી એ માટે આપણે એને વારેવારે ટોકવું પડતું હોય છે. પરિણામે આપણે એના અળખામણા થઈ પડીએ છીએ. આથી, ઘણી વાર એવું થાય છે કે બધું એમના ઉપર છોડવું. એમની પોત પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે જ વર્તેને ? બીજી બાજુ એમ પણ થાય છે કે આપણે જ જ્યાં આપણો સ્વભાવ સુધારી શકતા નથી તો બાળકોના સ્વભાવને આપણે ટોકીટોકીને ક્યાંથી સુધારી શકવાના છીએ ?

શ્રીમોટા : આમાં તમારી સમજ અધૂરી છે. માનવીમાં જે કંઈ ઉત્તમ છે એને વ્યક્ત થવાની તૈયારી કરવી એવો હેતુ

કેળવણીનો છે. દરેક માનવીમાં બધું જ ઉત્તમ હોઈ શકતું નથી. જીવન કાજે, વહેવાર કાજે, શરીર કાજે, મનની કેળવણી કાજે, બુદ્ધિની કેળવણી કાજે અને વિવેક આદિની કેળવણી કાજે જે જે થવું ઘટતું હોય, તે બધું યથાયોગ્યપણે કોઈનામાંય હોતું નથી. આપણને જે તે બાબતમાં આપણા સંસ્કાર અને સમજણ પ્રમાણે જે જે કંઈ યોગ્ય લાગતું હોય અને જે બાળકના જીવનમાં તેવું જે અધૂરાપણું કે ક્યાશ લાગતાં હોય, તે દર્શાવીને તેને ઉગાડવાને કાજે મથવાનો આપણો ધર્મ છે. જીવનના યોગ્યપણાને જન્માવવાને કાજે જે કંઈ કરી ચૂકવું ઘટે તે કરવું ઘટે જ. જીવનમાં જો જરા જેટલું પણ ઉત્તમ નિપજાવી શકવાને ભાગ્યશાળી થઈ શક્યા - પછી તો આપણા જીવનમાં હો કે બીજાના જીવનમાં હો - તો તેના જેવો કોઈ પુરુષાર્થ નથી અને તેના સમું બીજું કોઈ પુણ્ય નથી.

નવું જન્માવવાને કાજે ભારે મથામણની જરૂર રહેવાની જ. એમાંય બીજાના જીવનની બાબતમાં તો ખાસ જ. બીજો જીવ તો અમુક પ્રકારની લઢણના સંસ્કાર લઈને જ જન્મેલો છે. એવા ને એવા જ સંસ્કારમાં પડ્યા રહેવા દેવું તે અધર્મ ગણાય. જો તેમાં ક્યાંય પણ અયોગ્યપણું લાગતું હોય તે છતાં આપણે તે પરત્વે યોગ્ય કર્તવ્ય - ધર્મ ન બજાવી શક્યાં તો તે અધર્મ જ થયો ગણાય. જેમ કોઈ કારીગર જ્યારે કશુંક ઘડતો હોય છે ત્યારે તેના મનમાં મુખ્ય - મહત્વની ભાવના જે તે નવી આકૃતિ કે નવું જન્માવવાની હોય છે - એનો જ ખ્યાલ તેના દિલમાં જીવતો જાગતો રહ્યા કરતો હોય છે, તેમ આપણા દિલમાં પણ બાળકમાં અમુક અમુક એના જીવતરને કાજે ખૂટતાપણું જણાતું હોય ત્યાં

તેને દૂર કરી નવું જન્માવવા માટે ઘટતા ઉપાયો જે લાગતા હોય તે લેવા જ જોઈએ. કર્મનાં પરિણામનો આધાર તો તે કર્મ કરતી પળે તે કર્મમાં આપણી તેનામાં નવું યોગ્યપણું જન્માવવાની ભાવના ઉપર છે. આમ થાય તો એનું પરિણામ શ્રેયસ્કર છે. મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ ગમે તે કહેતી હોય, પણ જો બાળકમાં અમુક અમુક નકારાત્મક લાગતું હોય તો તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનો આપણો ધર્મ રહે છે. ધારો કે બાળકમાં ચોરી કરવાના, કોઈને હેરાન કરવાના સંસ્કાર હોય, પોતાનાથી નાનાને રિબાવીને આનંદ મેળવવાના સંસ્કાર હોય, અમુક જાતનું ડરપોકપણું હોય, અમુક જાતનું એવું બીજું ઘણું જો આપણા નિરીક્ષણમાં આવ્યું હોય અને છતાં જો આપણે તે બધું જતું કરીએ અને એનો યોગ્ય ઉકેલ નહિ કરી શકીએ તો તે ફૂલ્યા ફાલ્યા જ કરશે.

જેમ આપણા વિકાસને અવરોધનારાં તત્ત્વ હોય અને એને જો ફાલવા ફૂલવાનું આપણે કર્યા કરીશું અને એનું યોગ્ય રૂપાંતર કરવાનો પુરુષાર્થ જો આપણે નહિ કરીએ તો જેમ છીએ તેમના તેમ જ રહી શકવાના છીએ. આપણી બાબતમાં તો ભલે તેમ હો, પણ બાળકના જીવનને પણ જો તેમ કરવામાં આપણી બુદ્ધિ, સમજણ અને બીજી શક્તિ ઉપયોગમાં આવી શકતી હોય અને જો તેવી બાબતમાં રસ જાગેલો હોય તો તેવી બાબતમાં આપણી પ્રવૃત્તિ થયા જ કરવી જોઈએ. આપણે તો બાળકના જીવનને નવો આકાર આપવા માગીએ છીએ. એ તો પ્રભુના સર્જનસમું કાર્ય છે-બલકે પ્રભુનું કાર્ય છે.

જેનામાં નવું નિર્માણ કરવાનો ઉન્માદ જાગ્યો નથી, તેને

તેવા પુરુષાર્થમાં મંદતા પ્રગટ્યા જ કરવાની, પણ તેટલા કાજે પાછી આપણામાં બુદ્ધિની યથાર્થતા રહેલી હોય છે. તેથી, તેની મદદથી કર્મનું યોગ્યાયોગ્યપણું પારખવાનું રહે છે. આપણે બાળકને ટકોરતા હોતા નથી, પરંતુ તે વેળા આપણું સમગ્ર, સળંગ અને કેંદ્રિત ધ્યાન તો બાળકના જીવનના નકારાત્મકપણાની સામે હોય છે. તે સાથે આપણો જીવતો સામનો ત્યારે થતો હોય છે અથવા કરવાનો હોય છે. તેથી, બાળકના જીવનમાંની યોગ્ય જરૂરિયાતો પૂરતું જેટલું ખૂટતાપણું હોય તે તે બાબતમાં જ્યારે જ્યારે સ્વીકારાત્મક વાતાવરણ હોય ત્યારે એને તે તે સમજણ પડે તે રીતે અને જે જે યથાયોગ્ય નથી એ સમજાવવાનું આપણે ધારતા હોઈએ તેટલું તેને ગળે ઉતારવા આપણે મથવું. એકવાર બાળકને જો એમ ગળે ઊતરી જાય કે પોતે અમુક અમુક કરે છે કે પોતે અમુક અમુક નથી કરતો તે ખોટું છે અને તે અંગે તેમ કરતાં મતલબ કે યોગ્ય કરતાં અને તેમ ન કરતાં મતલબ કે અયોગ્ય ન કરતાં બની જઈએ તો સારું એમ જો ઠસી ગયું તો ભારે કર્મ કરી શક્યા એમ જાણવું.

બાળકને પોતાની જ મેળે કરવા દેવું કે ઘડાવા દેવું એ મોન્ટેસોરી મૈયાના આધ્યાત્મિક સત્યનું માત્ર પોલું પાસું છે, બલકે એક પાસું છે. બાળક વાતાવરણથી ઘડાતું હોય છે અને વાતાવરણમાંથી ઘણું લેતું હોય છે. અને તેથી વાતાવરણ ઉપર જ બધો આધાર રહેલો છે તે ખરું, પણ વાતાવરણ કદી પણ બાળકના જીવનના યોગ્ય રચનાત્મક ઉઠાવ કાજે યોગ્ય હોઈ શકતું જ નથી. પોતે જ્યાં રહેતું હોય ત્યાંનો સમાજ જ એનું

વાતાવરણ રહેવાનું. માબાપ કે સમાજ કંઈ બધાં યોગ્ય રીતે હોઈ નહિ શકવાનાં. તેથી, બાળકો પણ તેવું તેવું શીખતાં જ રહેવાનાં. આપણે માબાપ, ભલે અધૂરાં રહ્યાં, પણ તેનો ગેરલાભ, જેને જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી જન્માવ્યાં તેમને ન મળે એ જોવાનું આપણું કર્મ છે જ. આ રીતે કરી બતાવવું એ અતિમુશ્કેલ કર્મ છે એ હું જાણું છું, પણ એકવાર જો આપણને કંઈ કોઈ બાબતમાં નવી દૃષ્ટિ મળી જાય તો તે બાબતમાં ખાંખત પણ રહી શકે છે, એવો સામાન્ય અનુભવ છે. માટે, આટલું કહું છું.

પ્રશ્ન : આપ કહો છો એ મુજબ તો એક ગંભીર જવાબદારીનું કામ - એ બાળકોરનું કામ - છે. યોગ્ય સમયે રચનાત્મક રીતે આ વાત આચરી ન શકતાં એનાં પરિણામો પણ ગંભીર જ આવતાં હોય છે ! એ વાત પણ ખરી કે આટલું જાણવાથી ખાંખત તો જન્મે, પણ સમજણથી સંઘર્ષ ખૂબ અનુભવાય છે.

શ્રીમોટા : જો બાળકમાં અમુક પ્રકારના અયોગ્યપણાનું આપણને ભાન થયું હોય અને તેનું તે અયોગ્યપણું છે, એવી પાકી ખાતરી આપણી સમજમાં ઊતરી હોય અને તેમ છતાં જો બાળકમાંનું એ અયોગ્યપણું મિટાવવાને આપણાથી કશું જ ના બની શક્યું તો પછી બાળકમાં એ દોષ રહી જવાના અને એ અયોગ્યપણાના દોષના આપણે જરૂર ભાગીદાર બનવાના જ.

સમજણવાળાને જ પાપપુણ્ય અડી શકે છે. જે જીવની જે પ્રકારની સમજણ તે પ્રકારનું વર્તતાં કર્મનું પરિણામ પણ તે પ્રકારનું નીવડે છે. જે જીવ સમજણ વગરનો હોય, સાવ અબૂઝ હોય, છેક જ ગાંડો હોય, તેવા જીવને પણ તેના બહૂચકપણામાં

થયેલાં કર્મનું પરિણામ પણ તેવા જ પ્રકારનું આવવાનું. જે જીવની ગતિ જેટલી વિકાસને માર્ગે વધારે યોગ્ય સમજણવાળી તેમ તેના કર્મની જવાબદારી પણ ભારે હોય છે. જેમને સમજણ જાગેલી છે, તેમનામાંથી જવાબદારી છટકી શકવાની નથી. જેને સમજણ જાગેલી છે, તેનામાં અમુક યોગ્ય થયું અને અમુક નથી થયું એવું લાગવાનું જ, અને જ્યાં લાગે ત્યાં તેવા સંસ્કાર પડવાના જ. પછી જાગતાં અને ઊંઘતાં માનવીનું મન બુદ્ધું બની શકતું નથી, તે ધારે તોપણ. તેથી, તેવા માનવીને સંઘર્ષણ, મંથન અને ચિંતવન પણ બીજા જીવોની સરખામણીમાં ઘણા જ વધારે થવાનાં. તે સંઘર્ષણ, મંથન અને ચિંતવન આદિનો પ્રકાર પણ ઊંચો હોવાનો. સંઘર્ષણ, મંથન અને ચિંતવન જે જે ક્ષેત્ર અને જે જે વિષયનાં થાય છે, તેનામાં ગતિ પ્રગટવાની જ, તેવો જીવ તેના તેવા તેવા ક્ષેત્રમાં અને તેવા તેવા તજજન્ય વિષયમાં વિકાસ પામવાની ભારોભાર શક્યતાઓને વરતો હોય છે. જગતવહેવારમાં માનવી કશા કોઈથી ભાગી છૂટી શકતો નથી. તે ભાગવાનું કરે તોપણ મનમાં તે અંગેનું મંડાણ સાથે ને સાથે રહેલું હોય છે. There is no escape either in the wordly way or in the other way. One has to face whatever comes to him and he shall have to solve it, in the way in which he would want to mould his life. કર્મનું સૂક્ષ્મ વેતરણ જેટલું અગાધ અને ઊંડું હોય છે તેટલું સહજ પણ છે. અને સમજવાનું કરતાં સમજાય તેવું પણ છે. માનવી કદાચ ગમે તેનાથી છૂટી શકે, પણ મનથી, પ્રાણથી, ચિત્તથી, મતિથી કે અહમ્મથી અને હૃદયથી કેમ કરીને છૂટી શકવાનો ? ત્યાં તો એ

ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે તોપણ દ્વંદ્વ હોવાથી અમુક અમુક તો સંઘર્ષણ, મંથન અને ચિંતવન થયા જ કરવાનું, કેમ કે એ તો એના ગુણધર્મ છે.

તેથી, ડામાડોળ કે વેરવિખેરપણાના વલણનાં સંઘર્ષણ, મંથન કે ચિંતવનને બદલે તેમને રચનાત્મક વલણમાં જોડી દેવાનું જો જીવ ભાન રાખે તો તે જરૂર ઉત્તમ પ્રકારના ક્ષેત્રમાં રહ્યા કરવાનો વધારે સંભવ રહે છે. મનને ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં જોડી કે સંકળાવી દેવાનું કરવાથી જ તે બીજા નકારાત્મકપણામાં જતું અટકી શકતું હોય છે. વળી, તેમ કરવું એ જ એક સહેલો માર્ગ છે.

પ્રશ્ન : બાળકો સાથે પ્રવાસ - પર્યટને જવાનું થાય છે, ત્યારે બાળકોને કેમ કરીને સાચવી રાખવાં એની ઘણી મૂંઝવણ અનુભવાતી હોય છે. મોટા, આપ કહો છો એવી રીતની રચનાત્મક દૃષ્ટિ આવા પ્રવાસમાં કેવી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય ?

શ્રીમોટા : પ્રવાસમાં દરેક પ્રકારની જવાબદારી દરેકને ભાગે આવે તે જોતાં રહેવું જોઈએ. કશું લાવવા કરવાનું હોય તો તે પણ બાળકો પાસે કરાવવું. અજાણી જગામાં તેવું આથડે કાર્યે એમને ઘણું મળે છે. કદાચ થોડુંક છેતરાય તેનો વાંધો ન ગણવો. દરેક કામની નોંધ કર્યા કરવી અને તે કામની જવાબદારી કોઈ ને કોઈને સોંપ્યે જ જવી. વડીલે માત્ર **Executor** રહેવું - જોતાં રહેવું, તપાસતાં રહેવું. કોઈ કોઈના ઉપર કદી બળજબરી ના કરે અને કોઈ પોતાના કામમાં છેતરપિંડી ના કરે, તેનું ધ્યાન પણ તે તે કામની જેની જવાબદારી હોય તે જ જુએ. જે કંઈ છોકરાને

કોઈના વિશે કંઈ કશું કહેવાનું હોય તો તે અંગે તેની જવાબદારી જેની હોય તેને જ કહે. દરેક જણ કયા - કયામાં શા ગુણ છે તે વિચારીને વડીલને જણાવે. આથી, ગુણ-ગ્રાહકતાની ભાવના કેળવાય. કોઈ પણ છોકરાની કોઈ કુટેવ જણાય તો માંહોમાંહે તે અંગે વાતો ના કરે પણ વડીલને જણાવે. આ બધી વિગત પ્રવાસે જતાં પહેલાં જ છોકરાંઓને કહેવી જોઈએ.

હિસાબ કિતાબ પણ છોકરાની પાસે જ લખાવવો. કોઈ એકની મારફતે જ જે તે લાવવા કરાવવાનું. મજૂરી વગેરેનો ખર્ચ કરવા માટે તેની પાસે અમુક સિલક સોંપી મૂકવી. આથી, કશું ખોવાય તો એની ચિંતા ન હોય. તે તેની ચીવટ અને કાળજી રાખતો થાય, તે અંગેની જવાબદારીનું તેનું ભાન વધે તો તેટલું કંઈ ખોવાવાનું બને તો તે પણ સાર્થક છે.

સાથેના સામાનની યાદી પણ તેમની પાસે જ કરાવવી. જેથી, જવાના એકબે દિવસ પહેલાં આ કામ પતાવી દેવું. પ્રવાસમાં દરેકને - નાનામાં નાનાને - કંઈક ને કંઈક કામ સોંપવું જ. ધર્મશાળામાં વાળવું કરવું, પાણી ભરવું વગેરે કામ કરાવવાનું આજ તો કેટલું બને છે, એ તો રામ જાણે, પણ મુસાફરીમાંથી શીખવાનું મળતું રહે એ માટે આપણું ધ્યાન રહેવું જોઈએ. જેનાં હાડકાં હરામ હોય તેની પાસેથી કામ લેવડાવવાનો ખ્યાલ રાખવો, પણ તેથી કામ ખોટું થાય અને વખત પણ બગડતો લાગે અને તેથી કંટાળવું પણ પડે. તેથી, આવાં બે વિરોધી દિશાનાં કામમાં સુમેળ સધાવાય તેમ વર્તવાનું રાખવું.

બાળકને જે કેળવણી ઘરના વાતાવરણમાં થવી શક્ય ન

હોય, તે સમૂહના વાતાવરણમાં થવી શક્ય પણ બને છે. તેથી, મુસાફરી માત્ર જોવા કરવા કે રખડવા કાજે જ નથી, પણ બાળકના માનસમાં અમુક અમુક ઉગાડવાના હેતુથી કરવાનો ઉદ્દેશ્ય રાખવો જોઈએ. એમ થાય તો મુસાફરી બાળકોના જીવનમાં ઉપયોગી નીવડી શકે. માત્ર જોવાથી કે રખડવાથી તો થાકીને લોથ પણ થઈ જવાય. તેથી, ભલે થોડું ફરાય અને વધારે શહેરો ન જોવાય તેની હરકત નથી, પણ મુસાફરી પાછળ શહેરો જોવાનો કે વધારે ફરવાનો મોહ આપણે ટાળવો ઘટે. બાળકોમાં અમુક અમુક કેળવવાનું કે તેનો જ હેતુ મહત્વપણે રહે તો તેવી મુસાફરીનો જીવન અર્થે કશો ઉપયોગ છે.

કિશોરાવસ્થા-યૌવનપ્રવેશ-સાવધાન !

પ્રશ્ન : તેરચૌદ વર્ષનાં છોકરાંઓ - છોકરો કે છોકરી - વિચાર કે વૃત્તિની બાબતમાં નિર્દોષ હોય છે એવું ઘણાં માબાપો માનતાં હોય છે ! આથી, ઘણાંને એવું કહેતાં સાંભળ્યાં છે કે ‘ભાઈ, મારી કૉલેજિયન બેબી કે બાબો હજી ઘણાં નિર્દોષ છે !’ આ સમજ બરાબર હોઈ શકે ખરી ?

શ્રીમોટા : તેરચૌદ વર્ષ કે તેથી ઉપરની ઉંમરનાં બેય જાતિનાં બાળકોને વિષયવાસનાના વિચારો નથી જ આવતા એવું કદી પણ હોતું નથી. તેનો વિકાર બંનેનામાં જાગેલો હોય છે જ, તેને યોગ્ય રીતે તેઓને સમજાવવાનું કોઈ કરતું પણ નથી. વળી, આ પ્રકારનો વિકાર શરીરને શ્રમ પડે એવી મહેનત વિના શમતો પણ હોતો નથી. એને યોગ્ય સ્થિતિમાં રહેવાને કાજે શરીરની મહેનત જરૂરી. એમ થઈ શકે તો જ તે કાબૂમાં રહી શકે છે. મહેનત કે શ્રમ વડે શરીર લોથપોથ થતું હોય, તેનામાં તેવો વિકાર ઝાઝો ફાલતો હોતો નથી. તેથી, અસલ સમયમાં ઘરમાં પણ બાળકો પાસે ઘરનું કામકાજ કરાવાતું. જેથી, એમના શરીરને શ્રમ મળી રહે. એ આદત જે હતી એ ઉત્તમ હતી. આજે તે વ્યવસ્થા ભાંગીને ભૂકો થઈ ગઈ છે.

પ્રશ્ન : મોટા, અત્યારે તો એવા પ્રકારની કેળવણી પણ નથી. મહેનત કરવામાં તો કોઈ માનતું જ નથી !

શ્રીમોટા : તમારી વાત બરાબર છે. આજે મહેનત કરવામાં કોઈ માનતું નથી. ઘણાંને તો વળી મહેનત કરવામાં અને કરાવવામાં નાનમ લાગે છે. તેથી, હાલના કાળમાં બંને જાતિનાં બાળકોમાં વિષયનો વિકાર વધારે વીફરેલો જણાય છે. વળી, ઘણાંને-સેંકડે ૯૫ ટકાને હસ્તમૈથુનની કુટેવ પડેલી જ હોય છે, તે સુધારવાને નથી કોઈ માબાપને પડી કે નથી કેળવણીની સંસ્થાઓ એ પરત્વે લક્ષ આપતી. પહેલાં તો કેળવણીમાં પણ મહેનતને જ સ્થાન હતું અને કેળવણીનો હેતુ જીવનને ઉપયોગી હોય તેવા ગુણો કેળવવાનો હતો. આજે હાલની કેળવણીમાં તો શ્રમ કે મહેનતને જરાકે સ્થાન રહેલું જ નથી. તેથી, શરીરનું કથળવાપણું બને છે. શરીરને વ્યાયામ કરાવવાની પણ કશી યોગ્ય વ્યવસ્થા નથી. ઘરમાં પણ માબાપ પોતાનાં બાળકોનાં શરીર તંદુરસ્ત રહે અને એમને અન્નાદિ પચાવવા પૂરતી યોગ્ય કસરત આદિ મળી શકે એવું કોઈ વિચારતાં પણ હોતાં નથી. અને બાળકો પાસે તેવું કશું કરાવતાં હોતાં પણ નથી. બેઠાડુ જીવનમાં વિષયવિકાર જેટલો ફાલે છે તેટલો બીજી કશી સ્થિતિમાં ફાલતો નથી. એટલે હાલની કેળવણીની પ્રથા ઉપરની બાબતના વિકાર વધારવામાં મદદરૂપ બનતી હોય છે.

વધારામાં આજે કેળવણીમાં શરીરમાં ભપકો અને વિલાસ વધે એવી જાણેઅજાણે પેરવી થતી હોય છે. વળી, હાલનું વાતાવરણ પણ વિષયવિકારને ઉત્તેજિત કરનારું છે. આવી બાબતમાં છોકરા છોકરીઓની વાતો ખૂબ રસપૂર્વકની થતી હોય છે. એ છોકરા છોકરીઓ આવી વાતોમાં ખૂબ રસ ધરાવતાં હોય છે અને તેવી વાતોમાં મશગૂલ રહે છે. વળી, હાલનું સાહિત્ય

પણ બાળકોને તે દિશામાં ઉત્તેજન દેનારું હોય છે.

પ્રશ્ન : આ ઉપરાંત, બાળકોમાં વિષયવિકાર ઉત્તેજાય અને પોષાય એવાં બીજાં પરિબળો પણ હશે જને ?

શ્રીમોટા : સમાજ હંમેશાં ઊંચા વર્ગનું અનુકરણ અને અનુસરણ કરતો હોય છે. હાલના ઊંચા ગણાતા લોકોની રીતભાત, રહેવા કરવાની ઢબ, પહેરવા ઓઢવાની રીતરસમ, રહેણીકરણી અને વિચારસરણીને પોષણ મળે તેવાં જ છે. ઊંચો કહેવાતો વર્ગ મોજશોખ વૈભવવિલાસમાં મહાલી રહ્યો છે. શરીરશ્રમને તો એ તુચ્છકારતો પણ હોય. આવા સમાજની અસર મધ્યમવર્ગની રહેણીકરણી ઉપર પડ્યા વિના રહેતી જ નથી. તેને લીધે વિષયવિકારનો ફેલાવો વધે છે.

વળી, હાલના જમાનામાં સિનેમા જોવા જવું એ તો એક પ્રકારની શિષ્ટતા થઈ પડેલી જણાય છે. અઠવાડિયામાં તો એકવાર સિનેમા જોવા જવું જ જોઈએ અને કુટુંબને પણ લઈ જવું જોઈએ એવો મેનિયા પ્રવર્તેલો છે. એમાં નાનાંમોટાં છોકરાંઓનો સમાવેશ થતો જ હોય છે અને જુવાનવર્ગને તો એની ઘેલછા વ્યાપેલી છે. ગરીબવર્ગ પણ એમાં સંડોવાયેલ જ છે. ચિત્રપટો એવાં હોય છે કે જે જોઈને મનનો વિષયવિકાર શમવાની વાત તો ક્યાંય રહી પણ તે વધે જ છે અને માનવીના મનમાં રૂપનો મોહ અને લાલસા બાબતનો વિકાર વધારે છે. તેથી, સમજુ જુવાન વર્ગે અને માતાપિતાએ આ બાબતમાં પોતાનાં બાળકો પરત્વેનો ધર્મ સમજી વિચારીને એમને યોગ્ય દોરવણી આપવી જોઈએ. સિનેમાથી કળા ખીલે છે, મનને નિર્દોષ આનંદ મળે છે, હળવું બને છે, એવી અનેક દલીલો

થતી સંભળાય છે, પણ સમગ્રપણે જીવનને તે રચનાત્મકપણે લાભ કરતાં હાનિકારક જ નીવડે છે.

પ્રશ્ન : મોટા, સાધુ સંન્યાસીઓએ કે જેમનો સમાજ ઉપર એક જાતનો પ્રભાવ છે, એમણે આ દિશામાં લોકજાગૃતિ આણવા કશું કરવાની જરૂર ખરી કે નહિ ?

શ્રીમોટા : સાધુ સંન્યાસીઓના જીવનનો આધાર સમાજ ઉપર છે. એવા લોક સમાજને જિવાડવાને કાજે જગાડવાનું કરી શક્યા નથી. એવા લોક ઉપર સમાજનું ઋણ છે અને તે ઋણ અદા કરવાનો એમનો ધર્મ પણ છે. સમાજને આ બાબતમાં ચેતાવવામાં અને જો તે ન ચેતે તો એને ટકોરી ટકોરીને સમજાવવામાં સમાજની સેવા રહેલી છે, એ વાત એમણે સમજી લેવી જોઈએ. તે વર્ગ પણ આ ભયંકર બદીની જાણ જ ન હોય એમ પ્રવર્તે છે, એ આપણી કમનસીબી છે.

આજે સમાજમાં કોઈ પણ દિશામાં ક્યાંય સંયમની ભાવના જાણે જીવતી જ ના હોય એવું લાગે છે. સમાજને દોરનારો નેતાવર્ગ, વિચારકવર્ગ, અધ્યાપકવર્ગ - એવા વર્ગમાંના લોકોનું ધ્યાન પણ બાળકોના જીવનને પાયમાલ કરનારી સંયમવિહીન, વિષયવિકારને પોષનારી કુટેવોનાં ગંભીર પરિણામ પરત્વે ગયેલું જ નથી. કોઈ ચેતાવવાનું પણ કરાવતું નથી. ધર્મને માથે લઈને ફરનારા એવા આચાર્યો, વિદ્વાનો, પંડિતો, સાધુસંતોએ પણ આ કામ પરત્વે ઉપેક્ષા સેવી છે.

પ્રશ્ન : તો પછી ક્યા માર્ગે - ક્યા પ્રકારની કેળવણી દ્વારા ભાવિપ્રજાને આવી કુટેવમાંથી ઉગારી શકાય ?

શ્રીમોટા : જો આપણે એક સશક્ત પ્રજા તરીકે જીવવું હશે

તો મોડાવહેલા પણ આપણાં બાળકોને આ કુટેવમાંથી ફસાતાં બચે, એમના જીવનનું જોમ જળવાઈ રહે એ માટે કૃતનિશ્ચયી બનવું પડશે. આ બાબતમાં કેળવણી દ્વારા યોગ્ય વ્યવસ્થા થાય ત્યારે જ આમાં સુધારો થવાની શક્યતા છે.

સંયમની ભાવનાની કેળવણી વિના વિષયનો વિકાર કદી શમી શકે જ નહિ. અને વાસનાને કાબૂ રહેવાવાને કાજે શરીરના શ્રમની ઘણી જ જરૂર રહે છે. તેથી, બાળકોને કામ મળે તેની ઘણી જરૂર હું તો જોઉં છું. આ બાબત હું આજે નથી કહેતો. ઘણા વખતથી કહું છું.

પ્રશ્ન : મોટા, અમારાં મન ઉપર સંયમ આવે એ માટે કોઈ સંતમહાત્માના આશીર્વાદ મળે તો સારું ! બાકી, અમે એ સંયમ કેવી રીતે કેળવી શકીએ ?

શ્રીમોટા : મનને વશ રાખવાની શક્તિ એમ ને એમ મળી જતી નથી. એને કાજે તો પ્રયંડ સાધનાની જરૂર રહે છે. કોઈ સંત કે મહાત્માના આશીર્વાદથી તેવી શક્તિ મળી જતી હોય એમ જાણ્યું નથી કે સાંભળ્યું પણ નથી. સંતમહાત્માના આશીર્વાદથી જીવની પ્રકૃતિ બદલાઈ જતી પણ જાણી નથી, પણ જે જીવ ઉપર સંતમહાત્માના આશીર્વાદ ઊતર્યા હોય તે આજ નહિ તો કાલ જીવનના વિકાસમાર્ગે તો જરૂર પળવાનો છે એટલી વાત નક્કી.

એટલે મનને વશ કરવા કાજે સરળ ઉપાય તો એટલો છે કે મનના તરંગોને સાક્ષીવત્ - **Like a witness** તટસ્થતાથી જોયા કરવા. એમાં ભાગ ના લેવો. નકારાત્મક હોય તેને મૂકતા જવું અને રચનાત્મક હોય તેને આચરવા. જોકે આ બનવું પણ

શક્ય નથી. એનાથી પણ સરળ માર્ગ તો એ કે પોતે પોતાના મનનું પૃથક્કરણ કરતા રહેવું અને પોતે પોતાને સમજતા રહેવું.

પ્રશ્ન : મોટા, આપે સિનેમા વિશે ઉલ્લેખ કર્યો, પણ આજકાલ તો સિનેમા એક ઉત્તમ રસનું માધ્યમ બની ગઈ છે. બધી જ ઉંમરના લોકો એક્સરખા રસથી આ સિનેમાને માણે છે. ઉચ્ચ જીવન માટે - ભાવનાત્મક જીવન માટે, સિનેમા કઈ રીતે અવરોધક કે વિઘાતાત્મક બને છે ?

શ્રીમોટા : સિનેમાનો શોખ કે રસ ઉત્તમ તો નથી જ. ફિલ્મ બનાવનાર વેપાર કરનારા છે. તેમને નફો જોઈતો હોય છે. તેથી, આપણી ઈંદ્રિયોને લલચાવે, એને ભાવે, એને જે તલસાટ ગમતો હોય એવાં દૃશ્ય તે તેમાં મૂકતા હોય છે. મતલબ કે ફિલ્મમાંનાં દૃશ્યોથી જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર સારી અસર થતી નથી. આથી તો માનવની Sex consciousness - જાતીય સભાનતા વધારે ઉશ્કેરાય છે. માનવીના સુષુપ્ત મનમાં તે ભાવો પેસીને એનામાં સૂતેલા સેતાનને જગાડે છે અને તે પછી કામે લાગી પડે છે.

શરીરની અમુક ઉંમર જતાં જેમ ખાવાની ભૂખ, ટક્ટી જવાની અને બીજી કુદરતી હાજતે જવાની આદતો હોય છે તેમ માનવીમાં એકથી અનંત થવાની કુદરતી હાજત - જાતીય આકર્ષણની વૃત્તિ છે. એમાં ખોટું કશું જ નથી, પણ માનવીએ એને બદલૂ મારતી કરી નાખી છે. દિવસમાં બે કે ત્રણ વાર ખાવાને બદલે પચાસ વાર ખાવાનું રાખીએ તો શું થાય ? જાતીય વૃત્તિની બાબતમાં તેવા અકરાંતિયાવેડા માનવીએ કરેલા છે અને દુર્ભાગ્ય કે કમનસીબીની વાત તો એ છે કે તેનું

તેને ભાન પણ જાગ્યું નથી. આ જે જાતીય આકર્ષણની વૃત્તિ - વિષયવાસનાની વૃત્તિની જાગૃતિ જીવનના અમુક કાળે શરીરમાં જાગે છે. માનવી ઈચ્છે કે ના ઈચ્છે તોપણ એ વૃત્તિ એનું કામ કર્યે જતી હોય છે. સિનેમાનાં દૃશ્યો અને રંગરાગમાંથી આ વૃત્તિ માનવીમાં ઉશ્કેરાય છે અને ખાસ કરીને જ્યારે શરીર ૧૬ થી ૨૫ વર્ષનું હોય તેમાં તે સવિશેષ કરીને ઉશ્કેરાય છે.

સિનેમાનાં જોયેલાં દૃશ્યોની માઠી અસર મનમાં ઠસી ગયેલી હોય છે. એને કોઈ જીવ નાબૂદ કરી શકતો નથી. કોઈ ને કોઈ સાથે જીવ મનહૃદયને પ્રેમ કરવાને તો ઝંખતો હોય છે અને ઝંખનામાં સિનેમા દવ લગાડે છે. શરીર અમુક ઉંમરનું થતાં તેમાં ઉપરનો ભાવ જાગે છે જ, તે માને કે ન માને તોય. એ શરીરનાં માબાપ ભલેને કહે તેનો છોકરો કે તેની છોકરી તે બાબતમાં તદ્દન નિર્દોષ છે, પણ તેમ હોવું શક્ય બનતું નથી.

આ દિશામાં એકવાર મનનો ઉશ્કેરાટ અને તનમનાટ ગતિ કરતો થયો એટલે તેને અટકાવી શકવો તે દુર્લભ ઘટના છે અને એકવાર તે વૃત્તિ શરીરમાં પ્રવેશી (જોકે મૂળરૂપે તો તે હોય છે જ, માત્ર, તે શરીરના અમુક વર્ષને ગાળે કામ કરતી થતી હોય છે) જાય છે, તે પછી તે છૂપી છૂપી રીતે તેનું કામ કર્યે જાય છે. હવે, તે વૃત્તિને સંતોષવાને સાધન હોતું નથી. એટલે તે કંઈ કંઈ વિચારે છે અને વિચારની દુનિયાની બાબતમાં in that subject - રમ્યા કરે છે - એમ He is creating a romance શરીરના અમુક વર્ષના ગાળામાં જીવને Romance ગમતો હોય છે. વળી, સાહસ enterprise જેવી વૃત્તિ પણ એને આવાં કામમાં ઉત્તેજન પ્રેર્યા કરે છે.

સિનેમાનાં દશ્યો મન ઉપર જરૂર અસર કરે છે. અમુક અમુક રીતે ચોરી થઈ શકે, અમુક અમુક રીતે ભાંગફોડ થઈ શકે, અમુક અમુક રીતે લૂંટફાટ થઈ શકે, એવું માનવીના મનમાં સિનેમાએ પ્રેર્યું છે. કામવિકાર - વિષયવાસનાની બાબતમાં પણ માનવી ભૂગર્ભમાં પેસી જતો હોય છે, કારણ કે એના અંતરની જાગેલી વૃત્તિને પોષણ અને સિંચન મળે એવું વાતાવરણ તો ઘર કે કુટુંબમાં હોતું નથી. વળી, જાગેલો રાક્ષસ કંઈ ઇનાનોમાનો પડી રહી શકતો નથી. એટલે તે ભૂગર્ભમાં ઊતરે છે. જોકે સોએ સો ટકા તેમ નથી. છતાં એમની માનસિક સૃષ્ટિ તો તેવી જ થતી હોય છે. આમ, જુવાન સ્ત્રીપુરુષોનાં મનને એ દશ્યો બહેલાવતાં જ માત્ર નથી, પણ વિશેષપણે બહેકાવે છે. પૈસા ખર્ચીને, દારૂ પીને, નશો પીને જે માનવી જેમ ખુશી ઉપજાવે છે તેમ આ પણ એક જાતનો નશો છે. એમાંથી જે સવેળા ઊગરી શક્યો તે બચ્યો.

મોટા માણસોને આવાં દશ્યોની બહુ અસર થતી નથી એમ એવા લોકો કહે છે ખરા, પણ એનું કારણ એ છે કે એવા લોકો પોતાની વૃત્તિને બહેકાવવાની દશામાં નથી હોતા. વળી, તેઓ તેમની વૃત્તિ જાગતાં એને સંતોષી શકે એવી દશામાં - સ્થિતિમાં - હોય છે. જ્યારે અપરિણીત યુવાન શરીર માટે આવી સ્થિતિ હોતી નથી.

હું આવું કહું છું ત્યારે ઘણાનાં મનમાં એમ થાય છે કે ‘શું અમારે અત્યારથી સાધુડા થઈ જવું છે ? શું કંઈ મજા પણ કરવાની નહિ ?’ જેમાં મન તંગ ન થાય, મન અને ઈંદ્રિયો ખેંચ ના અનુભવે, મન અને ઈંદ્રિયો વિકાર ન પામે એવું એવું કરીએ

તો એમાં વાંધો ન હોય. હાલમાં આપણી કેળવણી પણ ઢંગધડા વિનાની છે. આપણી સંસ્કૃતિ સંયમના પાયા ઉપર રચાયેલી છે, પણ આજે આપણા જીવનમાંથી તે નષ્ટપ્રાય થઈ ગયેલી છે. સંયમનું મૂલ્યાંકન કોઈ જાણતું નથી. એથી ઊલટું એને મશ્કરીમાં ઉડાવી દેવાય છે, પણ સંયમથી સાચું જીવન ઘડાતું હોય છે. અલબત્ત, કોઈ કોઈ ફિલમ સારી પણ હોય, પણ તે તો જવલ્લે જ.

પ્રશ્ન : યુવાન દીકરા કે દીકરીને ઠપકો આપતાં તેઓ એકદમ ઉશ્કેરાઈ જાય છે. કશું સાંભળતાં નથી અને સામા થઈ જાય છે. એમની સાથે માબાપે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ?

શ્રીમોટા : યૌવનનો કાળ એ ઘણો જ મહત્વનો કાળ હોય છે. એની યોગ્ય રીતે માવજત ન થાય અને એની સાથે યોગ્ય રીતે વર્તન ન થાય તો તે હંમેશ માટે વિમુખ બની જાય છે, એ પછી એને ઠેકાણે લાવવું લગભગ અશક્ય બની જાય છે. યુવાનોની આવી સ્થિતિ કરવામાં આપણે બધાં જ જવાબદાર છીએ.

યુવાનોના વેગને કળથી વાળવો જોઈએ અને તે પણ દૃઢ્યના ઊંડા સંનિષ્ઠ પ્રેમથી. ઘણી વાર કુટુંબના બધા જ વડીલો જુવાન છોકરા કે છોકરીઓનો દોષ કાઢતા હોય છે અને એને ઠપકારતા હોય છે. આથી, એ યુવાનો ભયંકર રીતનો ત્રાસ અને કંટાળો અનુભવે છે. યુવાનો કોઈ પણ પ્રકારના ઠપકાને જ યોગ્ય નથી એમ મારું કહેવું નથી. યુવાનોને આપણા માર્ગદર્શનની જરૂર છે, પણ એને કહેવાની આપણી રીત અને રસમ, એની પોતાની રીતને અનુકૂળ હોય એવી હોવી જોઈએ.

એમને કંઈ પણ કહેવાની આપણી ચાલુ રીતમાં ફેરફાર કરવાનો જ આ કાળ હોય છે.

આ ઉંમર જ એવી હોય છે કે જેમાં એની આસપાસના લોકોએ એને સંભાળપૂર્વક, કૌશલથી સંભાળવો જોઈએ. આજે મોટા ભાગનાં માબાપમાં પોતાના યુવાન પુત્રપુત્રીઓને સંભાળવાના આવા કૌશલનો અભાવ છે. યુવાન છોકરા-છોકરીઓના આવા સંક્રાંતિકાળની સમજ આપણા સમાજમાં તો બિલકુલ નથી. યૌવનપ્રવેશ વેળાએ છોકરા કે છોકરીનાં શરીર-મન અજ્ઞાત અને અગોચર એવાં બળો, આંદોલનોથી બદલાતાં જતાં હોય છે. યૌવનપ્રવેશ એ જીવનનો એક નવો જન્મ હોય છે. એમાં શારીરિક રૂપાંતર જેવાં અન્ય રૂપાંતરો દેખી શકાતાં નથી. કાળજીવાળાં માબાપે આ જાણવું જોઈએ અને હંમેશાં સજાગ રહેવું જોઈએ.

પહેલાં તો તમારી જાત પરત્વે સભાન બનો. આપણા જીવનની નિષ્ઠા અને આપણા જીવનના સત્યનો રણકો બીજાના મનહૃદયને સ્વાભાવિક રીતે જ અસર પહોંચાડશે. એમ ન થાય તો આપણે ચિંતા કરવી જોઈએ નહિ. અને જો યૌવનપ્રવેશ કરતાં પુત્રપુત્રીને કશું પણ કહેવાની જરૂર જણાય તો આપણે બિલકુલ ઉશ્કેરાયા વિના, આકરા થયા વિના, અંતરમાં પ્રાર્થનાના ભાવ સાથે પ્રેમથી કહેવું, ‘પ્રભુ, એને જીવનના ઉત્તમ ગુણો અર્પે’ એવી દિલથી પ્રાર્થના કરીને કહેવું.

॥ હરિ:ૐ ॥

પરિશિષ્ટ : ૧

પૂજ્ય શ્રીમોટા લગ્નવિધિ કરાવતા. એમાં હાજર રહેનાર બધાંએ સામેલ થવાનું હોય. પૂજ્ય શ્રીમોટા અગ્નિ, સ્તંભ, કંકુ, ચોખા, નાડાછડી આદિનું ભાવનાપૂર્ણ અર્થઘટન કરતા. વળી, વરકન્યા અગ્નિની આસપાસ ફેરા ફેરે છે એનું વિશિષ્ટ પ્રયોજન પણ સમજાવતા. આ લગ્નવિધિમાં લગ્નજીવનની ઉચ્ચ ભાવના વ્યક્ત થયેલી છે. લગ્ન પ્રસંગે લગ્નનું ગૌરવ-મહિમા જળવાય એટલે સૌ વ્યક્તિ સમૂહમાં આ વિધિનું ગાન કરે - એવી શિસ્તનો આગ્રહ રખાતો. એ સમગ્ર વિધિ અત્રે રજૂ કરવામાં આવી છે.

અનુક્રમણિકા

- * અગ્નિ પ્રગટાવવાની પ્રાર્થના ૧૭૪
- * કન્યાનાં માતાપિતાનું ઉદ્દ્બોધન ૧૭૫
- * લગ્નભાવના ૧૭૬
- * જીવનવ્રત ૧૭૮
- * સપ્તપદી ૧૮૦
- * મંગલભાવના ૧૮૩
- * આરતી ૧૮૫

॥ હરિ:ૐ ॥

અગ્નિ પ્રગટાવવાની પ્રાર્થના

(અનુષ્ટુપ)

અગ્નિ પ્રત્યક્ષ શક્તિ છે અગ્નિ પ્રકાશ પ્રેરતો,
અગ્નિ સર્વને શુદ્ધ કેવો પવિત્ર બનાવતો.

અગ્નિની પ્રેમજ્વાળાઓ પ્રગટે ઉચ્ચ ઉચ્ચ શી,
ધારણા જીવને હૈયે આપણે તેવી રાખવી.

પ્રચંડ શક્તિ અગ્નિની ચેતાવવા હૃદયે પૂરી,
અગ્નિની સાધના ઉગ્ર જીવને કરવી રહી.

અગ્નિ ચેતાવવા અગ્નિ શો સંપડાવવો રહ્યો,
તે જ છે સાધના જાણો અગ્નિ છે સાધના ખરી,
અગ્નિ પેટાવવા કાજે સાધના શી જરૂરની.

જિજ્ઞાસારૂપ અગ્નિને ચેતાવીને ફરી ફરી,
એની પ્રચંડ જ્વાળાથી પ્રવેશવાનું કરો ચહી.

અગ્નિ તેથી જ ચેતાવી જીવને પ્રતિષ્ઠા થવા,
આજે હું અગ્નિને ભાવે પ્રગટાવું સૌ સમક્ષમાં.

॥ હરિ:ૐ ॥

કન્યાનાં માતાપિતાનું ઉદ્બોધન

(અનુષ્ટુપ)

પોતાનું અંગ જાણીને જેને ડ્રેરી છે સદા,
તે પુત્રી ભાવથી આજે લગ્નયજ્ઞે સમર્પિતા.

વિદ્યાકેરા અલંકારે સુપુત્રી જે વિભૂષિતા,
થયેલી ભાવથી આજે લગ્નયજ્ઞે સમર્પિતા.

એકબીજાની સંગાથે પ્રેમભાવેથી જીવને,
યજ્ઞ જીવનકેરો આ આઠર્યા કરજો તમે.

કાંતિને પ્રેરનારું તે જીવવું, જીવવું ગણો,
'જીવનકેરી ઉત્કાંતિ થવા' લગ્ન પ્રમાણજો.

કામના પોષવા કાજે લગ્ન તે લગ્ન ના હજો,
વૃત્તિ સમર્પવા કાજે લગ્નનો હેતુ જાણજો.

બંને આજે થતાં એક, એકભાવેથી જીવજો,
ઉભયે એકબીજાથી વર્તને કરી શોભજો.

॥ હરિ:ૐ ॥

લગ્નભાવના

(અનુષ્ટુપ)

હાજરીમાં વડીલોની પ્રતિજ્ઞા લઈએ અમે,
યજ્ઞ આ જિંદગીકેરો સાથે આચરશું અમે.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૧

જિંદગીકેરું જાણીને અનોખું મૂલ્ય જીવને,
યજ્ઞની ભાવના પેરે માંડીશું ડગલાં અમે.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૨

આહુતિ વૃત્તિઓકેરી સમર્પ્યાં કરીને પથે,
સંયમે જીવનપુષ્પ વિકસાવીશું પ્રેમપે.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૩

વ્રત આ જિંદગીકેરું સહેલું તે નથી પાળવું,
જાણીને આજ તે બંને જોડાઈએ ચહી ઊડું.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૪

ભોગવાઈ જતાં પ્રેમ ભાવ તો ઊડી જાય છે !
ત્યાગ સમર્પણે પ્રેમ ઓર શો તે ખીલ્યા કરે !
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૫

પ્રેમના ભાવનું જ્ઞાન કેળવી કેળવી હૃદે,
ચાહી ચાહી અમે બંને સાથે ઊડીશું જીવને.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૬

ડગલાં સાત તો સાથે ચાલ્યાથી મિત્રતા સ્ફુરે,
જીવનની ભૂમિકામાં વર્તીશું તેમ ઉભયે.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૭

મ્હાણવા, મ્હાલવા કાજે જિંદગીકેરું મૂલ્ય શું ?
જિંદગી તપને અર્થે ભાવે એક થયા જશું.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૮

ગુલાબકેરું સૌંદર્ય નર્યું ના ભર્યું જીવને,
કાંટાચે સાથ છે જાણી જોડાઈએ અમે હૃદે.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૯

સુખ ને દુઃખ ને શોક હર્ષાદિકેરી વૃત્તિઓ,
વેદાવા સમભાવે તે મળીએ આજ જીવને.
'અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.' ૧૦

મહત્વ આપી સાથીને મિટાવી દઈ જાતને,
આપ ઉગાડવા કાજે જોડાઈએ પરસ્પરે.
‘અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.’ ૧૧

પ્રેમ ના ભોગવી જાણે, આપતાં આપતાં ચહી,
ભાવ ખીલવવાને તે આજે જોડાઈએ અમે.
‘અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.’ ૧૨

આનંદ જિંદગીકેરે ભીંજાઈએ જ ભાવથી,
બીજાને સ્પર્શવા કાજે એક તો બનીએ અમે.
‘અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.’ ૧૩

દિલ તલસતા ભાવે આજે બેઉ અમે પથે,
જિંદગી પામવા કાજે એક તો બનીએ ખરે.
‘અગ્નિને સાક્ષી રાખીને વર્તવા પ્રેમભાવથી,
થવાને એક, આહુતિ અર્પીએ સાથ દિલથી.’ ૧૪

॥ હરિ:ૐ ॥

જીવનવ્રત

(અનુષ્ઠપ)

બંને આચરશું સાથે વ્રત જીવનનું અમે,
અમે ઉભય જીવીશું પ્રેમથી જ પરસ્પરે. ૧

વિચારોનો બળાત્કાર અમે એકબીજા પરે,
કરી ના શકીએ એવી જાગૃતિ રાખીશું હૃદે. ૨

વૃત્તિ જે માલિકીકેરી અમે એકબીજાં પરે,
ભોગવી શકીએ એવી થજો ના કદીયે ખરે. ૩

અમે પરસ્પરે ભેળાં હળીને મળીને ચહી,
જીવનેયજ્ઞ સંગાથે અમારાથી થજો સહી. ૪

પ્રશ્ન અટપટા જાગ્યે ઓથ એકબીજાતણી,
લઈને દિલથી સાથે ઉકેલાજો અમો થકી. ૫

સાથે ચાલીશું તો બંને આનંદે જીવવાતણી,
મુદાને માણવા માટે રાખીશું દિલ જાગૃતિ. ૬

બંને એક થઈ પ્રેમે એકબીજા પરે ચહીં,
વારી વારી જઈ હૈયે જીવવા મથશું સહી. ૭

મુશ્કેલી, વિઘ્ન, ઉપાધિ સામે લડીશું ખંતથી,
ખભે ખભા મિલાવીને સાથે અમે ઊભા રહી. ૮

લગ્ન શરીરનું ના છે, લગ્ન તો દિલનું થવા,
જોડાઈએ સમક્ષે સૌ, આશા, 'આશિષ પામવા'. ૯

જીવન જીવવાકેરી સદ્બુદ્ધિ જાગજો હૃદે,
પ્રાર્થના કરીને એવી આજે જોડાઈએ અમે. ૧૦

જે તે કેં સર્વ ત્યાગીને બાકી પ્રસાદ જે રહ્યો,
વિશ્વે ભોગવવાકેરો અમોને ભાન જાગજો. ૧૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સપ્તપદી

(અનુષ્ટુપ)

વર કહે છે :-

મળ્યાં પોષણ વૃદ્ધ્યર્થે ભેળાં શાં આજ બેઉએ !
બંને ચાલી ઘરે સાથે સુમેળે બેઉ વર્તીએ.

કન્યા કહે છે :-

આપણે ઘેર તો વૃદ્ધિ થવા પોષણની ખરે,
તેવું ને તેટલું ભાવે મથીશું બેઉ આપણે.

વર કહે છે :-

પ્રભુએ શક્તિને અર્થે સમર્પ્યા આજ બેઉને,
એક રાહેથી સંસારે અનુસરીશું આપણે.

કન્યા કહે છે :-

પ્રગટે અન્નથી પ્રાણ, શક્તિ, ઓજસ, તેજ તો,
અન્નની યોજના તેથી કરીશું બેઉ તે રીતે.

વર કહે છે :-

પ્રભુએ લક્ષ્મી વૃદ્ધ્યર્થે સમર્પ્યા આજ બેઉને,
એકભાવેથી સંસારે પ્રેમે અનુસરીશું બે.

કન્યા કહે છે :-

લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ રક્ષાને યોગ્ય વર્તીશું તે રીતે,
વ્યવસ્થા તેની તે રીતે કરીશું બેઉ સૌ રીતે.

વર કહે છે :-

પ્રભુએ સુખ વૃદ્ધ્યર્થે સમર્પ્યા આજ બેઉને,
એકાગ્રતાથી સંસારે અનુસરીશું આપણે.

કન્યા કહે છે :-

સુખ સમૃદ્ધિ વૃદ્ધ્યર્થે ભેદ બુદ્ધિ ત્યજી દઈ,
સુખી કુટુંબ આપાને મથીશું કરવા ચહી.

વર કહે છે :-

સુખ સાધન વૃદ્ધ્યર્થે સમર્પ્યા આજ બેઉને,
બંને થૈ એક સંસારે પ્રવર્તીશું પરસ્પરે.

કન્યા કહે છે :-

સંસ્કૃતિ ધર્મ રક્ષાર્થે આચરવાનું હો પથે,
તે તે કરીશું તે ભાવે સાથે રહી પરસ્પરે.

વર કહે છે :-

સૌંદર્ય વૃદ્ધિને અર્થે પ્રભુએ મેળવ્યાં જગે,
સમર્પી સર્વ સંસારે અનુસરીશું આપણે

કન્યા કહે છે :-

પવિત્રતા થકી જન્મે સૌંદર્ય, તેથી આ પથે,
તેવાં થઈ ઋતુ પેરે આનંદીશું પરસ્પરે.

વર કહે છે :-

સાથે ચાલ્યાથી તો સાત પગલાં મિત્રતા થતી,
આજથી મારી તું મિત્ર બની છે સર્વ ભાવથી;

પ્રસન્ન રાખવા ધર્મ મિત્રનો હોય જીવને,
સંસારે સર્વ કૈં ત્યાગી, ત્યાગી જીવીશું બેઉએ.

કન્યા કહે છે :-

થયા સખા તમે મારા, તે પરસ્પર ભાવના,
સંગાથે પ્રગટાવીને જીવીશું એકમેકમાં.

એકબીજાતણો સાથ સાહચર્યતણી રીતે,
જીવને પ્રેરી પ્રેરીને વર્તીશું પંથ આપણે.

એકબીજા થકી ભેદ રાખીશું નહિ જીવને,
વર્તી તેમ પ્રીતિ, શાંતિ, સુખ મેળવશું પથે.

બંનેયે મિત્રતામાં તો સરખાં છે પૂરેપૂરાં,
તેથી પરસ્પરે તેવાં રહી વર્તીશું સર્વદા.

॥ हरिःॐ ॥

મંગલભાવના

(મંગલાષ્ટક)

(શાર્દૂલવિકીરિત)

જેવો ભાવ ખીલ્યા કરે હૃદયનો, તેવી ખીલે ચેતના,
ને આધારતણાં બધાં કરણને સ્પર્શી હરે ક્ષુબ્ધતા,
કેવું જીવતણું કરે શિવપણું ! આનંદ શો નિશ્ચલ !
એવી તે શુભ ચેતના હરિતણી પ્રેરાવજો મંગલ. ૧

આ સંસાર-લીલા અવ્યક્ત હરિની તેમાં ધ્રુપાઈ ઊંડું,
પોતે આપણું આપ ખેલ રમતો, જાણે ન કોઈ કશું,
જેને ભક્તિ અને ભગીરથ તપે, સંતો હૃદે પામતા,
એવા શ્રીહરિ, સંત, જ્ઞાનીજનના વર્ષો સદા મંગલ. ૨

પોતે શાં નિજ ભક્તનાં દુઃખ સહી રક્ષા કરે જીવને,
પ્રેરાવ્યા કરતો સદા જીવનમાં શો સૂક્ષ્મ પોતે રહી !
જેનો પ્રેમ વહે જ અસ્ખલિત શો ! તે પ્રેમ, લક્ષ્મી ખરી,
તેવો પ્રેમ મળ્યા કરી જીવનનું, પ્રાર્થુ, થજો મંગલ. ૩

ચાલે યજ્ઞ અનાદિ કાળથી જહીં, હોમાઈ પોતે સદા,
આપી અંજલિ આપની હૃદયથી આ વિશ્વ સંચારતા,
સૌમાં આપ ભળી, ગળી, જીવનને ભાવે પ્રભુ બક્ષતા,
એવા આપ પ્રસન્ન પ્રેમથી થઈ બક્ષો પ્રભુ મંગલ. ૪

જ્યાં ત્યાં ચિત્ર વિચિત્રતા, વિવિધતા, વિસ્તાર કેવાં રમે !
લાગે ઉગ્ર પ્રચંડ ને ભય ભર્યો કેવો વિસંવાદ જે !
તેમાં તોય ભર્યો પડ્યો સભર છે સંવાદ સૌ મૂળમાં,
તે સંવાદનું લક્ષ્ય રાખી જીવને જન્માવજો મંગલ. ૫

પોતે આપ પુરુષ ને પ્રકૃતિ છે, બંને છતાં એક છે,
ખેલે છે જીવને સદા પ્રકૃતિ તે પોતાની રીતે ખરે,
તોયે તે હરિ-ચેતનાથી કહીંચે ના ભિન્ન છે કો રીતે,
એ રીતે જીવને ચહી ઉભયના ઐક્યે હજો મંગલ. ૬

આપે આપ રમે અનંત વિધિથી બ્રહ્માંડમાં શ્રીહરિ,
પોતે એક અનેક રૂપ બનીને જે તે બન્યો શો હરિ !
ના છે ભેદ કશે કશો સકળમાં પોતે રમે તે રીતે,
બોધે માનવી, રીત તે ગ્રહી હૃદે પામો તમે મંગલ. ૭

સંસારે પ્રગટાવવા ખમીરને આવી મળે આપદા,
છે દુઃખો, ‘પ્રગટાવવા જીવનનો ઉત્કર્ષ’ માનો સદા,
તે કાળે બની એક શાં ઉભયમાં પોતે ખરા નિશ્ચલ,
આજે શુભ ઘડી મહા યુગલની સંસારનું મંગલ. ૮

॥ હરિ:ૐ ॥

(હરિગીત)

પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ પ્રેમથી,
પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ રીતથી,
પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ ખંતથી,
તુજ નામનો પ્રભુ તંત જરી ના છોડશું હરગિજ કદી....૧

જીવનતણા અતિશય કઠણ દારુણ ઝંઝાવાતમાં,
કે સહુ દિશે સૂઝે નહિ એવા જીવન અંધારમાં,
જીવનતણી ચઢતી અને પડતીમહીં પળપળ સદા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં....૨

સંસારનાં કર્તવ્યમાં, વ્યવહારીઓની સાથમાં,
સહુ કામમાં, ખાતાં, પીતાં, ઊઠતાં અને વળી બોલતાં,
જે જે કંઈ કરતાં, બધાંની સાથ વર્તતાં સદા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં....૩

મુશ્કેલીમાં નડતી અમોને ને ઉપાધિમાં જગે,
ઝઘડા અને કંકાસમાં, દિલમાં થતાં સહુ દર્દમાં,
દિલની અમૂઝણમાં અને આવી પડેલી ગૂંચમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં....૪

મનના વિચારોમાં અને મનની બધીયે વૃત્તિમાં,
મન વાસનામાં, પાપમાં, ચિતના બધા સંસ્કારમાં,
મનની રમત ને ગમતમાં, મનના રમણ ને વલણમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં....૫

અમ શરીરથી બનતી ક્રિયામાં, ઈંદ્રિયોના વિષયમાં,
અમ શરીરકેરા રોમરોમે, હૃદયકેરા લોહીમાં,
રગરગમહીં, નખશિખમહીં, ને શરીરના નવ દ્વારમાં,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં....૬

ખટરસતણા સહુ સ્વાદમાં, મીઠી મીઠી બધી વાસમાં,
ઉર ચેતનામાં, બુદ્ધિમાં, ચિત પ્રેરણામહી, પ્રાણમાં,
અમ લાગણીમાં, ભાવનામાં, પ્રેમમાં, રસમાં બધા,
તુજ નામનું પ્રિય સ્મરણ તે સાથી રહો મનહૃદયમાં....૭

આધાર સૌ નિજનો સદા માની ઉપર જે ધારતું,
માને અતિશય વૂહાલથી જ્યમ બાલુડું પોકારતું,
વિખૂટું પડેલું માડીથી હરપળ કરે શું આરડ્યાં !
તેવી રીતે તુજ નામ પ્રભુ ! તારું સ્મરણ તાનમાં....૮

જીવનતણા સહુ ભંગમાં, જીવનતણા સૌ રંગમાં,
જીવનતણા એ અટપટા આડા ઊભા સૌ તારમાં,
મારી ગમે તેવી ભલે હો સર્વ જીવનભાતમાં,
રસીલું વણાયા ત્યાં કરો પ્રિય નામ તારું ભાવમાં....૯

સંબંધીઓ ને સ્વજનની સહુ વાતમાં ને ચીતમાં,
સંસારના વ્યવહારમાં ને જે થતાં સહુ કાર્યમાં,
પત્ની અને પરિવારમાં છોને પરોવાયેલ હો,
તે તે દશામાંહે પ્રભો ! તુજ નામ પ્રિય હૈયે વસો....૧૦

પ્રિય નામ- સૂર્ય ઊગ્યા થકી ફીટે જીવનઅંધાર સૌ,
એવું કૃપાથી જીવનમાં અમને ફૂલવજો, ફળવજો,
ચાનક અમોને લાગજો તુજ દિવ્ય જે પ્રિય નામની,
પ્રગટી રહો અમ જીવન તે છાયારૂપે તુજ પ્રેમની....૧૧

સારાય જીવનપટતણા તાણા અને વાણા વિશે,
ભીંજાયેલા હો રગરગે તુજ પ્રેમથી રંગાયેલા,
તુજ નામના પ્રિય સ્મરણના ઠોકે સદા ઠોકાયેલા,
એવું પ્રભુપદ હો સમર્પિત આ જીવન, હો તુજ કૃપા...૧૨

તુજ નામનો મહિમા ઋષિઓ કેંક ભક્ત કવિ કથે,
હું તો બિચારું રાંકડું તે શું કથી કથીને કથે ?
જ્યમ સૂર્ય આગળ આગિયો, દરિયા કને ખાબોચિયું.
હીરા કને જ્યમ કાય એવો સાવ હું નાદાન છું....૧૩

‘શ્રી ગંગાચરણે’, પૃ. ૨૯ થી ૩૨

- શ્રીમોટા

સાધનામર્મ

૧. મુખથી કે મનમાં જાગૃતપણે જપ, સાથેસાથે હૃદય પ્રદેશે ધ્યાન તથા ચેતનના ચિંતન સહ ભાવાત્મક ભાવનું રટણ.
૨. પ્રત્યેક પળે સતત સમર્પણ, સારું તેમ જ નરસું-બંનેનું.
૩. સાક્ષીભાવ, જાગૃતિ, વિચારોની સાંકળ ન જોડો.
૪. બને તેટલું વધુ વાચિક અને માનસિક મૌન રાખો, કેળવો અને ખૂબખૂબ શરણભાવ જીવનમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિથી કેળવ્યા કરો.
૫. આગ્રહો—પ્રભુચિંતન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો, નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.
૬. ખૂબ ભાવપૂર્વક હૃદયસ્થ રહીને આર્દ્ર અને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરો, ભગવાનને સર્વ સુખદુઃખ જણાવતા રહો, તેની સાથે આત્મનિવેદન દ્વારા અંગત ખૂબ ગાઢો સંબંધ બાંધો, મનમાં કશુંયે ઘોળાવા ન દો. ખાલી રહો.
૭. આવી પડતાં કામો પ્રભુનાં સમજો, જરાયે ક્યવાટ વિના ખૂબ પ્રેમપૂર્વક તે કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગ-બનાવ આપણા કલ્યાણ અર્થે જ છે અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપણા પોતાના જ વિકાસાર્થે થવી ઘટે. પ્રત્યેક પ્રસંગ પાછળ પ્રભુનો ગૂઢ, શુભ સંકેત રહેલો છે.
૮. આત્મલક્ષી-અંતર્મુખી થાઓ, માત્ર પોતાની દુનિયામાં વસો. જાણી-જોઈને જાતને સંડોવવા દો નહિ.
૯. પર (પારકાની) સેવા પ્રભુની સેવા સમજો, સેવા લેનાર, સેવા દેનાર ઉપર, સેવા કરવાની તક આપીને ઉપકાર કરે છે. રામે આપ્યું છે અને રામને દઈએ છીએ, ત્યાં ‘મારું મારું’ ક્યાં રહ્યું? તારું આ જગતમાં છે શું ?
૧૦. પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વાતચીત, વ્યવહાર આપણા ધ્યેયને વેગ આપે એવા ખાસ હેતુસર, હેતુનું લક્ષ જીવતું રાખીને કરવાં. વાંચતી-લખતી વખતે અને પ્રત્યેક કર્મ કરતી પળે ભાવની સ્મરણ ધારણાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરો.
૧૧. વૃત્તિનું મૂળ શોધો, તેનું પૃથક્કરણ કરો. તેમાં ભેળવાયા વિના તેને તટસ્થતાપૂર્વક અને સ્વસ્થતાપૂર્વક નિહાળો.

૧૨. પ્રભુની પ્રત્યેક કળા, સૌંદર્ય, રમ્યતા, વિશુદ્ધતા આદિ પ્રસાદીઓમાં રહેલા ભાવનું, તેને તેને અનુરૂપ ભાવનું, આપણામાં ત્યારે અવતરણ થવા પ્રાર્થના કરવી.
૧૩. ઊર્મિ, આવેશ અને લાગણીને એમને એમ વહી જવા ન દો, તેમ જ તેમાં ભેળવાઈ પણ ન જાઓ. તેનો સાધનામાં ઉપયોગ કરો, તાટસ્થ્ય કેળવો.
૧૪. જમતી વખતે અને પાણી પીતી વખતે જીવનમાં ચેતનશક્તિના અવતરણ-ભાવની પ્રાર્થના કરવી, શૌચ, પેશાબ આદિ ક્રિયાઓ સમયે વિકારો, નબળાઈઓ ઈત્યાદિના વિસર્જનભાવની પ્રાર્થના કરવી.
૧૫. સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મતત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો, ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
૧૬. પ્રભુ સચરાચર છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના કેળવો.
૧૭. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને વસ્તુની ઊજળી બાજુ જુઓ. કોઈનાય કાજ ન થાઓ, કશાય ઉપર ઝટ અભિપ્રાય ન આપો, વાદવિવાદ ના કરો, પોતાનો આગ્રહ ન રાખો, બીજાઓમાં શુભ હેતુઓનું આરોપણ કરો, માનસિક અને સાર્વત્રિક ઉદારતા જીવનમાં પ્રગટાવો, ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવો, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું છે તે લક્ષમાં રાખીને પ્રકૃતિવશ ન થતાં કર્મોની ઉપરવટ વર્તો, ફળની આસક્તિ છોડો, પોતાને થતા અન્યાયો-આવી પડતાં દુઃખો-આદિનું મૂળ પોતામાં જ છે એમ દેઢાવો, ગુરુમાં પ્રેમભક્તિભાવ દેઢતર કર્યા કરો, અભીપ્સા, ઈન્કાર અને સમર્પણનો ત્રિવેણીસંગમ ઉદ્ભવાવો, સદાય પ્રસન્નતા પ્રવર્તાવો, કૃપા અને પુરુષાર્થના યુગલને જીવનમાં ઉતારો, પ્રત્યેક કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પ્રભુની સ્મૃતિ પ્રગટાવો, મન નિઃસ્પંદ કરો, રાગદ્વેષ નિર્મૂળ કરવાની જાગૃતિ રાખો, થયેલા આધ્યાત્મિક અનુભવો પ્રત્યક્ષ રોજિંદા વ્યવહારમાં જીવતા કરો, ક્યાંયે કશામાંથી ભાગવાનું ના હોય, યદ્યચ્છ જ આવી મળે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણીને તેને વધાવી લો. ક્યાંય કોઈની સરખામણી ના કરો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એ મનની ભ્રમણા છે, જીવન-સાધના સારુ સર્વ કંઈ સાનુકૂળ જ હોય છે, પ્રભુમય-તેના મૂક યંત્ર-થવાની જ બસ એક ઉત્તેજના હવે જીવનમાં રાખો.
૧૮. કર્મમાં, કર્મનું મહત્વ નથી, પરંતુ જીવનના ભાવનું સતત એકધારું, જીવતું ચિંતન રહ્યા કરે એ સવિશેષપણે મહત્વનું છે. તેવો જીવતો અભ્યાસ કર્મ કરતી પળે કેળવવો.

- શ્રીમોટા

॥ हरिःॐ ॥

पूज्य श्रीमोटाना ज्ञपननी महत्पनी तवारीभ

जन्म : ता. ४-८-१८८८, भादरवा वद थोथ, संवत १८५४

स्थण : सावली, जि. वडोदरा, नाम : यूनीलाल,

माता : सूरजबा, पिता: आशाराम, अटक : भावसार.

१८१६ : पितानुं अवसान

१८०५ थी १८१८ : तूटक अब्यास-साथे आकरी मजूरी.

१८१८ : मेट्रिक पास

१८१८-२०: वडोदरा कोलेजमां.

ता. ६-४-१८२१: कोलेज त्याग.

१८२१ : गूजरात विद्यापीठ.

१८२१ : विद्यापीठनो त्याग. हरिजन सेवानो आरंभ.

१८२२ : डेकरुंनो रोगथी कंटाणीने गरुडेश्वरनी भेषड उपरथी आत्महत्यानो प्रयास, देवी बयाव, 'हरिःॐ' जपथी रोग मटाडवानो सङ्ग प्रयोग.

१८२३ : 'तुज यरझे' तथा 'मनने'नी रचना.

१८२३ : वसंतपंथमीअे पू. श्रीबाणयोगीञ्ज द्वारा दीक्षा. श्रीकेशवानंद धूषीवाणा दादानां दर्शने - सांछीभेडा गया. रात्रे स्मशानमां साधना अने दिवसत्वर प्रभुप्रीत्यर्थे हरिजन सेवा.

१८२६ : लग्न-हस्तमेणाप वभते समाधिनो अनुभव.

१८२७ : हरिजन आश्रम, बोदालमां सर्पदंश-परिणामे 'हरिःॐ' जप अभंड थयो.

१८२८ : 'तुज यरझे' नी प्रथम आवृत्तिनुं प्रकाशन.

१८२८ : पहेली हिमालय यात्रा.

१८२८ : साकुरीना पू. श्रीउपासनी बाबानुं नडियादमां आगमन, अेमना आदेश मुजब साकुरी जपुं-त्यां मणभूत्रनी पथारीमां सात दिवस.

१८३० : मननी नीरवतानो साक्षात्कार.

१८३० थी 'उर दरभियान साबरमती, वीसापुर, नासिक अने यरवडा जेलमां. डेतु-देशसेवानो नहि, साधनानो. सभत परिश्रम अने लाठीमार दरभियान प्रभुस्मरण-मौन. विद्यार्थीओने समजववा वीसापुर जेलमां सरण भाषामां श्रीमद् भगवद्गीतानुं विवरण लभ्युं- 'जवनगीता'

१८३४ : सगुण ब्रह्मनो साक्षात्कार.

૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાણાંની ૨૧ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.

૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. ‘મનને’ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન

૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.

૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન

૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.

૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના ઝેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.

૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.

૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌન-એકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૫ : (તા. ૨૯-૫-૧૯૫૫) નરિયાદ, શેઠી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૬૨ થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ-અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.

૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું ‘ઈંટ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ’ અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ:ૐ ॥

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.
મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિશે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.
સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.
નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.
મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.
જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.
દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.
જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.
મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

આશ્રમમાં ઉપલબ્ધ પુસ્તકોની યાદી

નંબર	પુસ્તકોના વિભાગ	ટોટલ પુસ્તકો
૧.	ગદ્ય પુસ્તકો	૧૪
૨.	પદ્ય પુસ્તકો	૫૧
૩.	શ્રીમોટા-ટેપવાણી	૧૮
૪.	શ્રીમોટા પ્રવચન-વાણી	૭
૫.	સ્વજનોને પત્રો આધારિત પુસ્તકો	૯
૬.	સ્વજનોની અનુભવકથા તથા સ્મૃતિગ્રંથ	૮
૭.	સંકલિત પુસ્તકો	૨૨
૮.	જીવનકવન	૧૧
૯.	અન્ય પુસ્તકો	૧૪
૧૦.	હિંદી પુસ્તકો	૧૫
૧૧.	અંગ્રેજી પુસ્તકો	૨૨
૧૨.	કેલેન્ડર (દીવાલ અને ટેબલ)	૧

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત ગદ્ય પુસ્તકો		૧૪. જીવનદર્શન	૧૮૫૯
નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.	પૂજ્ય શ્રીમોટા વિરચિત પદ્ય પુસ્તકો
૧.	જીવનસંગ્રામ	૧૯૪૬	૧. મનને
૨.	જીવનસંદેશ	૧૯૪૮	૨. તુજ ચરણે
૩.	જીવનપાથેય	૧૯૪૯	૩. નર્મદાપદ્મે
૪.	જીવનપ્રેરણા	૧૯૫૦	૪. જીવનગીતા (નાની)
૫.	જીવનપગરણ	૧૯૫૧	૫. હૃદયપોકાર
૬.	જીવનપગથી	૧૯૫૧	૬. જીવનપગલે
૭.	જીવનમંડાણ	૧૯૫૨	૭. શ્રીગંગાચરણે
૮.	જીવનસોપાન	૧૯૫૨	૮. કેશવ ચરણ કમળે
૯.	જીવનપ્રવેશ	૧૯૫૩	૯. કર્મગાથા
૧૦.	જીવનપોકાર	૧૯૫૪	૧૦. પ્રણામ પ્રલાપ
૧૧.	હરિજન સંતો	૧૯૫૪	૧૧. પુનિત પ્રેમગાથા
૧૨.	જીવનમંથન	૧૯૫૬	૧૨. જીવનગીતા (મોટી)
૧૩.	જીવનસંશોધન	૧૯૫૭	

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રવચનનાં પુસ્તકો		
નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ	૧૯૭૯
૨.	મૌનએકાંતની કેડીએ	૧૯૮૨
૩.	મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર	૧૯૮૩
૪.	મૌનમંદિરનો મર્મ	૧૯૮૪
૫.	મૌનમંદિરમાં પ્રભુ	૧૯૮૫
૬.	મૌનમંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	૧૯૮૫
૭.	મૌનમંદિરમાં હરિસ્મરણ	૨૦૧૫

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનોને પત્રો
આધારિત પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	મુક્તાત્માનો પ્રેમસ્પર્શ	૧૯૮૦
૨.	શ્રીમોટાની ઠાંપત્ય-ભાવના	૧૯૮૦
૩.	સંતહૃદય	૧૯૮૩
૪.	ધનનો યોગ	૧૯૮૪
૫.	પગલે પગલે પ્રકાશ	૧૯૮૯
૬.	સમય સાથે સમાધાન	૧૯૯૩
૭.	શ્રીમોટા-પત્રાવલિ ૧/૨	૧૯૯૫
૮.	કેન્સરની સામે	૨૦૦૨
૯.	હસતું મૌન	૨૦૦૪

સ્વજનોની અનુભવકથા

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	આશ્રમની અટારીએથી	૧૯૮૧
૨.	શ્રીમોટાની સાથે સાથે	૧૯૯૦
૩.	શ્રીમોટા સાથે હિમાલયયાત્રા	૧૯૯૪

૪.	શ્રીમોટાની મહત્તા	૧૯૯૫
૫.	મળાયું પણ ભળાયું નહિ	૧૯૯૫
૬.	મળ્યા-ફળ્યાની કેડી	૨૦૦૧
૭.	મોટા - મારી મા	૨૦૦૩

સ્મૃતિગ્રંથ

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	જીવનસ્ફુલિંગ	૧૯૭૩

સંકલિત પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	જીવનપરાગ	૧૯૬૩
૨.	સંતવાણીનું સ્વાગત (તમામ પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૧૯૭૭
૩.	અંતિમ ઝાંખી	૧૯૭૮
૪.	વિધિ-વિધાન	૧૯૮૨
૫.	સુખનો માર્ગ	૧૯૮૩
૬.	પ્રાર્થના	૧૯૮૪
૭.	લગ્ને હજો મંગલમ્	૧૯૮૫
૮.	નિરંતર વિકાસ	૧૯૮૭
૯.	સમર્પણગંગા	૧૯૮૯
૧૦.	જન્મ-મૃત્યુના રાસ	૧૯૮૯
૧૧.	નામસ્મરણ	૧૯૯૨
૧૨.	શ્રીમોટા અને શિક્ષણ	૧૯૯૪
૧૩.	ફનાગીરીનો નિર્ધાર	૧૯૯૬
૧૪.	પૂજ્ય શ્રીમોટા વચનામૃત ૧ થી ૪ (૧ પુસ્તક)	૧૯૯૬
૧૫.	પ્રસન્નતા	૧૯૯૭
૧૬.	ભગતમાં ભગવાન	૨૦૦૦

૧૭. દુર્લભ દેહ મનુષ્યનો	૨૦૦૭
૧૮. દૈવાસુર સંગ્રામ	૨૦૦૭
૧૯. પ્રસાદી (ગુજરાતી)	૨૦૦૮
૨૦. પૂજ્ય શ્રીમોટાના બે બોલ (તમામ પુસ્તકોમાંથી લેખકના બે બોલનું સ્વતંત્ર પુસ્તક)	૨૦૧૪
૨૧. જીવનયોગ ભાગ ૧ અને ૨	૨૦૧૬
૨૨. બુદ્ધિ	૨૦૧૭

જીવનકવન

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	શ્રીમોટા-જીવન અને કાર્ય ભાગ-૧, ૨	૧૯૭૫
૨.	પારસલીલા	૧૯૭૫
૩.	તરણામાંથી મેરુ	૧૯૭૬
૪.	વિદ્યાર્થી મોટાનો પુરુષાર્થ	૧૯૮૮
૫.	મહામના અબ્રાહમ લિંકન	૧૯૮૩
૬.	પ્રેરક વિભૂતિ મહાત્મા ગાંધી	૧૯૮૪
૭.	શ્રીકેશવાનંદજી ધૂણીવાળા દાદા	૧૯૮૬
૮.	ગોધરાના બાપજીનું જીવનચરિત્ર	૧૯૮૮
૯.	મારી સાધનાકથા	૨૦૦૫
૧૦.	પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા ઝીણાભાઈ	૨૦૦૫

૧૧. જીવન સાર્થકતાની કેડીએ	૨૦૨૦
પૂજ્ય શ્રીમોટાના વહાલા 'ભાઈ' શ્રી નંદુભાઈની સંક્ષિપ્ત જીવનવિકાસગાથા ભાગ-૧ અને ૨	

અન્ય પુસ્તકો

નં.	પુસ્તક	પ્ર.આ.
૧.	શ્રીમોટાયરણે	૧૯૭૦
૨.	બાળકોના મોટા	૧૯૮૦
૩.	શ્રીમોટા ચિત્રકથા	૧૯૮૭
૪.	આહુતિ મંત્ર અને આરતી	૧૯૮૫
૫.	હરિ:ૐ આશ્રમ શ્રીભગવાનના અનુભવ કાજેનું સ્થળ	૧૯૮૬
૬.	કૃપાયાચના શતકમ્	૧૯૮૬
૭.	ધ્યેય અને ધ્યાન	૨૦૦૦
૮.	ચિદાકાશ	૨૦૦૦
૯.	પ્રાર્થના પોથી	૨૦૧૦
૧૦.	શ્રીમોટા ઉપલબ્ધિ અને ઉપદેશ	૨૦૧૪
૧૧.	શ્રીમોટાયરણે આંતર પ્રવેશ	૨૦૧૬
૧૨.	શ્રીમોટાયરણે ત્રિભાષી (ગુ. હિં. અં.)	૨૦૧૮
૧૩.	બધું આપણામાં જ છે	૨૦૧૮
૧૪.	સમર્થ સદ્ગુરુ પૂજ્ય શ્રીમોટા	૨૦૧૮

हरिःॐ आश्रम में उपलब्ध हिंदी पुस्तकों का लिस्ट

क्रम	पुस्तक	प्र.आ.	८.	श्रीमोटा के साथ वार्तालाप	२०१२
१.	पूज्य श्रीमोटा एक संत	१९९७	९.	विवाह हो मंगलम्	२०१२
२.	कैसर का प्रतिकार	२००८	१०.	बालकों के मोटा	२०१२
३.	सुख का मार्ग	२००८	११.	विद्यार्थी मोटा का पुरुषार्थ	२०१२
४.	दुर्लभ मानवदेह	२००९	१२.	मौनमंदिर का मर्म	२०१३
५.	प्रसादी	२००९	१३.	मौनमंदिर का हरिद्वार	२०१३
६.	नामस्मरण	२०१०	१४.	मौनएकंत की पगडंडी पर	२०१३
७.	हरिःॐ आश्रम (श्रीभगवानकेअनुभवकास्थान)	२०१०	१५.	मौनमंदिर में प्रभु	२०१४

English books available at Hariom Ashram Surat. January - 2020

No.	Book	F. E.	14.	Against Cancer	2008
1.	At Thy Lotus Feet	1948	15.	Faith	2010
2.	To The Mind	1950	16.	Shri Sadguru	2010
3.	Life's Struggle	1955	17.	Human To Divine	2010
4.	The Fragrance Of A Saint	1982	18.	Prasadi	2011
5.	Vision of Life - Etemal	1990	19.	Grace	2012
6.	Bhava	1991	20.	I Bow At Thy Feet	2013
7.	Nimitta	2005	21.	Attachment And Aversion	2015
8.	Self-Interest	2005	22.	The Undending Odyssey (My Experience of Sadguru Sri Mota's Grace)	2019
9.	Inquisitiveness	2006			
10.	Shri Mota	2007			
11.	Rites and Rituals	2007			
12.	Naamsmaran	2008			
13.	Mota for Children	2008			

॥ हरिःॐ ॥

॥ હરિ:ઐ ॥

હરિ:ઐ આશ્રમ, સુરત

હિંદુ સ્ત્રીને પરણ્યા પછી નવો અવતાર આવે છે. એનાં માબાપ, વાતાવરણ અને જીવન બધું જ પલટાઈ જાય છે. એણે પોતાની રહેણીકરણી, સ્વભાવ એ બધું જૂનું ગણીને ભૂલી જવાનું હોય છે અને નવા વાતાવરણને અનુકૂળ થવાનું હોય છે. તેથી, એ નવો જન્મ ગણાય છે.

-શ્રીમોટા

‘દાંપત્યભાવના’, ૭મી આ., પૃ. ૧૧૯

કિંમત : રૂ. ૨૦/-